

LÄROBOK

i

GEOGRAFIN,

bearbetad efter

Ed. Erslen
m. fl.

af

A. E. Mødeen.

Tredje förbättrade upplagan.

WIBORG, 1874.

Clouberg & C:o förlag.

WIBORG,

• N. A. Zilliaci tryckeri,

1874.

Förord till andra upplagan.

*Den snabba afsättning, som den första upplagan af denna lärobok oaktadt sina brister haft, brister, hvilka mer än uppvägs af originalets stora företräden, har förmått undertecknad att underkasta denna nya upplaga den sorgfälligaste granskning. Dervid hafva flere geografiska arbeten och kartor blifvit rådfrågade, isynnerhet de af **Petermann, Guthe, Klöden, Wappäus, Hallstén m. fl.**, och vågar undertecknad derföre hoppas, det denna nya upplaga med afseende på uppgifternas riktighet och nyhet skall uppfylla billiga fordringar.*

Till tredje upplagan.

Uti denna nya upplaga har undertecknad ansett sig böra uppgifva höjdförhållandena äfven enligt det metriska systemet, hvilket af nyare geografer alltmera börjar användas.

A. E. Modéen.

Inledning.

Jorden är väl *klotformig*, men likasom en apelsin något afplattad på motsatta sidor (poler).

Hela jorden afbildas ändamålsenligast på en *glob*; särskilda delar deraf afbildas på en *karta*. På kartan ligger Norr uppåt och Söder nedåt, Vester till venster och Öster till höger.

Det allmänna måttet i geografin är en *geografisk mil*, som är omkring $\frac{3}{4}$ finska mil. En *kvadratmil* är en fyrkantig yta, som är en mil lång och en mil bred.

Anm. Jorden är endast en ringa del af *Verlden*, som omfattar otaliga himlakroppar. Himlakropparne äro af 3 slag, nämligen *Fixstjornor*, *Planeter* med *Biplaneterna* och *Kometer*.

Fixstjernorna eller de *fasta Stjernorna* kallas sålunda, emedan de icke ändra läge i förhållande till hvarandra; de lysa med eget ljus. Den närmaste fixstjernen är *Solen*, som är omkring 20 millioner mil från jorden.

Planeterna eller de *vandrande stjernorna* röra sig i aflånga kretsar omkring solen. *Jorden* är en af planeterna.

Biplaneterna, *Drabanterna* eller *Månarne* röra sig i kretsar omkring en planet. Jordens biplanet är *Månen*, som är 50,000 mil från jorden.

Kometerne bestå af en tätare kropp med en töckenlik svans, som ibland är flere millioner mil lång. De röra sig i mycket aflånga banor omkring solen.

Solen och de himlakroppar, hvilka röra sig omkring den samma, kallas tillsammans *vårt solsystem*. I vårt solsystem är endast solen lysande. Planeterna, biplaneterna och kometerne äro deremot mörka och få sitt ljus från solen.

Jorden har, likasom ett rullande klot, en *dubbel* rörelse. Hon rullar *omkring solen* och behöfver dertill

365 dygn och nästan 6 timmar. En sådan tidrymd kallas ett *år*. Följden af denna rörelse äro årstiderna (vår, sommar, höst och vinter).

Jorden rullar vidare *omkring sig sjelf* och behöfver dertill 24 timmar eller ett *Dygn*. Följden af denna rörelse är omvexlingen af dag och natt. De menniskor, hvilka bo på den motsatta sidan af jorden, kallas våra *Antipoder*. De hafva natt, när vi hafva dag, och omvändt.

Den linie, omkring hvilken jorden vänder sig, kallas jordens *Axel*; ändpunkterne af axeln kallas jordens *Poler* (Nordpol och Sydpol). Jordens axel är 1,714 och dess omkrets 5,400 mil lång.

Lika långt från begge polerna *tänker* man sig en krets dragen rundtomkring jorden, kallad *Eqvatorn* eller *Linien*. Genom eqvatorn delas jorden i tvenne *Halfklot*, det *Norra* och det *Södra*.

Emellan eqvatorn och polerna *tänker* man sig vidare dragna flere andra kretsar rundtomkring jorden. De märkligaste bland dessa äro *Kräftans* och *Stenbokens Vändkrets*, af hvilka den förre ligger 350 mil norr och den senare lika långt söder om eqvatorn; — vidare den *norra* och den *södra Polkretsen*, af hvilka den förre ligger 350 mil från nordpolen och den senare lika långt från sydpolen.

Medelst de nämnda kretsarne indelar man jorden i 5 **Bälten** eller **Zoner**, nämligen:

1. Den *heta* eller *tropiska* zonen mellan begge vändkretsarne.

2—3. De två *tempererade* zonerna (den norra och den södra) mellan vändkretsarne och polkretsarne.

4—5. De två *kalla* eller *polarzonerna* (den norra och den södra) mellan polkretsarne och polerna.

Under jordens årliga rörelse omkring solen falla

solstrålarne lodrätt eller nästan lodrätt på eqvatorn och de trakter, som ligga i närheten deraf. Den heta zonen är derföre den varmaste. Ju mera man närmar sig polerna, desto kallare blir det, emedan solstrålarne värma mindre, ju snedare de falla.

De andra kretsarne, hvilka gå i samma riktning som eqvatorn, kallas *Parallelkretsar*. Afståndet mellan tvenne parallelkretsar kallas en *Breddgrad* och har en utsträckning af 15 mil („nordlig“ eller „sydlig“ bredd). Af sådana breddgrader finnas 90 på hvar sida om eqvatorn. *)

Andra kretsar tänker man sig draga rundtomkring jorden och genom båda polerna. Dessa kretsar kallas *Meridianer* eller *Middagslinier*, emedan alla punkter, som ligga på samma meridian, hafva middag (eller midnatt) på samma tid.

Afståndet mellan tvenne meridianer kallas en *Längdgrad*. Genom meridianerna delas jorden i ett *Östra* och ett *Vestra Halfklot*. Man antager vanligen den meridian, som nästan går öfver ön Ferro, såsom den första, och räknar derifrån de andra mot öster eller mot vester („östlig“ eller „vestlig längd“). Engelsmännen såväl som sjömännen antaga dock den meridian, som går öfver Greenwich (grinitsj), såsom den första.

*) En cirkel delas, den må vara stor eller liten, i 360 lika stora delar, hvilka kallas grader ($^{\circ}$). En grad delas i 60 minuter ($'$), en minut i 60 sekunder ($''$). En halfcirkel omfattar 180° och en fjerdedelscirkel 90° .

Fördelningen af haf och land.

Hafvet intager ett tre gånger större rum på jordens yta än landet. Man indelar hafvet i 5 hufvudde-lar, hvilka kallas *Verldshaf* eller *Oceaner*.

1. **Södra Ishafvet** ligger omkring sydpolen och når ända till södra polkretsen.

2. **Stora Oceanen** (äfven kallad *Söderhafvet* eller *Stilla hafvet*) bildar en ofantlig hafsbugt, hvilken öppnar sig mot norr genom Beringssundet.

3. **Indiska hafvet** bildar också en hafsbugt, men af mindre omfång än Stora Oceanen.

4. **Atlantiska hafvet** utmärker sig genom sin jemförelsevis stora längd.

5. **Norra Ishafvet** sträcker sig till norra randen af Gamla och Nya verlden; på de ställen, der land ej finnes, anser man den norra polkretsen som gräns.

Närmare beteckning af hafvets fördelning.

1. Södra Ishafvet

är för oss alltför litet bekant, för att vi kunde döma om dess förgreningar.

2. Stora Oceanen

bildar på Amerikas kust *Magalhaenssundet* (galjangs), *Aricabugten*, *Panamaviken* och *Californiska viken*, och på Asiens kust *Kamtsjatka-hafvet* med *Beringssundet*, *Ochotska hafvet*, *Japanska hafvet*, *Ost-kinesiska hafvet* med *Gula hafvet*, och *Syd-kinesiska hafvet* med *Tongkingriken* och *Siamviken*.

Vid den Indiska öflocken äro de mest kända delarne: *Sundasundet*, mellan Java (dsjava) och Sumatra,

och *Malakkasundet* mellan Sumatra och Malakka. Mellan Nya Guinea och Australiens fasta land ligger *Torres-sundet*, och mellan Australiens fasta land och Tasmania *Bass-sundet*. Mellan Nya Zeelands två öar ligger *Cooks-sundet*.

3. Indiska hafvet

bildar på kusten af Australiens fasta land den stora *Australiska bugten* och *Carpentaria-viken*.

På Asiens södra kust bildar det *Bengaliska viken* med *Palks-sundet* och *Indopersiska hafvet* med de två smala hafsvikarne, *Persiska viken* och *Röda hafvet*. Inloppet till Persiska viken är *Ormus-sundet* och till Röda hafvet *Bab el Mandeb-sundet*.

På Afrikas sydöstra kust bildar Indiska hafvet *Mosambik-kanalen*.

4. Atlantiska hafvet

bildar på Afrikas kust den stora *Guinea-viken* (ginèa). Mellan Afrika och Europa leder *Gibraltar-sundet* (sji) in i

Medelhafvet, hvilket hör till de såkallade „innan-hafven“ och är deladt i 3 hafsbäcken.

Längst mot vester ligger *Tyrrhenska bäckenet*, som afbrytes genom Italien och Sicilien. Det bildar mot N. *Lion-viken* (liong) och *Génoraviken* (sje) och skär in mellan Corsica och Sardinien under namn af *Bonifacio-sundet*.

Genom *Messina-sundet* mellan Sicilien och Italien och genom en bredare hafsarm SV. om Sicilien står det Tyrrhenska bäckenet i förbindelse med *Syrte-bäckenet*. Detta hafsbäcken bildar på Afrikas kust den *Lilla Syrten* och den *Stora Syrten*, mellan Syditalien och Grekland *Joniska hafvet* och mellan det öfriga Italien och Turkiet *Adriatiska hafvet*.

Till Joniska hafvet hör *Taranto-viken* mellan den Apugliska och den Calabriska halfön, *Korinthiska viken* mellan Morea och det öfriga Grekland. Adriatiska hafvet bildar vikarne vid *Venézia* och *Triest*.

Genom en örad skiljes Syrtebäckenet från det tredje hafs bäckenet i Medelhafvet, nämligen det *Grekiska Öhafvet* eller *Arkipelagen*. Denna bildar *Evripo-sundet* på Greklands och *Saloniki-viken* på Turkiets kust.

Från Arkipelagen leder *sundet vid Dardanellerna* in till *Marmara-hafvet*, hvilket åter genom *Konstantinopelssund* eller *Bosporen* står i förbindelse med *Svarta hafvet*. Genom *Kaffasundet* står Svarta hafvet i förbindelse med *Asofska sjön*, som sträcker sig in i Ryssland.

Norr om Pyreneiska halfön bildar Atlantiska hafvet det stormiga *Biscaya-hafvet*. Mellan Frankrike och England skär det in under namnet *Kanalen* och *sundet vid Calais*, hvilket leder till Nordsjön.

Mellan Ireland och Storbritannien bildar Atlantiska hafvet *Bristol-kanalen*, *S:t Georgs kanalen*, *Ireländska sjön* och *Nordkanalen*.

Nordsjön är en hafsvik, som mot N. är öppen. Bland dess förgreningar mot S. må nämnas *Zuidersjön* (söjder). Den del af Nordsjön, som ligger mellan Norge och Danmark, kallas *Skagerrak*. Mot S. för Skagerrak till *Kattegat*. Sjövägen mellan Kattegat och Östersjön bildas af tre sund, nämligen *Lilla Bält* mot V., *Stora Bält* i midten och *Öresund* mot Ö.

Östersjön är ett innanhaf likasom Medelhafvet. Mot Ö. bildar Östersjön *Riga-viken* och *Finska viken*, och mot N. *Bottniska viken* med *Ålandshaf* och *Qvarken*.

På Amerikas kust bildar Atlantiska hafvet en stor inskränning, som står i förenig med delar af Norra Ishafvet. *Davissund* leder mot N. till *Baffinsviken* och

mot V. till *Hudsons sund*, hvilket åter leder till innan-hafvet *Hudsons vik*. — Längre mot S. bildar Atlantiska hafvet *S:t Lawrence-viken* (lårens) och *Fundy-viken*.

Öster om Florida leder *Florida-sundet* in i *Mejico-viken*, hvars södra del kallas *Campêche-viken* (pätsje). Från *Mejico-viken* leder *Yucatan-sundet* till *Caraïbiska hafvet*.

5. Norra Ishafvet

bildar i Europa *Isita hafvet*. Dess viktigaste inskränningar i Nordamerika hafva förut blifvit nämnda.

Landet på jorden utgöres af tre större och en mängd mindre delar. Oaktadt allt land på jorden är kringflutet af vatten, kallas endast de mindre kringflutna landmassorna *Öar*. De större kallas deremot *Fastland* eller *Kontinenter*. Dessa tre fastland äro följande:

1. **Gamla Verlden**, hvilken kallas så, emedan den längst har varit känd, indelas i tre verldsdelar, nämligen *Asien*, *Europa* och *Afrika*. Genom det 15 mil breda *Näset vid Sués* förenas Afrika med Asien. Asien är 800,000, Europa 180,000 och Afrika 550,000 qv. mil.

2. **Nya Verlden** kallas så, emedan den först 1492 upptäcktes af den store sjöfararen Columbus. Nya verlden omfattar endast en verldsdel, *Amerika*, men delar sig i två hufvuddelar, nämligen *Nordamerika* och *Sydamerika*. Dessa två delar äro förenade genom *Mellersta Amerika*, hvars smalaste del kallas *Panamånäset*. — Nordamerika utgör 400,000 och Sydamerika 330,000 qv. mil.

3. **Det södra fastlandet** eller **Australlandet**, också kalladt *Nya Holland*. Till detta fastland sluter sig en stor mängd öar, hvilka tillsammans dermed betraktas

som den femte verldsdel, *Australien*. — Australlandet utgör 140,000 qvadratmil.

Närmare beteckning af landets fördelning.

1. ASIEN.

Halföar och uddar. Asien utskjuter mot Ö. halföarne *Kamtsjatka* och *Korea*; mot S. *Östra Indiska halfön*, hvilken åter utskjuter den mindre halfön *Malakka*, *Vestra Indiska halfön* med *Dekan*, och *Arabien*; och mot V. *Mindre Asien* och *Europa*.

Östra Indiska halfön slutar i *Kap Romania*, Vestra Indiska halfön i *Kap Komorin*. Bland öfriga uddar på Asiens kust äro de märkligaste *Kap Tsjeljuskin* i N., samt *Ostkap* i Ö.

Öar. Af de till Asien hörande öarne ligger öflocken *Nya Sibirien* i **Norra Ishafvet**.

I **Stora Oceanen** ligger en mängd öar längs Asiens kust. Den norra afdelningen af dessa öar består af *Kurilerne* utanför Ochotska hafvet, *Japanska öarne*, hvaribland *Sachalin*, *Jeso* och *Nippon*, utanför Japanska hafvet, och sist *Ijukju öarne*, hvilka leda till *Taivan* eller *Formosa* och ligga utanför Ostkinesiska hafvet.

Den södra afdelningen kallas **Indiska öflocken** och leder på ena sidan till Östra Indiska halfön och på den andra till den närmare Australiska öraden. De nordligaste af de Indiska öarne äro *Filippinerna*, bland hvilka *Luzon* eller *Manila*. Från *Filippinerna* leder mot SV. en örad till *Borneo*, mot S. en örad till *Celebes*, och mot SO. en örad till *Molukkerna*.

Från *Molukkerna* utgår mot NV. en båge, som består af de *Små Sundaöarne*, *Java*, *Sumatra*, *Nikobarerna* och *Andamanerna* (*Nikobarerna* och *Andamanerna* ligga i Bengaliska viken).

De fyra öarne Borneo, Celebes, Sumatra och Java kallas de *Stora Sundaöarne*; den största af dem är Borneo, 13,000 qv. mil. — Till alla dessa öar må ännu läggas *Hainan*, som ligger i Tongking-viken.

Uti **Indiska hafvet** höra till Asien utom de förutnämnda öarne *Ceylon*, som ligger SO. om Dekan, samt *Lakkadiverna* och *Malediverna*.

I **Medelhafvet** ligga flere öar, hvilka böra räknas till Asien, såsom *Cypern* och *Rhodo* vid Mindre Asiens kust.

2. AFRIKA.

Halföar och uddar. Denna verldsdel är mycket litet inskuren och har derföre inga betydliga halföar. Bland dess uddar må deremot märkas flere, såsom *Kap Bon* i N., *Kap Verde* eller *Gröna udden* i Senegambien, *Goda Hopps-udden* ytterst i S., och slutligen *Kap Guardafui* i det östligaste hörnet.

Öar. Till denna verldsdel höra endast få öar.

Bland **östafrikanska öarne** må man märka *Socotra* utanför *Kap Guardafui*, *Komorerne* N. om Mosambikkanalen, *Madagaskar* och slutligen *Maskarenhas-öarne*, bland hvilka *Bourbon* eller *Réunion*, och *Mauritius* eller *Ile de France* (dö frangs). *Madagaskar* utgör 11,000 qv. mil.

Bland de **vestafrikanska öarne** märkas *S:t Helena* och *Ascension* långt ute i Atlantiska hafvet, *Guinea-öarne* i Guinea-viken, *Kap Verde-öarne* utanför *Kap Verde*, *Kanariska öarne*, bland hvilka *Teneriffa* och *Ferro*, — vidare *Madeira* (e-i) och slutligen *Azorerna*.

3. EUROPA.

Halföar och uddar. Europa är att betrakta såsom en halfö, hvilken utgår från Asien. Hufvudmassan af

denna halfö utgöres af **Östeuropa** eller **Ryssland**. Från Östeuropa utgå två halföar, nämligen *Nordeuropa* och *Mellersta* eller *Centraleuropa*. Från Mellersta Europa, hvartill de *Britiska öarne* sluta sig, utgår åter *Sydeuropa*, som består af den *Pyreneiska*, den *Italienska* och den *Turkisk-Grekiska halfön*.

Östeuropa utsänder mot S. den lilla halfön *Krim*, hvilken skiljer Svarta hafvet från Asofska sjön.

Nordeuropa utgöres af *Finland* och de derifrån utgående halföarne, nämligen *Lappska halfön* mot NO. och *Skandinaviska halfön* (Sverige och Norge) mot SV.

Bland uddarne märkas: i Finland *Hangöudd*, på Skandinaviska halfön *Nordkap* på ön Magerö längst mot N., och *Lindesnäs*, som är Norges sydligaste spets.

Mellersta Europa utsträcker mot N. halfön *Jylland*, som slutar med udden *Skagen*, och mot NV. halfön *Bretagne*.

Pyreneiska halfön är föga inskuren af hafvet. De vestligaste uddarne på denna halfö äro *Kap Finisterre* och *Kap da Roca*; den sydvestligaste är *Kap San Vincent* och den sydligaste *Tarifa*, hvilken tillika är den sydligaste punkt på Europas fastland.

Italienska halfön slutar i två halföar, den *Apugliska* (ulj) och den *Calabriska*, hvilka omsluta Tarantoviken.

Turkisk-Grekiska halfön består af en nordlig, bredare och en sydlig, smalare del. Från den nordliga delen utgå två mindre halföar, nämligen den *Thraciska* och den *Chalcidiska*. Från den sydliga delen utgår halfön *Morea* (*Peloponnesos*), som är förenad med fastlandet genom det smala *Korinthiska näset*. Moreas sydpunkt är *Kap Matapan*.

Öar. Af de många öar, som höra till Europa, ligga i **Norra Ishafvet** *Nöwaja Semlja* och *Spetsbergen*.

I **Östersjön** ligga *Ålandsöarne* utanför Bottniska viken, en mängd öar, kallade *Skär*, längs Finlands och Sverges kust, *Ösel* och *Dagö* utanför Riga-viken, *Gotland* och *Öland* Ö. om Sydsverige, samt *Bornholm* S. om Sverige. Vid Preussiska kusten ligga de *Pommerska öarne*, bland hvilka *Rügen*.

På **sjövägen** mellan Östersjön och Kattegat ligga de *Danska öarne*, hvilka likasom en bro förena Sverige med halfön Jylland. De största bland dessa äro *Sjælland* och *Fyen*.

V. om **Nordsjön** ligga i en stor båge de *Britiska öarne*, hvilka bestå af de två stora öarne *Storbritannien* och *Ireland* samt en mängd mindre öar. *Storbritannien*, hvilket omfattar England och Skotland, utgör 4,000 qv. mil och *Ireland* 1,500 qv. mil.

V. om Skotland ligga *Hebriderna*, N. om detsamma *Orkney-öarne* och *Shetlands-öarne* (sj).

Ute i Atlantiska hafvet ligga *Färöarne* och *Island*.

Längs Norges kust finnes en mängd öar, hvilka kallas *Skär*. *Lofotens-öar* ligga utanför Vestfjorden.

Medelhafvet är rikt på öar. I Tyrrhenska bäckenet ligga vid Spaniens kust *Baleariska öarne*, hvaribland *Mallorca* (malj) och *Menorca*. Midt i Tyrrhenska bäckenet ligga *Corsika* och *Sardinien*. Mellan Tyrrhenska och Syrtebäckenet ligga *Sicilien* och de *Maltesiska öarne*. Bland Siciliens uddar må märkas *Kap Passàro* mot S.

I Adriatiska hafvet ligga *Dalmatiens öar* invid östra kusten. Längs Greklands vstra kust ligga *Joniska öarne*.

Mellan Syrtebäckenet och Arkipelagen ligger *Kreta* eller *Kandia*. I Arkipelagen ligga *Evrìpo* vid Greklands kust och *Kykladerna* samt *Sporaderna* längre ute i hafvet.

4. AMERIKA.

Uddar och halföar. Från **Nordamerika** utgå flere halföar. Mot N. ligga *Boothia Felix* (budsja) och *Melville*, mot Ö. *Labrador* utanför Hudsonsvik och *Nya-Skotland* utanför Fundy-viken, mot S. *Florida* och mot V. *Californien* och *Aljaska*. Nordamerikas nordligaste kända punkt är *Kap Murchison* på *Boothia Felix*. Dess vestligaste udde är *Prins Wales Kap* vid Beringssund.

Mellersta Amerika utsänder mot Ö. halfön *Yucatan*; men **Sydamerika** utsänder ej någon halfö af betydhet. Sydamerikas sydligaste spets är *Kap Hoorn* på Eldslandet.

Öar. Den betydligaste samling af öar vid Amerika ligger i Norra Ishafvet. Den största bland dem alla är *Grönland* (öfver 20,000 qv. mil); men detta land består måhända af flere stora öar förutom en mängd små öar. Tillsammans bilda de en trekant, hvars sydligaste spets är *Kap Farvel*.

V. om Davis sund och Baffinsviken ligga *Baffinsländerna*. Uti Atlantiska hafvet ligger utanför S:t Lawrence-viken *New-Foundland* (nju).

Mellan Nord- och Sydamerika ligger en stor öflock, hvilken kallas **Vestindien** och indelas i tre örader.

Den första raden, som leder från Florida till Haïti, kallas *Bahama-öarne*.

Den andra raden leder i en båge från Yucatan till Sydamerika och består af de *Stora Antillerna* (tilj) och de *östliga Små Antillerna*.

De Stora Antillerna äro följande fyra: *Cuba*, *Jamaica*, *Haïti* eller *San Domingo* och *Puerto Rico*.

Den tredje raden ligger vid Sydamerikas nordrand och kallas de *sydliga Små Antillerna*.

Vid Sydamerikas östra kust ligga *Falklandsöarne*

(fåkländs); vid dess södra ända ligger *Eldslandet* och V. om detsamma ligga *Galapagos* eller *Sköldpaddöarne*.

Invid vestra kusten af Sydamerikas sydligaste del ligger en stor skärgård, likasom vid vestra kusten af Nordamerika. I denna sistnämnda är *Vancouversön* den största.

Utanför Kamtsjatka-hafvet ligger öraden *Ale-uterna* utsträckt i en båge från Aljaska.

5. AUSTRALIEN.

Denna {verldsdel består, såsom ofvanföre blifvit nämnt, till en stor del af öar. Dess fasta land utsänder endast två halföar, hvilka begränsa Carpentaria-viken.

Öar. De öar, som höra till Australien, indelas i tre grupper.

Den första gruppen omfattar fortsättningen af fasta landet, *Tasmania* eller *Van Diemens land*, hvars södra spets kallas *Sydkap*.

Den andra gruppen omfattar de **närmare öarne** eller dem, som ligga nära vid fasta landet. Dessa öar bilda en båge, som är en fortsättning af den Indiska öflocken. De viktigaste bland dem äro *Nya Guinea* (13,000 qv. mil), *Salomons-öarne*, *Nya Hebriderna*, *Nya Caledonien* och dubbelön *Nya Zeeland*.

Den tredje gruppen omfattar de **fjernare öarne** och består af en mängd små öar, hvilka ligga spridda omkring i Stora oceanen. De mest kända äro *Mariannerna* eller *Ladronerna*, *Carolinerna*, *Fidsjöarne*, *Vänskaps-öarne*, *Sällskaps-öarne* eller *Tahiti*, *Låga öarne*, — samt *Pisk-ön* längst i SO. och *Sandwichs-öarne* (sändvitsj) längst i NO. Den största bland alla dessa öar är *Havaji* (230 qv. mil), som hör till Sandwichs-öarne.

EUROPA.

Oaktadt Europa är den nästminsta af alla verldsdelar, är den viktigare än alla andra, emedan den är mest kultiverad. Folkmängden i Europa utgör 300 millioner.

Europa omfattar många särskilda delar:

1. Kejsaredömet **Ryssland** omfattar hela Östeuropa. Dessutom äro storfurstendömet *Finland* och konungariket *Polen* dermed förenade.

2. Konungarikena **Sverige** och **Norge** omfatta tillsammans Skandinaviska halfön.

3. Konungariket **Danmark** består af Jyllands norra del och en mängd öar.

4. Kejsaredömet **Tyskland** omfattar mellersta delen af Centraleuropa och består af en mängd länder. Det viktigaste bland dessa är konungariket **Preussen**, som omfattar största delen af Nordtyskland.

5. Kejsaredömet **Österrike** jemte det dermed förenade konungariket **Ungarn**.

6. Konungariket **Nederländerna** eller **Holland**.

7. Konungariket **Belgien**.

8. Republiken **Frankrike**.

9. **Schweiz** eller **Helvetien** är ett förbund af fristater (republiker).

10. Konungariket **Storbritannien** och **Ireland** består af två stora och många mindre öar.

11. Republiken **Spanien** och 12. konungariket **Portugal** omfatta tillsammans Pyreneiska halfön.

13. Konungariket **Italien** omfattar Italienska halfön, Sicilien och Sardinien.

14. **Turkiet**, som beherrsas af en sultan, och

15. Konungariket **Grekland** omfatta största delen af Turkisk-Grekiska halfön.

Öst-Europa

gränisar i N. till Ishafvet, i Ö. till Uralbergen, hvilka skilja det från Sibirien, i S. till Kaspiska hafvet, Kaukasusbergen och Svarta hafvet, i V. till Turkiet, Österrike, Polen, Preussen, Östersjön och Finland. I N., Ö. och S. har det naturliga gränser.

Öst-Europa eller Ryssland är till största delen en vidsträckt slätt. Endast de yttersta kanterna äro bergiga. Östra kanten ojemnas af *Uralbergen*, som sträcka sig 300 g. mil i N. och S. från Kariska hafvet till de låglända stepperna vid Kaspiska hafvet. Medelhöjden är 2,000 fot (650 meter).*) I Uralbergens *norra*, skoglösa del finnes deras högsta spets *Töll-pos-Is*, 5,200 f. (1,700 m.), täckt af evig snö. Den *mellersta*, malmrika delen är den mest tillgängliga. På det ställe, der stora farvägen går fram öfver denna del, finnas endast låga, långsluttande höjdsträckningar. Den *södra*, skogrika delen är bredast och utgöres af 3 parallellkedjor, hvilka sänka sig åt S. Den kortare men mycket väldigare fjällsträckan *Kaukasus* begränisar slätten i S. Högsta spetsen är *Elbrus*, 17,400 fot (5,700 m.). I halfön Krims södra del framstryka *Tauriska bergen*, hvilkas högsta del utgöres af *Jaila-berget*, 4,700 fot (1,500 m.). Öst-Europas sydvästra del ojemnas af Karpaternas utskott, hvilkas högsta del är *Lysa Góra* i Polen, 1,880 fot (600 m.). I Rysslands nordvästra del finnes en del af *Maanselkä* och dess östra utskott, hvilka på Lappska halfön Ö. om sjön Imandra höja sig till 2,500 fot (800 m.).

På sjelfva lågslätten finnas två märkbart upphöjda

*) Här likasom i hela boken menas parisiska fot à 12 tum. I Finlands geografi äro dock höjdförhållandena angifna i finska fot. 1 meter är omkring 3 p. fot eller $3\frac{1}{3}$ finska fot. 1 millimeter eller $\frac{1}{1,000}$ meter är omkring $\frac{1}{27}$ p. tum.

landsträckor: den *Ural-Baltiska landtryggen* och den *Ural-Karpatiska platån*. Den förra sträcker sig från Urals mellersta del åt SV. genom hela slätten, delar flodernas lopp och når sin största höjd i *Waldai* eller *Wolchonski skogen*, 1,080 fot (360 m.) Den senare utgör till största delen en bred platå, hvilken sträcker sig från södra Ural ända till Karpaterna. Vid Wolgafloden och i närheten af Asofska sjön är den jemnhög med Waldai. Genom en från Waldai åt S. gående upphöjning förenas dessa båda höglända trakter. En stor del af Rysslands slätt, nämligen mellersta delen, med undantag af de förnämsta floddalarna, uppnår genom dessa breda upphöjningar en höjd af mer än 500 fot (160 m.) öfver hafvet.

Ryssland har Europas största **floder** och **sjöar**. Floderna utmärka sig i allmänhet genom ett jemnt lopp. De äro till följd deraf segelbara under största delen af sitt lopp, och sålunda jemte kanalerna viktiga kommunikationsvägar genom denna stora fastlandsmassa.

Ut i **Ishafvet** flyter *Petsjõra*, från Ural, ut i **Hvita hafvet** *Mesèn*, (Norra) *Dwinà* (stad: Archangelsk) och *Onèga*. Dwina bildas genom föreningen af *Sùchona* från *Kubinska sjön* och *Jug* samt upptager från höger *Wytsjègda*.

Till **Östersjön** flyta *Newa*, *Narowa*, *Düna* (*Vestra Dwinà*), *Njemen* och *Weichsel*. — *Newa* (stad: S:t Petersburg) kommer från Europas största insjö *Ladoga* (340 qv. m.), som upptager *Swir* från sjön *Onèga* och *Wolchhof* från sjön *Ilmen*. *Narowa* (stad: Narwa) är afloppet för sjön *Peipus*. *Newa* och *Narowa* utfalla i Finska viken. *Düna* rinner från Waldai till Riga viken (stad: Riga). *Njemen* och *Weichsel* utfalla genom Preussen i Östersjön. *Njemen* upptager från höger *Wilja* (stad:

Wilno). *Weichsel* (stad: Warschau) upptager från höger *Bug* (Vestra Bug) med bifloden *Narew*.

Till **Svarta hafvet** flyta *Dnjestr*, *Bug* (Södra Bug) och *Dnjepr*, till **Asofska sjön** *Don*. — *Dnjestr* inkommer från Galizien. *Bug* utfaller i samma vik som *Dnjepr*. Den sistnämnda upprinner S. om Waldai samt upptager från höger *Berèsina* och *Pripets*, från venster *Desna* (städer vid Dnjepr: Smolènsk, Kijef och Chersòn). På gränsen mot Turkiet rinner Donaus biflod *Pruth*. — *Don* upprinner midt på slätten och upptager från höger *Donèts*. Hufvudfloderna i detta område genomskära Ural-Karpatiska platån och äro i följd deraf besvärade af forsar (*poròger*). De bilda grunda mynnings-vikar, kallade *limàner*.

Till **Kaspiska hafvet** flyta *Wolga*, Europas största flod, från Waldai och *Urål* från Uralbergen. *Wolga* upptager från höger *Okà*, från venster *Kamà* med dess bifloder *Wjätka* och *Bälaja*. Under Wolgas mellersta lopp beledsagas dess högra strand af branta höjder och benämnes till följd deraf *bergstranden*. Den venstra stranden, som kallas *ängstranden*, utgöres af vidsträckta lågslätter, hvilka under vårflödet förvandlas till en ofantlig sjö. Efter ett lopp af 500 mil utfaller *Wolga* genom 8 hufvudarmar och omkring 70 grunda mynningar, bildande ett vidsträckt deltaland. Vid *Wolga* ligga 40 städer och öfver 1,000 byar (städer: Twer, Jaroslåfl, Nisjnij-Nòwgorod, Kasàn, Saràtof och Astrachàn).

Till följd af landets ofantliga utsträckning är **klimatet** mycket olika: från — 10° C. medeltemperatur på *Nowaja Semlja* till + 12° C. på *Krim*. I allmänhet är det kontinentalt och tillika vida kallare än i vestra Europa under samma breddgrader. Till och med **Svarta hafvets** vikar, hvilka ligga under samma bredd som mellersta Frankrike, äro hvarje vinter under sex

veckors tid isbelagda; Kaspiska hafvets norra del under 3 månader. Skilnaden mellan årets högsta temperatur tilltager från NV. åt SO. I Moskwa, hvilket ligger under samma bredd som Kjöbenhavn, är vinterköllden mycket strängare än i Kjöbenhavn; men deremot är sommaren varmare. Den årliga nederbörden är i allmänhet ringare än i vestra Europa och aftager i ymighet från NV. åt SO. Vid Östersjön utgör den omkring 20 tum (500 millimeter), vid Kaspiska hafvet endast 4 tum eller 125 millim. (staden Bergen i Norge har 70 tum (1,900 millim.) och trakter på Storbritanniens vestra kust ända till 100 tum eller 2,700 millim. och derutöfver.

Anm. Ett lands klimat beror icke allenast af dess afstånd från eqvatorn, utan också af många andra förhållanden. Länder, hvilka ligga under samma bredd, kunna derföre hafva ett mycket olika klimat. Bland andra förhållanden, hvilka inverka på klimatet, kunna nämnas landets belägenhet i Ö. eller i V. af ett stort fastland, dess större eller mindre förbindelse med hafvet och dess höjd öfver hafsytan. Ligger ett land på norra halfklotet nära vid vestra kusten af ett fastland, så kommer det i beröring med en varm hafsström („Golfströmmen“) och får derigenom ett mildt klimat. Står ett land i nära förbindelse med hafvet, är dess klimat icke hett om sommaren, men icke heller kallt om vintern, hvaremot det har stor fuktighet och mycket blåst („hafsklimat“ i motsats till „kontinentalklimat“). När ett land ligger lågt, är dess klimat mildare än när det ligger högt öfver hafsytan („höjdregioner“). — För att bestämma en orts medeltemperatur summerar man dagarnes medeltemperatur och delar summan med dagarnes antal. De orter, hvilka hafva samma medeltemperatur, förenas på en karta genom linier, hvilka kallas *Isoterm*er (årsvärmelinier).

I afseende på **växtligheten** kan Östeuropa indelas i fyra regioner. 1. *Polarregionen*, vid Ishafvet, hvarest marken under den korta sommaren knappt upptinar, framalstrar endast mossor, några bärsorter och dverg-

träd. Östra delen upptages af omätliga torfmossar och träsk, kallade *Tundror*. 2. *Skogsregionen*, S. om den förra, ända till och med norra landtryggen (60°), har i allmänhet en sumpig och mager jordmån. Den betäckes till största delen af skogar. Dessa bestå förnämligast af tall och gran, i Ö. blandade med lärkträd och cedrar, i V. med björk, asp och al. Bristen på trädfrukter ersättes genom en stor rikedom på bär. 3. *Jordbruksregionen*, från norra landtryggen och Finska viken (60°) ända in på södra platån (50°), är landets bästa del. Utom säd i ymnighet framalstrar den äfven det bästa lin och den bästa hampa. Äplen och körsbär trivas. Skogarne glesna mot S. och utgöras alltmera af ädlare löfträd (ek, lind, ask och lönn, samt i södra Polen bok). Jordmånen är dels bördig, såsom i sydöstra delen (S. om Desna, Oka och Kama) samt i södra Polen, dels mager och sumpig, såsom kring Beresina och Pripets, der de stora *Pinska kärren* finnas, hvilka upptagas af barrskog. 4. *Steppregionen*, S. om 50°, består mest af torra och kala trakter, kallade *Stepper*. Östra delen, Kaspiska steppen, har ofruktbar, sandig och salthaltig jord samt en mängd saltgölar och saltsjöar, hvaremot södra Krim och vissa delar i V. äro yppigt bördiga. Skogar finnas nästan endast på Jaila-berget och ytterst i V. på Karpaternas utskott, men det ymniga gräset uppnår i de bördiga delarne en ovanlig höjd och tjänar jemte kreatursspillning till bränsle. Arbuser och meloner trivas öfverallt, i södra delen vinrankan och ädlare trädfrukter, på södra Krim till och med oliver. Jaila-bergets södra sluttning är den blidaste och mest natursköna trakt i Östeuropa. Steppregionens rikedom utgöres af boskap och säd.

Hvad beträffar **djurriket**, så är intet europeiskt land så rikt på *pelsdjur* som Östeuropa. Vilddjuren äro

i allmänhet desamma som hos oss. I S. förekomma vildsvin, i V. rådjur och bisonoxar; de sistnämnda endast uti skogen *Bälowsj* i guvernementet Grodno. *Husdjuren* äro de vanliga, utom att kamelen är ett allmänt husdjur på Kaspiska steppen, renen och hunden de enda husdjuren ytterst i N.

Östeuropa är den viktigaste delen af **kejsaredömet Ryssland**, hvilket omfattar icke blott östra hälften af Europa, utan ock norra tredjedelen af Asien. Ryska riket har en storlek af 375 t. qv. mil eller en sjettedel af allt fastland på jorden och en folkmängd af 83 millioner.

Kejsaredömet europeiska del utgöres af två politiskt skilda delar: **Europeiska Ryssland** och **Storfurstendömet Finland**.

1. Europeiska Ryssland

(90 t. qv. mil, 70 mill. inv.)

indelas med afseende på landets historie i 7 hufvuddelar:

Stor-Ryssland, mellersta och norra delen; *Lill-Ryssland*, kring mellersta Dnjepr; *Östersjö-provinserna*; *Vest-Ryssland*; *Polen*, vestligaste delen, kring mellersta Weichsel; *Syd-Ryssland*; och *Öst-Ryssland*.

Landets flesta **invånare** tillhöra den *Slaviska* stammen. Till denna hör hufvudfolket *Ryssarne* (51 mill.), mest boende i mellersta delen, samt *Polackarne* (5 mill.) i Polen och Vest-Ryssland. Af de många öfriga folkstammarna äro de talrikaste: flere *Finska* folkstammar (3 mill.) i Östersjö-provinserna, norra delen af Stor-Ryssland och i Öst-Ryssland; *Letter* i Östersjö-provinserna och *Lithauer* i Vest-Ryssland (2½ mill.); *Judar* (2¼ mill.) i Vest-Ryssland och Polen; *Tatarer* (2 mill.), mest i Öst-Ryssland; *Tyskar* (1 mill.), mest i Östersjö-

provinserna såsom ståndspersoner, i Polen och såsom nybyggare i Syd- och Öst-Ryssland; *Rumäner* ($\frac{3}{4}$ mill.), i Syd-Ryssland.

Af **näringarne** äro *jordbruk* och *boskapsskötsel* de viktigaste. *Jordbruket* tillåter en storartad utförsel af *säd*, *lin* och *hampa*, ehuru det i allmänhet ej bedrifves med synnerlig omtanke. Bäst odlade äro Polen och Östersjö-provinserna, men landets sädesrikaste del är det såkallade *Svartmyllebältet*. Det innefattar hufvudsakligast Ural-Karpatiska platån (3—4° i bredd) och betäcks af en djup och bördig matjord. I landets norra och mellersta del odlas isynnerhet korn (norrut ända till Imandra) och råg (till 66°), hafre, bohvete, potates m. m. I södra delen odlas isynnerhet hvete, äfven majs och hirs; derjemte vin, allehanda trädfrukter, tobak, hvitbetor, arbuser och meloner. Landets södra del hem-sökes dock tidtals af torka och gräshoppor. Lin odlas nästan öfver hela landet men förnämligast i nordvestra delen, kring Düna och Njemen; hampa växer ymnigast i midten af svartmyllebältet. På skogar är Ryssland mycket rikare än det öfriga Europa.

Boskapsskötseln, i allmänhet äfvenledes föga omsorgsfull, är hufvudnäring på stepperna, som hysa en storartad mängd frodig hornboskap, hästar och får. Finulliga får finnas mest på Svarta hafvets stepper; på Kaspiska steppen träffas det fettsvansade fåret. Boskapen, som på stepperna hela året om går ute på bete, omkommer stundom i stor mängd genom de förfärliga snöstormarna. *Biskötseln* är betydande i mellersta delen, silkesodlingen icke utan vikt i södern. — I skogsregionen är *jagten* mycket lönande; särdeles ekorrar och skogsfågel fällas i stor mängd. I polarregionen jagas skälar, hvalrossar och sjöfågel. — *Fisket* är af stor betydelse, isynnerhet i Wolga, Ural och Kaspiska hafvet, der

framförallt störarterna förtjena att nämnas. De lemna kaviar och husbloss. Sterletternas kött och kaviar äro mest värderade. I norra delen fångas isynnerhet torsk och sill i hafvet, lax i floderna.

Bergsbruket är betydligast i mellersta Ural-bergen, som lemna guld, platina, koppar, malakit, ädelstenar och isynnerhet *jern*. Salt finnes i ymnighet i södra Ural-bergen, i sjöarne på Kaspiska steppen (*Jelton* o. a.) samt i *Sivasj* eller *Ruttna hafvet*, en grund vik i vestra delen af Asofska sjön. Rika stenkolslager finnas i Ural och vid Donets. — Landets mineraliska skatter anlitas dock jemförelsevis ännu föga. I England finnas jernbruk, hvilka producera nästan lika mycket tackjern som hela Ural.

Industrin fyller största delen af landets behof af fabriksalster. Den är lifligast i midten af landet, kring Oka och öfra Wolga, samt i de största städerna. Också Polen har temligen mycket fabriker. Största delen fabriksarbetare utgöres af allmoge, hvilken jemte landtbruk selsätter sig med industri. I Rysslands centralguvernementer är allmogen mycket händig i allehanda slöjder och ganska företagsam samt omfattar på olika ställen olika yrken med förkärlek, så att nästan hvarenda by idkar en särskild slöjd. Fabrikerna lemna isynnerhet läder, väfnader, tågverk, metallvaror m. m. *Juflädret*, *saffianet*, *pelsvarorna* och *repslageriarbetena* äro berömda. En egen gren af Rysslands industri är förfärdigandet af lindbastmattor. Rysslands viktigaste fabriksstad är Moskwa. I förhållande till vestra Europa är Ryssland en jordbrukande stat, i förhållande till Asien en manufakturstat.

Vigtigare än industrin är *handeln*. Inre handeln befordras genom segelbara floder, kanaler, jernvägar och en mängd årsmarknader. Dess förnämsta nederlagsorter äro *Moskwa*, *Nisjnij-Nowgorod*, *Rybinsk* och *Chärkof*.

Uti Rysslands stora system af inre vattenvägar är Wolga hufvudådern. Af *kanalerna* äro derföre viktigast de som leda från Wolga till Östersjön, Rysslands förnämsta sjöhandelsväg, nämligen: *Ladoga-* och *Onega-kanalerna* utmed södra stranden af de liknämnda sjöarne, på hvilka seglingen är farlig; *Maria-kanalen*, som för- enar Wolgas biflod Sjeksa med en i Onegasjön utmynnande flod (Wytegra): *Tichwinska kanalen*, mellan Wolgas biflod Moløga och floden Tichwinka, som leder till Ladoga; samt *Wysnij-Wolotsjök-kanalen*, från Wolgas biflod Twertsä till floden Msta, som utfaller i Ilmen. Af mindre vikt är *Kubinska kanalen*, från Kubinska sjön till Sjeksa, samt de kanaler, hvilka förena Dnjepr med Düna, Njemen och Weichsel. — Genom dessa kanaler förbindas alla de omgifvande fyra hafven, ehuru vattenbrist tidtals försvårar rörelsen. På Maria-kanallinien är rörelsen lifligast.

Ett *jernvägsnät* öfver det Europeiska Ryssland är allaredan till en stor del utfördt. Det sträcker sig i N. och S. från Finska viken och Suchona ända till Svarta hafvet och Asofska sjön, i Ö. och V. från Wolga ända till vestra gränsen och Östersjön.

Utrikes handeln idkas mest af utlänningar, isynnerhet Engelmän. Bland utförsvarorna intager *spanmål* främsta rummet; dernäst lin och hampa, ull, talg och skogsprodukter. Införseln utgöres af rå bomull, the, metallvaror m. m. De förnämsta *sjöhandelsstäderna* äro S:t Petersburg, Riga, Odessa och Archangelsk. Handeln på Asien idkas främst af Nisnij-Nowgorod, Irbit, Orenburg och Astrachan. Den afsätter manufakturvaror i utbyte mot the, bomull, silke, pelsverk och boskap.

Den allmännaste **religionen** är den grekiska be- kännelsen, hvilken är antagen af Ryssarne, Rumänerne och flere Finska folk. Deremot äro Polackarne och

Lithauerne katoliker; Letterne, Tyskarne och en del Finnar (Ester o. a.) äro lutheraner, Tatarerne muhammedaner.

För den *högre undervisningen* finnas 8 universiteter (i S:t Petersburg, Dorpat, Moskwa, Kasan, Kijef, Char-kof, Odessa och Warschau) samt flere akademier, gymnasier m. m. *Folkundervisningen* står i rikets flesta delar på en låg standpunkt.

Regeringsformen är oinskränkt-monarkisk. De högsta myndigheterna närmast kejsaren äro: *rikskonseljen*; *dirigerande senaten*, rikets högsta domstol; och *heliga synoden*, som har högsta inseendet öfver den rysk-grekiska kyrkans angelägenheter. Förvaltningen ombesörjes af *ministrar*, *general-guvernörer* och *guvernörer*. Med afseende på densamma är det Europeiska Ryssland indeladt i 58 *guvernementer* och 2 *styrelseområden*. Guvernementerne hafva vanligen sitt namn efter guvernörens residensstad.

Ryssland är en af Europas *stormagter* och underhåller en anseelig här och flotta (stormagterna i Europa äro fem: Ryssland, Tyskland, Österrike, Frankrike och England).

I det Europeiska Ryssland finnas endast få större **städer**: S:t Petersburg med 700 t., Moskwa med 600 t., Warschau med 300 t., Odessa med 160 t., Riga, Kijef, Kìsjinef och Saràtof hvardera med 100 t. inv.

Östersjöprovinserna

eller guv.: *S:t Petersburg* (f. d. *Ingermanland*), i N. begränsadt af Ladoga, Finland och Finska viken, i V. af Narowa och Peipus; *Estland*, S. om Finska viken, jemte ön Dagö; *Lifland*, mellan Estland, Riga viken, Peipus

och Düna, jemte ön Ösel; samt *Kurland*, V. om Riga viken och S. om Düna.

Allmogen är af olika stammar: uti Ingermanland *Finnar* (dels lutheraner, dels greker) och *Ryssar*, i Estland *Ester*, i Lifland *Ester* i N. och *Letter* i S., i Kurland *Letter*. De bildade äro mest *Tyskar* och *Ryssar*.

Uti **Ingermanland** ligga *S:t Petersburg* vid Newas mynningsarmar, *Kronstadt* på en ö i Finska viken samt småstäderna *Schlüsselburg* vid Newas utflöde ur Ladoga och *Narwa* vid Narowa.

S:t Petersburg, rikets hufvudstad och kejsarens residens, är en af Europas praktfullaste städer med en mängd storartade byggnader, såsom *Isaakskyrkan*, *Kasankyrkan*, *Vinterpalatset* (kejsarens vanliga residens) med *Eremitaget* (museum) och *Marmorpalatset* m. fl. Monumenter: *Peter den stores bildstod*, *Alexanders-kolonnen* m. fl. Rikets förnämsta sjöhandelsstad (utför talg, hampa, lin, läder, säd m. m.). — I närheten: *Zürskoje-Selò*, *Gåtsjino*, *Peterhof* och *Oranienbaum*, små städer med kejserliga lustslott och sköna parker; *Pulkowo*, berömdt observatorium; *Systerbäck*, gevärsfaktori. — *Kronstadt* är hufvudstadens yttre handelshamn och rikets viktigaste krigshamn med en stark fästning. — *Narwa* är känt genom fältslaget 1700.

I **Estland** ligga *Reval* (guvernörens residens) och hamnen *Baltischport* vid Finska viken. Reval har en befästad krigshamn.

I **Lifland** ligga *Riga* (guv. rsd.) vid Düna, *Dorpat* nära Peipus samt småstäderna *Pernau* vid Riga-viken och *Arensburg* på Ösel. Riga är rikets tredje sjöhandelsstad (lin, hampa, säd m. m.). Dorpat har ett tyskt universitet.

I **Kurland** ligga *Mitau* (guv. rsd.) och sjöhandelsstaden *Libau*.

Stor-Ryssland

utgöres af 19 guv.: *Archangelsk* nordligast, *Olònets* kring sjön *Onèga*, *Wologda* kring *Suchona* och *Wytsjegda*, *Nòwgorod* kring *Ilmen*, *Pskof* vid *Peipus*, *Twer*, *Jaroslùfl*, *Kostroma* och *Nisjnij-Nòwgorod*, kring öfra *Wolga*, *Orel* (arjòl), *Kalùga*, *Tùla*, *Moskwa*, *Wladimir*, *Rjäsàn* och *Tambòf* kring *Oka*, *Worònesj* och *Kursk* i S. samt *Smolensk* kring öfversta *Dnjepr*.

Denna det Ryska rikets hufvuddel är bebodd af *Ryssar*, obetydligt uppblandade af *Finska* stammar: *Lappar* på *Lappska* halfön, *Karelare* S. om dem, *Samojeder* på *tundrorna*, *Syrjäner* S. om dem, *Mordwiner* och *Tsjeremisser* kring *Wolga* och *Oka*. Religionen är hos dessa stammar den grekiska.

Af **städerna** äro de största: *Moskwa* med 600 t., *Tula* med 60 t., *Nisjnij-Nowgorod*, *Orel*, *Kaluga* och *Worònesj* hvardera med 40 t. inv.

I **norra Stor-Ryssland** ligga *Archangelsk* vid *Dwina*, och *Petrosawòdsk* (guv. rsd. i *Olònets*) vid *Onègasjön*. *Archangelsk* idkar ansenlig handel med säd, lin, tran och skogsprodukter. — På en ö i *Hvita* hafvet ligger det befästa klostret *Solowètskoi*, en berömd vallfartsort. På *Lappska* halfön ligger *Kola*, *Europeiska Rysslands* nordligaste stad, hvars hamn är öppen för sjöfarten under 10 månader. Några andra vikar på samma kust, kallad *Murmanska stranden*, äro till och med under hela året öppna (*Golfströmmen*). — Ön *Nowaja Semlja* är nästan utan all växtlighet och besökes endast af fiskare och hvalrossjägare.

I **södra Stor-Ryssland** ligga *Nòwgorod* vid *Wolchofs* utflöde ur *Ilmen*, *Rybinsk* vid *Wolga*, *Nisjnij-Nowgorod* vid *Okas* utflöde i *Wolga*, *Wladimir* vid *Okas* biflod *Kljäsmä*, *Sjùja* i dess närhet, *Moskwà* vid *Okas* bi-

flod af samma namn, *Tula* vid Okas biflod *Upa*, *Brjånsk* vid *Desna*, *Jelets* och *Worònesj* nära *Don*, *Morsjånsk* vid Okas biflod *Tsna* och *Smolènsk* vid *Dnjepr*.

Städerna i mellersta delen af *Stor-Ryssland* idka stark industri, städerna i södra delen (i svartmyllebältet) idka stark handel med säd och hampa.

Nowgorod, säte för *Rysslands* första storfurstar och f. d. stor handelsstad, är nu obetydlig. — *Rybinsk* är rikets viktigaste inre hamn och medelpunkt i *Wolgas* kanalsystem. — *Nisjnij-Nowgorod* har en stor årsmarknad för *Rysslands* handel med *Asien* (the), besökt af 300 t. menniskor. — *Wladimir* var en tid ryska storfurstarnes residens. — *Sjùja* är med sin omgifning en medelpunkt för ryska bomullsindustrin.

Moskwa är rikets andra hufvudstad och kejsarnes kröningsstad, medelpunkt för inre handeln och rikets förnämsta fabriksstad. Det är en knutpunkt i det ryska jernvägsnätet, der många jernvägar sammanlöpa. Ryska Zarernas gamla borg, *Kreml*, belägen midt i staden, omfattar flere kyrkor, slott och märkvärdiga samlingar. *Moskwa* har inalles omkring 400 kyrkor, prydda med förgyllda eller i lysande färger målade kupoler. — I närheten af staden ligga: åt NO. det historiskt-märkvärdiga *Tròitsko-Sèrgiefska* klostret, en berömd vallfartsort med en ofantlig mängd dyrbarheter; i V. byn *Boròdino*, känd genom fältslaget 1812.

Tula har rikets största gevärsfaktori och andra metallfabriker (thekök). — *Brjånsk* är känt för sin hampa. — *Jelets* idkar handel med hvetemjöl öfver hela *Ryssland*. — *Morsjånsk* är en af *Rysslands* hufvudorter för sädeshandeln. — *Smolènsk* är likasom *Nowgorod* och *Kijef* en af rikets äldsta städer.

Lill-Ryssland

tillhör nästan helt och hållet svartmyllebältet. Det består af 4 guv.: *Kijef*, V. om Dnjepr, samt *Tsjernigof*, *Poltawa* och *Charkof*, Ö. om Dnjepr. Södra delen kallas äfven *Ukraina*.

Invånarne kallas *Malorusser* (Lill-Ryssar). V. om Dnjepr finnas äfven *Polackar* och *Judar*. Stark handel med säd, hampa och boskap.

Af **städerna** äro de största: *Kijef* med 100 t., *Charkof* med 90 t. och *Berditsjef* med 50 t. inv.

Kijef, vid Dnjepr, en tid rikets hufvudstad, stark fästning och fabriksstad (socker, fajans). Berömdt kloster med en mängd helgonrelikier i underjordiska hvalf, vallfartsort. — *Charkof*, nära *Donets*, är näst *Odessa* södra Rysslands viktigaste handelsstad (ull) med 4 stora årsmarknader. — *Berditsjef* är en anseelig handelsstad, hvars invånare till större delen äro *Judar*. — *Poltawa* är känt genom fältslaget 1709.

Vest-Ryssland

utgöres af: 1. **Lithauen** med guv. *Kowno*, *Wilno* och *Grodno* i V.; 2. **Hvita Ryssland** med guv. *Witebsk*, *Mohilef* och *Minsk* i Ö.; samt 3. guv. **Wolhynien** och **Podolien** i S.

Allmogen är i Lithauen *Lithauer*. I Hvita Ryssland kallas invånarne *Bälorusser*, i Wolhynien och Podolien *Ruthener*. Adeln och en del stadsbor äro *Polackar*. Särdeles talrika äro *Judarne* (handlande). Wolhynien och Podolien tillhöra svartmyllebältet; de öfriga delarne äro rika på lin.

Af **städerna** är den största *Wilno*, vid *Wilia*, Lithauens f. d. hufvudstad, med 80 t. inv. Af öfriga stä-

der äro märkliga: handelsstaden *Kowno* vid Njemen, fabriksstaden *Bälostök* och fästningarne *Dünaburg* vid Düna, *Bobruisk* vid Beresina och *Brest-Litöfsk* vid Bug. I Wolhynien är *Sjitömir* guvernörens residens, i Podolien *Kamenets-Podölsk*.

Polen

är indeladt i 10 guv.: *Warschau*, i midten af landet; *Radom*, *Kielce*, *Piotrköf* och *Kälisch*, venster om Weichsel; samt *Lublin*, *Siedlce*, *Plock* (plotsk), *Lomza* (lomsja) och *Suvålki*, höger om Weichsel.

Invånarne (6 mill.) äro till största delen *Polackar*; ytterst i NO. *Lithauer*, i SO. *Ruthener*. Vidare *Tyskar* och *Judar*; de senare särdeles talrika (i *Warschau* $\frac{1}{3}$ af invånarne). — Polen är ett af Europas rikaste sädsländer.

Städerna äro små, med undantag af *Warschau*, 300 t. och *Lodz*, 50 t. inv.

Warschau, genom Weichsel skildt från förstaden *Praga*, är landets hufvudstad samt tillika dess förnämsta fabriks- och handelsstad. Invid staden *Alexanderscitadellet*. — *Lodz*, i V., är landets andra fabriksstad (bomullsvaror) med företrädesvis tysk befolkning.

Vid Bugs utlopp i Weichsel ligger *Nowo-Geörgiefsk* (f. d. *Modlin*), en fästning af första rangen; i SO. *Lublin* med stark sädeshandel; — vid Lysa Gora bergstaden *Kielce* med jern- och stålfabriker; — i SV. *Czenstochöwa* (tsjen) vid Oders biflod *Warthe*, med ett talrikt besökt kloster; — ytterst i V. handelsstaden *Kälisch*.

Syd-Ryssland.

Vestra och större delen kallas äfven *Ny-Ryssland*; östra delen, kring nedra Don, utgör *Donska krigshärens område*. Det förra är indeladt i området *Bessarabien*

i V., guv. *Chersòn* och *Jekaterinoslâf* i N. och guv. *Taurien* i S. — Större delen tillhör svartmyllebältet. I Bessarabien är skörden af vin mycket ymnig, men södra Krim framalstrar det Europeiska Rysslands bästa viner och trädfrukter, isynnerhet äplen.

Invånarne äro i Bessarabien mest *Rumäner*, i de öfriga delarne mest *Ryssar*. Vid Don bo de *Donska Kosakerna*. Dessutom finnas i Ny-Ryssland nybyggare af många olika stammar (äfven Tyskar).

Städerna idka stark handel med hvete, ull och talg m. m. Störst äro Odessa med 160 t., Kìsjinef (guv. rsd. i Bessarabien) med 100 t., Nikolajef med 70 t. och Rostof med 50 t. inv.

Odessa, vid Svarta hafvet, är rikets andra sjöhandelsstad. — Vid Dnjestr ligga fästningen *Bendery* och handelsstaden *Akkermàn*; — vid Bug *Nikolàjef* med ett amiralitet; — vid Dnjepr handelsstäderna *Jekaterinoslâf* och *Chersòn*; — på Krim *Simferòpol* (guv. rsd. i Taurien), f. d. krigshamnen *Sewastòpol* och fästningen *Kertsj-Jenikàle* samt *Baktsjisarài*, f. d. Krimiska khanernas residens; — vid Asofska sjön handelsstaden *Taganròg*; — vid Don handelsstaden *Rostof* och *Nowo-Tsjerkàsk*, atamànens eller Donska Kosakhöfdingens säte.

Öst-Ryssland

består af guv.: *Perm* och *Wjätka* i N., *Ufà* och *Orenburg* i Ö., *Kasàn*, *Simbìrsk*, *Samàra*, *Saràtof* och *Pènsa* i V. kring mellersta Wolga, *Astrachan* vid nedersta Wolga. — Norrut äro ofantliga barrskogar, på södra Ural ansenliga lindskogar, i guv. *Kasan* ekskogar. I guv. *Perm* äro rikets förnämsta grufvor samt stora jern- och kopparverk. Öst-Rysslands mellersta del tillhör svartmyllebältet och är ofantligt sädesrik. Södra delen är rik på salt, boskap och fisk.

Invånarne äro mest *Ryssar*. Dessutom finnas flere *Finska* stammar (*Syrjäner*, *Permier*, *Woguler*, *Wotjaker*, *Tsjeremisser* och *Mordviner*), *Turkiska* stammar (*Tatarer*, *Tsjuwasjer*, *Basjkirer* och *Kirgiser*) samt *Kalmyker* och ett större antal *Tyska* nybyggare ($\frac{1}{4}$ mill.).

Af **städerna** äro de största *Saràtof* med 100 t., *Kasan* med 80 t. och *Astrachan* med 50 t. inv.

Vid *Wolga* ligga *Kasan*, *Simbirsk*, *Samara* och *Saràtof*, hvilka alla jemte *Pensa* idka storartad sädeshandel på norra *Ryssland*, samt *Astrachan*, idkande starkt fiske och handel på *Asien* samt känt för sina stora vindruvor och arbuser. — *Orenburg* vid *Uralfloden* och *Irbit* Ö. om *Uralbergen* idka stark landthandel på *Asien*. — Hufvudorter för bergsbruket i *Ural* äro *Jekaterinburg*, *Tagil*, *Werch-Isètsk* och *Slatoùst*. — *Sarepta*, vid *Wolga*, är en anseelig tysk Herrnhutare-koloni, med stark odling af senap och tobak.

2. Storfurstendömet Finland.

6,700 kvadratmil, $1\frac{3}{4}$ millioner invånare.

Finland (*Suomi*, *Suomenmaa*) är beläget mellan $59^{\circ} 48'$ och $70^{\circ} 6'$ nordlig bredd samt mellan $38^{\circ} 10'$ och $50^{\circ} 25'$ längd. Största utsträckningen i N. och S. utgör 108 finska mil, från *Tana-elfs* krökning åt NV., 4 f. mil från *Ishafvet*, till sydligaste spetsen *Hangöudd* (*Hankoniemi*). I Ö. och V. utgör största utsträckningen 57 f. mil.

Finland gränsar i N. till *Norge*, i Ö. till *Ryssland*, i S. till sjön *Ladoga*, *Ryssland*, *Finska viken* och *Östersjön*, i V. till *Bottniska viken* och *Sverige*. Gränsen mot *Norge* utgöres till en del af *Tana-elf*, mot *Ryssland* i SO. af *Systerbäck* (*Rajajoki*), mot *Sverige* af *Torne-elf* och dess biflod *Muonio*. *Ryssland* tillstöter med guver-

nementerna Archangelsk, Olonets och S:t Petersburg eller Ingermanland.

Finland är till största delen ojemnt; det är uppfyllt af berg, af hvilka dock intet är särdeles högt, af skogar, mossar, kärr och sjöar, hvilka sistnämnde intaga en stor del af dess yta. De högsta bergstopparne finnas i landets nordligaste del, såsom *Pallastunturi*, Finlands högsta kända punkt, nära Muonios krökning åt S., 2,889 finska fot högt (857 m.). Några få andra bergstoppar i samma trakt och det enstaka *Peldooaivi* nära Tana-elfs mellersta lopp, uppnå äfvenledes en höjd af mer än 2 t. fot (600 m.). Höjdsträckningarne i landets norra del hafva en höjd af 1,000 fot (300 m.) och derutöfver. De sänka sig söderut till 3—400 fot (90—120 m.) och bilda ett högländ, hvilket upptager största delen af landet. Detta högländ sänker sig småningom emot kusten i V., som i allmänhet är låg och flack. På den södra kusten stupa höjderna brant i hafvet och bilda en mängd uddar samt en vidlyftig skärgård, isynnerhet vid inloppet i Bottniska viken (*Ålands skärgård*). På vestra kusten förekommer skärgård endast här och der, såsom vid Bottniska vikens smalaste del *Qvarken* (Meren kurkku). — Längs kusten förmärkes en ständig höjning af landet. Den utgör i S. 2 fot på 100 år, men stiger i N. till 4 à 5 fot. — Landets största slätt sträcker sig längs Bottniska vikens mellersta del.

Finlands förnämsta **höjdsträckning** är *Maanselkä*. Den sträcker sig från Norska Fjällryggen eller Kölen mot Ö., först längs gränsen mot Norge och sedan genom finska Lappland till bergstoppen *Talkkunaoaivi* vid ryska gränsen. Här böjer den sig mot S. och bildar från bergstoppen *Näränkäwaara* söderut gränsen, tills den vid *Miinaa*-bergen böjer sig mot SO. inåt Ryssland.

Från Maanselkä utgå två hufvudåsar: 1) *Suomen-*

selkä, från *Miinaa*-bergen först mot V. och sedan mot SV. ända till Bottniska viken. Denna ås afskiljer landskapet Österbotten från landskapen Karelen, Savolaks, Tavastland och Satakunda. 2) *Salpausselkä*, från *Liek*sa bergknut i Ryssland först mot S., sedan mot NV. och V. till staden Joensuu, hvarifrån den i en båge parallelt med södra kusten sträcker sig till Bottniska viken, hvilken den uppnår S. om Kumo-elf. Under sistnämnda sträckning går den nära gränsen mellan Savolaks, Tavastland och Satakunda i N., samt Karelen, Nyland och Egentliga Finland i S. Dessa två åsar begränsa i N. och S. ett vidsträckt, men föga upphöjdt högländ, hvilket i V. begränsas af *Satakunnanselkä*, som genomlöper mellersta Satakunda.

Af de genom detta högländ gående åsarne äro följande, från *Suomenselkä* utgående armar de förnämsta: 1) *Karjalanselkä* genomlöper i en båge i sydostlig riktning nordöstra Savolaks och norra Karelen inemot Joensuu. 2) *Savonselkä* sträcker sig genom vestra Savolaks mot S., tills den S. om Saima sammanlöper med *Salpausselkä*. 3) *Hämeenselkä* går genom Tavastland mot S., längs Päijänes vestra strand, och förenar sig S. om denna sjö med *Salpausselkä*. — Bland de från *Salpausselkä* utgående åsarne förtjena att nämnas: 1) *Lohjanselkä*, som sträcker sig genom vestra Nyland mot SV. till Hangöudd. 2) *Äyräpäänselkä*, hvilken S. om Saima afsöndrar sig mot SO. och fortgår inåt Ingermanland.

Äfven den N. om *Suomenselkä* liggande delen af det finska högländet genomskäres af några från *Maanselkä* utgående, jemförelsevis höga åsar, såsom: 1) *Ounasselkä* och dess södra fortsättning *Airiselkä*, från norska gränsen mot S., längs Muonio och Torne-elf, till Bottniska viken. 2) *Kainunselkä*, från Näränkävaara mot SV. till *Suomenselkä*.

Genom dessa ländtryggar uppstå **fem hufvud-vattenområden**. Högländets vattendrag hafva det egna, att en mängd sjöar stråtvís förena sig till ett gemensamt utlopp, hvaremot låglandet aflemnar sina vattendrag genom skilda floder.

1. **Norra området** omfattar vattendragen N. och Ö. om Maanselkä, med utlopp i Ishafvet och Hvita hafvet. Dess största sjö, *Enare* (Inarijärvi, 405 fot = 123 m. öfver hafvet), upptager i S. *Ivalo*joki och utfaller genom *Patsjoki* utom landets gränser i Warangerfjord. Största floden är *Tana-elf* (Tenojoki), som utfaller i Tanafjorden i Norge. Sjöarne Ö. om Maanselkä (*Kuusamo-stråten*) utfalla i Hvita hafvet.

2. **Nordvestra området** begränsas af Maanselkä och Suomenselkä samt har sitt utlopp i Bottniska vikens norra del. Dess förnämsta floder äro: 1) Den från Sverge kommande *Torne-elf* (Tornionjoki) med sin venstra biflod *Muonio*. — 2) *Kemi-elf* (Kemijoki) genomflyter *Kemijärvi* och upptager från höger *Ounasjoki*. — 3) *Iijoki*. — 4) *Ule-elf* (Oulunjoki), såsom handelsväg den vigtigaste för Österbotten, utrinne från *Ule-träsk* (Oulujärvi) genom *Niska-fors*, bildar flere forsar, af hvilka *Pyhäkoski* är störst, och utfaller vid staden Uleåborg. Ule-träsk (390 fot = 115 m. öfver hafvet) bildar förningspunkten i ett vattenområde, som begränsas af Maanselkä, Suomenselkä och Kainunselkä. Det upptager från N. *Hyrynsalmi-stråten* genom *Kianto-elf* (Kiehimänjoki) och från Ö. *Sotkamo-stråten* genom *Kajana-elf* och *Ämmä-fors*. — 5) *Siikajoki*. — 6) *Pyhäjoki* från *Pyhäjärvi*. — 7) *Esse-å* (Ähtävänjoki), som genomrinner *Lappajärvi*. — 8) *Nykarleby-elf* (Lapuanjoki). — 9) *Kyro-elf* (Kyrönjoki), den största i södra Österbotten, kallas i öfra loppet *Kauhajoki*, i mellersta loppet *Ilmola-å* (Ilmajoki).

3. **Sydvestra området** begränsas af Suomenselkä, Hämeenselkä, en liten del af Salpausselkä och Lohjansselkä samt har sitt utlopp i Bottniska vikens södra del och Östersjön. Största floden är *Kumo-elf* (Kokemäenjoki), som afleder vattendragen i det södra höglandets vestligaste del (mellan Suomenselkä, Hämeenselkä, Salpausselkä och Satakunnanselkä). Dessa vattendragens medelpunkt är den lilla sjön *Pyhäjärvi*, belägen i midten af denna del af höglandet, S. om staden Tammerfors.

Till Pyhäjärvi samla sig tillflöden från N. och S. Det norra tillflödet uppkommer genom föreningen af tre stråtar: *Ätsäri*, *Pihlajavesi* och *Keuru*, hvilka infalla i *Ruovesi*, hvarifrån vattenmassan genom *Murola-fors* (Muroleenskoski), den ansenliga sjön *Näsijärvi* (314 fot = 93 m. öfver hafvet) och vattenfallet vid Tammerfors (*Tampereenkoski*) fortsätter sitt lopp till Pyhäjärvi.

Det södra tillflödet har äfven tre stråtar: 1) *Längelmä-stråten*, som bildar sjöarne *Längelmävesi*, *Roine*, *Pülkäneenvesi* och *Mallasvesi*; 2) *Hauho-stråten*, som tager sin början från sjöarne *Lummene* och *Wesijako* i närheten af Päijäne; och 3) *Wånå- eller Wanaja-stråten*, som bildar sjön *Wanajavesi*. Dessa stråtar förena sig vid Sääksmäki kyrka i sjön *Rautunselkä*, hvarifrån vattenmassan genom *Kuokkala-fors* och flere sjöar fortsätter sitt lopp till Pyhäjärvi.

Ur Pyhäjärvi leder *Nokia-ström* till *Kulovesi*, som från N. upptager *Kyrösselkä* genom *Kyro* vattenfall (Kyröskoski). Från Kulovesi utrinne slutligen *Kumo-elf*. Den flyter i en båge mot SV. och NV., genombryter Satakunnanselkä medelst *Kettara-fors* och utfaller i Bottniska viken 3 f. mil nedan om staden Björneborg.

S. om *Kumo-elf* utfaller i samma vik *Eurajoki* från *Pyhäjärvi*. — *Aura-å* (Aurajoki), som genomflyter Åbo stad, utfaller i Östersjön.

4. **Mellersta och Södra området** begränsas af Lohjanselkä, Hämeenselkä, Suomenselkä, Savonselkä och Äyräpäanselkä samt har sitt utlopp i Finska viken. Största floden är *Kymmene-elf* (Kymijoki), som afleder vattendragen i södra höglandets mellersta del (mellan Hämeenselkä i V. och Savonselkä i Ö.).

Största sjön är *Päijäne* (12 f. mil lång, 2 till 3 mil bred, 262 fot = 77,7 m. öfver hafvet), som erhåller sina största tillflöden från N. ur 3 stråtar: *Wiitasaari-stråten* med den stora sjön *Keitele*, *Saarijärvi-stråten* och *Rautalampi-stråten*. Dessa stråtar förena sig vid Laukas kyrka i den lilla sjön *Saravesi*, hvarifrån *Kuhankoski*, *Leppävesi* och *Haapakoski* (i nejden af staden Jyväskylä) leda till Päijäne. — Från Ö. upptager Päijäne genom *Tainiovirta Sysmä-stråten* med den stora sjön *Puulavesi*, från V. *Lummene* och *Wesijako*, hvilka således hafva dubbelt aflopp, samt från S. *Wesijärvi*.

Från Päijänes sydöstra del leder *Kalkis-ström* till sjön *Ruotsalainen*, hvarifrån *Kymmene-elf* utrinne. Under sitt lopp mot SO. bildar denna elf vid staden Heinola *Jyränkö-ström* och upptager från N. *Mäntyharju-stråten*, genom hvilken Puulavesi har ett kortare aflopp. Derefter vänder sig elfven mot S., genombryter medelst *Keltis-ström* Salpausselkä, bildar vattenfallet vid *Anjala*, grenar sig i två armar, hvilka omsluta Pyttis-ön (Pyhtää), samt utfaller omsider med fem mynningar, af hvilka den östligaste har vattenfallet *Högfors* (Korkiakoski). — *Wanda-å*, utfaller nära Helsingfors. — *Rajajoki* (Systerbäck, Sestra), gränsflod i SO.

5. **Sydöstra området** begränsas af Äyräpäanselkä, Savonselkä och Suomenselkä samt utom landets gränser af Maanselkä. Det har sitt utlopp i Ladoga samt till en ringa del i Onega. Största floden är *Wuoksen*, som afleder vattendragen i södra höglandets östra del (Ö.

om Savonselkä), hvilkas medelpunkt är *Enonvesi*, N. om staden Nyslott.

Enonvesi mottager från N. *Kallavesi-stråten*, från NO. *Pielis-stråten*. I den förra förena sig *Idensalmi* (Iisalmi)-*stråten* och *Nilsjä-stråten*, hvilken medelst *Jännevirta* genombryter Karjalanselkä, i den stora sjön *Kallavesi*, vid hvilken staden Kuopio ligger. Kallavesi afledes omkring *Soisalo*, Finlands största ö, till Enonvesi. Dess viktigare aflopp sker V. om denna ö genom *Konnuskoski*, *Unnukkavesi* och *Warkaus-ström*.

Pielis-stråten bildar den 9 f. mil långa *Pielisjärvi*, hvarifrån *Pielisjoki*, som genombryter Karjalanselkä, förbi staden Joensuu flyter i *Pyhäselkä*. Denna upptager från N. *Höytiäinen* och sammanhänger genom *Orivesi* och *Orivirta* med Enonvesi.

Ur Enonvesis södra del, *Haukivesi*, leder *Haapasalmi* förbi staden Nyslott till *Pihlajavesi*, som i Ö. sammanflyter med *Puruvesi* samt i SV. genom *Puumala-sund* utfaller i den med öar fullströdda *Saima* (6 mil lång, 3 mil bred, 256 fot = 76 m. öfver hafvet). Från Saimas södra del *Lappvesi* utströmmar *Wuoksen*, som medelst *Imatra*, Finlands märkvärdigaste vattenfall, genombryter Salpausselkä. Den flyter i sydostlig riktning och grenar sig i två armar, af hvilka den södra och ansevärdigare genom sjön *Suvanto* utfaller i Ladoga, den norra genom två mynningar vid staden Keksholm.

Leskelä-å eller *Jänisjoki* genomflyter *Jänisjärvi* och utfaller i Ladogas nordligaste del. — Några sjöar i Finlands östligaste del (*Suojärvi-stråten*) utfalla i Onega.

Klimatet är strängt, men i allmänhet sundt. Den största kölden stiger till 40° och värmen till 30°. Vinterns längd antages i norden till 8 à 9 månader, i södern till 5 à 7. Den längsta dagen utgör i södern 18½ timmar, ytterst i norden 2 månader. En olikhet i kli-

mat visa äfven orter under samma breddgrad, om de äro belägna vid kusten eller i det inre höglandet. Årets medeltemperatur är i södern $+ 4\frac{1}{2}^{\circ}$, i nordn $- 2\frac{1}{2}^{\circ}$. Den årliga nederbörden utgör omkring 20 tum (500 millim.).

Invånarne äro till största delen *Finnar*, delade i två hufvudstammar: *Tavaster* (Hämäläiset) i sydvästra, *Karelar* (Karjalaiset) i nordöstra delen. *Lapparne* (omkring 800) äro beslägtade med Finnarne. *Svenskar* ($\frac{1}{4}$ million) bebo Åland samt kusterna och skären af Nyland och södra Österbotten. *Ryssar* (4,000) finnas mest i Wiborgs län och i öfrigt spridda såsom handlande i städerna. *Tyskar* (1,000) finnas mest i Wiborg och Helsingfors. *Zigenare* (kanske 1,000) genomströfva hela landet.

Landets förnämsta **näring** är *åkerbruk*, hvartill sydvästra delen är tjenligast. Östra delen har svagare, sandblandad och stembunden jordmån, norra delen består af sandmoar, högmossar och djupa kärr samt hemsokes ofta af nattfroster. Dock idkas åkerbruk norrut ända till Enare, der kornet mognar inom 9 à 10 veckor, hvartill det i södern behöfver 14 à 16 veckor. Kärrodling bedrifves främst i norra delen, svedjebruk i östern. Råg odlas allmänt (till 67°), äfvensom korn, det senare mest i norra delen och längst norrut; hafre och bohvete mest i sydöstra delen; hvete odlas i södern. — Af andra matväxter odlas potates allmänt, isynnerhet i sydvästra delen, ärter i södra hälften, bönor, rofvor och kål mest i östra delen. — Linet trifves bäst i mellersta Tavastland; hampan går längre åt norr; humle är bäst i Nyland; tobak odlas här och der. — Frukträd finnas i ringa mängd: äplen och körsbär i södra delen, päron, krikon och plommon i Nyland. Stickelbär mogna i landets södra hälft; vinbär något längre åt norr. — Vilda bär finnas i ymnighet; längst åt norr gå hjortron; se-

dan följa lingon, blåbär, åkerbär, hallon och smultron m. fl. — *Skogarne* intaga en stor del af landets yta. Af vilda trädslag växa tall, gran och björk öfver hela landet. Granen förekommer ännu S. om Enare, tallen något längre åt norr, dvergbjörken nordligast. Allmänna äro äfven en, al, asp, rönn och pil m. m. Lind, lönn, alm och ask tillhöra södra delen, ek södra kusten; lärkträd finnas endast i sydöstra delen. Bäst bibehållna äro skogarne i landets inre delar. De lemna Finlands vigtigaste utförsvägar: plankor och bräder (mest från de östra delarne) samt tjära (från det inre Österbotten).

Näst åkerbruket är *boskapsskötseln* en vigtig näringsgren, ehuru den i allmänhet är föga omsorgsfull. Hornboskapsskötseln är vigtigast. De bästa hästarne finnas i Savolaks och Karelen. Fårafveln lemnar mest gröfre ull. Svinskötseln drifves allmänt. Renen är Lapplands vigtigaste djur. Af tama fåglar äro höns allmänna. Biskötsel idkas i närheten af Åbo. — Af vilda djur, på hvilka *jagten* är lönande, äro björnen, vargen, räffen, haren, ekorren och hermelinen allmänna, filfrasen, fjällrackan, loen m. fl. mindre allmänna, elgar sällsynta. Skälar finnas i hafvet och i landets stora sjöar. — Af vilda fåglar finnas tjädern, orren, hjerpen, ripan, raphönan, svanen, ejdergåsen, vildgäss, änder m. fl. — *Fisket* är en indräktig näring. Uti hafvet fångas isynnerhet strömming, i alla större floder lax (mest i norr), i sjöarne muikkor. Allmänt förekomma abbore, braxen, gädda, gös, lake, ål, sik m. fl. Finlands största insjöfisk är malen. I hafvet och i Ladoga fångas stundom stör. Kräfter finnas ännu inmot Österbottens sydligaste del.

Bergsbruket är icke utan vikt. Af metaller förekommer *jern* ymnigast och nästan öfverallt samt erhålles dels ur grufvor, dels ur sjöar och myrar. Sjö- och

myrmalmer påträffas hufvudsakligast i Karelen, Savolaks och norra Österbotten, jernbergmalmer i sydvestra delen af landet (mest i vestra Nyland och Egentliga Finland). Koppar förekommer i Nyland och Karelen, tenn i Karelen, guld i Lappland. Kalk finnes i alla landskap (mest i vestra Nyland och Egentliga Finland). Marmor och fajanslera finnas isynnerhet i Karelen, krukmakarelera, rödfärgjord, skiffer, slip- och qvarnstenar samt rapakivi på många ställen; det sistnämnda hufvudsakligast i södra Karelen. Allmännaste stenarten är granit.

Industrin motsvarar ej behofvet. Landets största fabrik är bomullsfabriken i Tammerfors. Dessutom finnas fabriker för kläde, tobak, papper, glas, tvål, ljus (2), socker (2), fajans (1), krut (1) m. m., de flesta i södra delen. Landets jerngrufvor och flesta jernverk finnas i sydvestra delen. Sågqvarnar för tillverkning af plankor och bräder finnas i mängd, de flesta i landets östra del. Skeppsbyggeri bedrifves isynnerhet i Österbotten. Hemslöjden är betydlig i södra Österbotten samt i trakten af Åbo, Björneborg och Raumo.

Den inre *handeln* befordras genom goda landsvägar, kanaler och ångbåtsförbindelser, men är i allmänhet föga liflig. Den utländska handeln är ansenligare. Landets förnämsta utförsvägar äro skogsprodukter, der näst smör. Betydligaste införsvarorna äro säd, kaffe, socker, väfnader, metaller (äfvén jern), bomull, tobak och salt. Handelsflottan uppgår till 1,800 fartyg, deribland 130 ångfartyg. Skeppsrederiet är ansenligast i städerna på vestra kusten.

Af Finlands **kanaler** är den förnämsta *Saimakanal*, som från Saima leder till Finska viken, i hvilken den utfaller vid staden Wiborg. Mindre kanaler leda från Päijäne till Wesijärvi samt förbi Murola, Kuokkala, Warkaus, Konnus, Ämmä o. a. forsar. — Landets äldsta *jern-*

väg leder från Helsingfors till Tavastehus. Från denna utgå banorna: Kervo—Borgå, Hyvinge—Ekenäs—Hangö och Riihimäki—Wiborg—S:t Petersburg med bibana till Systerbäck. — *Telegraflinier* förena landets flesta städer med jordens öfriga telegraflinier.

Religionen är luthersk; endast Ryssarne och en mindre del Finnar (tillsammans 40,000) erkänna den grekiska. — För *undervisningen* finnas Alexanders-universitetet i Helsingfors, 2 normalskolor, flere lyceer samt en mängd andra skolor.

Finland utgör en oskiljaktig del af det Ryska Kejsaredömet, hvars beherrskare tillika är *storfurste till Finland*. Men Finland har en från den ryska skild förvaltning och sina egna lagar. Dessa tillförsäkra landets invånare att icke utan laga ransakning och dom lida intrång till lif, ära, kropp, egendom och personlig frihet. Särskilta privilegier åtnjutas af *adeln*, *presterskapet*, *borgare-* och *bondeståndet*, hvilka ega att sända ombud till *landtdagarne*. Högsta förvaltningen besörjes i kejsarens namn af en *general-guvernör* och *kejserliga senaten*; landets angelägenheter vid Rysslands thron ombesörjas af en *minister-statssekreterare*.

Finland indelas 1) för **förvaltningen** i 8, af *guvernörer* styrda län: *Nylands*, *Åbo* och *Björneborgs*, *Tavastehus*, *Wiborgs*, *S:t Michels*, *Kuopio*, *Wasa*, *Uleåborgs* och *Kajana*; — 2) i **historiskt** hänseende i 9 *landskap*: *Egentliga Finland* (Warsinais Suomi), *Åland* (Ahvenanmaa), *Satakunda* (Satakunta), *Nyland* (Uusimaa), *Tavastland* (Häme), *Karelen* (Karjala), *Savolaks* (Savo), *Österbotten* (Pohjanmaa) och *Lappland* (Lappi); — 3) i **anseende till lagskipningen** i 3 *hofrätts-jurisdiktioner*: *Åbo*, *Wasa* och *Wiborg*; — 4) i **ecklesiastikt** hänseende i 3 *stift*: *Åbo*, *Borgå* och *Kuopio*.

Med benämningen *Gamla Finland* betecknar man

stundom landets sydöstra del, till Kymmene-elf i V. och staden Nyslott i N. *Nya Finland* kallas då den öfriga delen af landet.

Den inhemska militären utgöres af *gardeskarpskyttebataljonen* i Helsingfors.

1. Nylands län,

det minsta (215 qv. mil), men tätast befolkade af länen, sträcker sig längs Finska viken till Kymmene-elfs vestra mynningsarm i Ö. samt består af vestra och största delen af Nyland jemte en del af sydöstra Tavastland. — Kusten är sönderskuren (*Hangö* och *Porkkala* uddar) och åtföljes af vackra skär (*Barösund*). Marken är föga jemn (Salpausselkä och Lohjanselkä), men i allmänhet bördig och väl odlad. Hvete odlas dock föga. Ädlare trädslag växa vildt och fruktträd (äplen, päron, plommon, krikon, körsbär) odlas med framgång. I vestra delen finnas flere jernverk och kalkbruk. I hafvet fångas isynnerhet hvassbuk, i Kymmene lax. Invånarne utgöras af Svenskar och Tavaster.

Alla länets **städer** ligga vid kusten samt i landskapet Nyland.

Helsingfors (Helsinki), landets hufvudstad (anlagd år 1550), säte för generalguvernören och kejsarlige senaten (sedan år 1819) samt alla allmänna embetsverk, länestyrelsen, Alexanders-universitet (sedan år 1828) och några lärda sällskaper, såsom Finska litteratursällskapet o. a. Här finnas en normalskola, 2 lyceer och flere andra undervisningsanstalter, några fabriker. Staden är till en del utmärkt väl byggd, har två ypperliga hamnar och drifver ganska stor handel (med afseende på införseln den största i landet). 32 t. inv. Utanför: *Ulrikasborg*, brunns- och badinrättning; *Thölö*, sockerbruk.

— En half mil från Helsingfors: **Sveaborg** (Wiapori), stark fästning på 7 holmar (*Wargskären*): *Wargö*, *Gustafssvärd* m. m. Station för en del af ryska krigsflottan. 1 t. inv. — **Borgå** (Porvoo), gammal stad vid Borgå-å. Biskopssäte, lyceum, betydlig handel. Landtdag 1809. 3,500 inv. — **Lovisa** (Loviisa), handelsstad. 2,300 inv. Vid inloppet från sjösidan ligger den numera öfvergifna fästningen *Svartholm*. — **Ekenäs** (Tammisaari), i Pojo socken. Seminarium för folkskolelärarinnor. Ekenäs hvassbuk och Ekenäs handskar äro kända. 1,400 inv. — **Hangö**, i Bromarf, nyanlagd handelshamn.

Gustafsvärn, en numera öfvergifven fästning vid Hangöudd, Sjöslag 1714. — *Raseborg*, i Karis, slottsruiner. — *Fiskars*, i Pojo, jernbruk och metallfabrik. — *Ojamo*, i Lojo, landets äldsta grufva. — *Werälä*, by i Elimä. Fredsslut 1790. — *Anjala*, sätesgård. Anjalaförbundet 1788.

2. Åbo och Björneborgs län med Åland,

landets sydvestra del, består af Egentliga Finland, vestra Satakunda, en liten del af vestra Nyland samt Åland. — I Egentliga Finland äro kusterna och norra delen bergiga (*Salpausselkä*). Satakunda-andelen, som till största delen är jemn, upptages i N. af kärr och höglända moar (*Tavastmon*, *Hämeen kangas*). Länets södra kust och skärgården derinvid höra till de bördigaste och bäst odlade delarne af landet. I Satakunda äro vestra och södra delarne bördiga. Hvetet mognar på södra kusten, der äfven eken och andra ädla trädslag trifvas. Bisköttsel idkas något (i Åbo trakten). På Räfsö (vid Kumofls mynning) finnes svart marmor, i närheten af Åbo finkornig granit. Länets södra del har många jern- och glasbruk samt en koppargrufva; kalk brännes mycket i Pargas och Kimito socknar. Hemslöjden är betydlig i

trakten af Åbo (bomulls- och linneväfnad), Björneborg (bomullsväfnad) och Raumo (träkärl). Invånarne i länet äro med undantag af Ålänningarne Finnar (Tavaster).

Åland utgöres af en stor ö (*fasta Åland*), omkring 80 bebodda holmar samt otaliga klippor och skär. Det begränsas i V. af *Ålandshaf*, i Ö. af *Skiftet*, som skiljer Åländska skären från de finska. Fasta Åland är af hafvet mycket sönderskuret (hafsviken *Lumparen* i Ö.), har ojemn mark och är till en del fruktbart. Fiske och jagt äro af mycken vikt. Invånarne, som äro Svenskar, idka handel och fraktfart.

I Egentliga Finland: **Åbo** (Turku), vid Aura-å, landets äldsta stad, f. d. hufvud- och universitetsstad. Säte för en hofrätt, Finlands erkebiskop och länets guvernör. Här finnas ett bibelsällskap, ett hushållningssällskap, ett lyceum och flere andra skolor. Betydlig handels- och fabriksstad (mekanisk verkstad, tobaksfabrik, sockerbruk m. m.); vackert uppbyggd efter den stora branden 1827. 20 t. inv. Fredsslut 1743. Stadens märkvärdigaste byggnad är domkyrkan. Vid åns mynning ligger Åbo slott, det äldsta i landet (anlagdt 1157). I närheten: *Kuppis*, kallvattenkuranstalt; *Runsala* (Ruisalo), en vacker ö med villor och trädgårdar; *Lemo-udde*, strid 1808. — **Nådendal** (Naantali), vid hafvet, bekant för dess yllestickning och skoarbeten. Gyttjebad. 500 inv. — **Nystad** (Uusikaupunki), vid hafvet, handel med läkter och träkärl, betydlig fraktfart. 3,500 inv. Fredsslut 1721. Underhafstelegraf till Sverge (Grislehamn).

Salo, köping i Uskela. — *Dahls-bruk*, med mekanisk verkstad, på den stora Kimito-ön. — *Littois*, i Lundo, stor klädesfabrik. — *Kuustö* (Kuusluoto), i Piikkis, med ruiner af ett slott, som tillhört Finlands katolska biskopar.

I Satakunda: **Björneborg** (Pori), vid den fiskrika Kumo-elf, i Ulfby socken, med hamnen *Räfsö*. Ansen-

lig handel, skeppsbyggeri, mekanisk verkstad o. a. fabriker. 7 t. inv. — **Raumo** (Rauma), vid hafvet. Samma handel som Nystad, spetsknypling. 3 t. inv.

Ikalis, köping vid Kyrösjärvi.

I Nyland: *Orijärvi*, i Kisko, koppargruva.

På Åland: **Mariehamn** (Maarianhamina), nyanlagd stad i Jomala socken. 250 inv.

Skarpans, ett förstördt fästningsverk vid Bomarsund, — och *Kastelholm*, slottsruiner, i Sunds socken.

3. Tavastehus län

består af sydvestra Tavastland, östra Satakunda och en liten del af nordvestra Nyland, från Päijäne i Ö. till Kulovesi i V. — Länets norra och östra delar uppfyllas af höga och branta berg (Hämeenselkä) med toppar af omkring 700 fots höjd (200 m.); södra delen är jemnare och väl odlad. Sjöar finnas i mängd (Pyhäjärvis södra tillflöde, Näsijärvi, Ruovesi och Päijäne). Nordvestra delen är rik på naturskönheter (*Kangasala-åsen*). Lin framalstras i ymnighet. Skogarne äro vidsträckta; lönn och ask växa vildt i södra delen. I detta län äro många fabriker anlagda. Invånarne äro Finnar (Tavaster).

I Tavastland: **Tavastehus** (Hämeenlinna), guvernörens säte. Normalskola. 3 t. inv. Invid staden ligger slottet *Kronoborg* eller *Tavasteborg* (anlagdt 1249).

Mustiala, landtbruksinstitut, — och *Jokkis*, klädesfabrik, i Tammela socken. — *Notsjö*, i Urdiala, glasbruk. — *Tervakoski*, i Janakkala, pappersbruk. — *Erois*, i Lampis, forstinstitut. — *Lahdis*, jernvägsstation i närheten af Wesijärvi.

I Satakunda: **Tammerfors** (Tampere), i en härlig nejd mellan Näsijärvi och Pyhäjärvi sjöar, i Messuby socken, landets största fabriksstad (bomullsfabrik, pappersbruk, klädesfabrik m. fl.). 8 t. inv.

4. Wiborgs län

stöter i S. till Finska viken, i Ö. till Ladoga och utgör största delen af Gamla Finland. Består af södra Karelen, sydligaste Savolaks och smärre delar af Nyland och Tavastland. — Marken är ojemn (Salpausselkä och Äyräpäänselkä), med sandblandad och stenbunden, ofruktbar jordmån, till en stor del afsvedjad och af ett ödsligt utseende. Kymmenes, Wuoksens och Ladogas stränder äro dock temligen fruktbara och rika på naturskönheter. En mängd holmar upptaga Saima och Wuoksen samt beledsaga Ladogas stränder till Keksholm i S. och Finska vikens kust ända till Björkö (Koivisto) i Ö. Från Björkö österut är kusten sandig och långgrund. — Länets bästa skogar finnas NO. om Ladoga, der äfven stark sågrörelse drifves. Ädlare trädslag och fruktträd förekomma endast i de sydligaste trakterna; en skog af lärkträd (planterade) finnes i Nykyrka socken. Af sällsynta djur finnas vilda eller förvildade renar ytterst i Ö.; elgar visa sig sällan. — Jordbruket och hemslöjden äro i allmänhet ännu på en lägre ståndpunkt. Bohvete odlas temligen mycket. Länet hemtar mjöl och slöjdartiklar från Ryssland och ditför lax (från Kymmene och Wuoksen), videbark, glas, marmor, granit m. m. Landsvägarne äro goda, emedan rapakivi finnes i ymnighet. Flere fabriker (läder, tvål) äro anlagda i södra delen; äfven glas- och jernbruk. — Invånarne äro till största delen Karelare. Ytterst i Ö. (i Salmis, Suistamo och Suojärvi socknar samt Kitelä kapell af Impilaks socken) bekänner befolkningen grekiska läran. Ytterst i V. (i Pyttis socken) är befolkningen till en del af svensk härkomst. Dessutom finnas Ryssar och Tyskar, mest i städerna. I Muola socken äro några byar bebodda af Ryssar.

I Karelen: **Wiborg** (Wiipuri), vid Saima-kanals mynning i Wiborgska viken, befast. Har af alla landets städer den största utförsel af varor (förmåligast af plankor och bräder), hvilka hitföras ända från Kuopio län. Varorna afhemtas dock mest af utlänningar. Säte för en hofrätt och länestyrelsen. Har 6 kyrkor, ett lyceum m. fl. andra skolor, några fabriker (ljusfabrik, mekanisk verkstad). Station vid jernvägen Helsingfors—S:t Petersburg. Ruiner af ett slott, anlagdt 1293. 13,500 inv. Wiborgska kringlor äro kända. Stadens yttre hamn heter *Trångsund* (Uuras). Wiborgska smällen 1495, Wiborgska gatloppet (sjöslag) 1790. Utanføre: *Monrepos* (Wanha Wiipuri), en naturskön park. — **Keksholm** (Käkisalmi), vid Wuoksens norra mynningsarmar, f. d. fästning, 1 t. inv.; — och **Sordavala** (Sortavala), vid Ladogas norra strand, 700 inv.; båda idka handel på S:t Petersburg.

Walamo och *Konevits* (Kononsaari), öar i Ladoga med grekiska kloster; den förra väl odlad och naturskön. — *Pitkäranta*, by i Impilaks, tenn- och koppargrufva. — *Ruskeala*, i Ruskeala, marmorbrott. — *Kronoborg*, i Kronoborg, landbruksinstitut. — *Suotniemi*, nära Keksholm, porslins- och fajansfabrik. — *Pytär-laks*, by i Wederlaks, granitbrott.

I Nyland: **Fredrikshamn** (Hamina), vid Finska viken, i Weckelaks socken, f. d. fästning, kadetskola, god handel. 3 t. inv. Fredsslut 1809.

Vid Kymmenes östra mynningsarm: *Kymmene*, f. d. fäste; — och *Kotka* (Svensksund, Ruotsinsalmi), betydande sågrörelse, f. d. befast hamn, sjöslag 1789 och 1790. — *Hogland* (Suursaari), ö i Finska viken; ofruktbar och bergig (porfyr). Skeppslottsning, fiske och skälfångst äro näringar. Sjöslag 1788.

I Savolaks: **Willmanstrand** (Lappeenranta), vid Saimas södra strand, med ett f. d. fäste. 1 t. inv.

Lauritsala, vid Saima-kanals norra ända, lastageplats.

5. S:t Michels län

består af mellersta Savolaks och östra Tavastland, mellan Päijäne i V. och Orivesi i Ö. — Det är uppfyllt af otaliga sjöar, hvilka intaga mer än hälften af ytan (i Ö. Saimas vattendrag från Orivesi till Saima, i V. Sysmästråten). Marken upptages till större delen af backar och åsar (Savonselkä). I V. stiga höjderna till 6 à 800 fot (180—240 m.). Jordmånen är stembunden och sandblandad. Genom svedjande och kärrodlingar skördas dock spannmål vanligen öfver behovet; i Savolaksska andelen odlas mycket bohvete. Stark sågrörelse drifves; äfven finnas några jernverk. I sjöarne fångas allmänast muikkor och gös; i Saima finnas äfven lax och skälar. Länet afsätter hästar, hampa, ved, smör och kött. Invånarne äro till större delen af karelska stammen.

I Savolaks: **S:t Michel** (Mikkeli), vid en vik af Saima, länestyrelsens säte, lyceum. 1 t. inv. I närheten: *Porosalmi*-pass, strid 1789. — **Nyslott** (Savonlinna), på en ö mellan Haukivesi och Pihlajavesi, i Sääminge socken och Gamla Finland; med ett slott (*Olofsborg*). 1 t. inv.

Pungaharju, kronopark på en långsmal ö mellan Puruvesi och Pihlajavesi, i en naturskön nejd. — *Parkumäki*, strid 1789; — och *Haapaniemi*, f. d. säte för en krigsskola, i Rantasalmi socken. — *Brahelinna*, i Kristina, lemningar efter ett slott.

I Tavastland: **Heinola**, vid Jyränkö-ström. 1 t. inv.

6. Kuopio län

består af norra Karelen, norra Savolaks och nordöstra Tavastland, från Keitele i V. till ryska gränsen i Ö. — Landet sänker sig från 6 à 800 fot (180—240 m.) i N. till 3 à 400 fot (90—120 m.) i S. och upptages dels af åsar (Suomonselkä, Savonselkä, Karjalanselkä och Salpausselkä), enskilda höjder och djupa

dalar, dels af vidsträckta sjöar (Pielis-, Kallavesi- och Rautalampi-stråtar), sankärr, mossar och myrar. Karelska andelen har långsluttande höjder, af hvilka många äro ända upp till spetsen betäckta med växtjord och derföre dels odlade, dels beväxta med vacker löfskog. Länets öfriga delar hafva branta och mest kala berg samt trånga dalar. Jordmånen är sandblandad och besväras af småsten, men är i allmänhet icke ofruktbar. Spanmålen, som mest vinnes genom kärrodlingar och svedjebbruk, förslår i vanliga år för behovet. Ängarne och betesmarkerna äro bättre än i S:t Michels län. Skogarne äro ansevärliga i länets norra och östra delar (mest tall, i S. mest björk); sågrörelsen är liflig. Vattendragen hafva ymnig tillgång på malm, hvilken äfven bearbetas inom länet; koppar förekommer i Karelen. Länet afsätter förnämligast plankor och bräder; vidare smör, hästar, pelsverk och skogsfågel. Invånarne äro af karelska stammen. I Libelits och Ilomants socknar bekänner en del af befolkningen grekiska läran.

I Savolaks: **Kuopio**, i ett vackert läge vid Kallavesi, säte för läne- och stiftstyrelsen, betydlig handel. Lyceum. 5,500 inv.

Toivala, nära Kuopio, känt från 1808 års krig. — *Idensalmi*, köping; — och *Wirta-bro*, strid 1808, båda i Idensalmi socken. — *Warkaus*, i Leppävirta, jernbruk och mekanisk verkstad.

I Karelen: **Joensuu**, vid Pielis-åns utlopp, liflig handel. 900 inv.

Wärtsilä, stort jernbruk i Tohmajärvi socken.

7. Wasa län

består af södra Österbotten, nordöstra Satakunda och nordvestra Tavastland. — *Österbotten* är en låg slätt, den största i landet, på hvilken endast lägre kullar och få betydligare höjder finnas. Den intager en bredd af

4 till 5 mil, sluttar nästan omärkligt mot hafvet och genomskäres af en mängd elfvar och åar. Hafsstranden är långgrund och beledsagas af skär, hvilka i Qvarken sträcka sig längst utåt. Österbottens inre delar ojemnas af Suomenselkä. Slättens södra del har bördig lerbjod, är väl odlad och sädesrik, isynnerhet längs Kyrö-elfs stränder och invid kusten, der ett storkornigt sädeslag skördas (Wasa-råg). Storkyro sockens åkerfält prisas såsom de vidsträcktaste i landet. Slättens norra del har svagare jordmån, dock förslår äfven här skörden för behofvet. Kärr- och ängsodling bedrifves jemväl med ifver och insigt. På skog är mångenstädes brist. Vid kusten idkas ett indrägtigt strömmingsfiske och skälskytte. Invånarne äro skickliga i allehanda slöjder och i egenskap af landets bästa skeppsbyggare och timmermän allmänt anlitade. Längs kusten är befolkningen af svensk härkomst. Länets finska befolkning utgöres af Tavaster.

Tavastländska och *Satakunda*-andelarne äro upptagna af höga åsar (Suomenselkä och Hämeenselkä) och en mängd sjöar (Keitele- och Saarijärvi-stråtar samt Ruovesis tillflöden) samt äro mindre tjenliga för åkerbruk. Skogarne äro vidsträckta och lemna skeppsvirke åt kuststäderna. De hysa äfven elgar.

I Österbotten, alla vid kusten: **Nikolaistad** (f. d. Wasa), säte för en hofrätt och länestyrelsen. Lyceum och flere andra skolor, ansenlig handel, några fabriker. 5 t. inv. Stadens skeppshamn heter *Brändö*. I närheten: *Korsholm*, f. d. slott. — **Ny-Karleby** (Uusi Karlepyy, Joensuu), vid elfven af samma namn, seminarium för folkskolelärare. 1 t. inv. — **Jakobstad** (Pietarsaari), i Pedersö socken, liflig fraktfart. 2 t. inv. — **Gamla-Karleby** (Kokkola). 2 t. inv. — **Kaskö** (Kaskinen), på en ö i Nerpes socken, med en förträfflig hamn. Ström-

mingsfiske. 700 inv. — **Kristinestad** (Ristiina), i Lappfjërds socken, god handel. 2,500 inv.

Östermyra, i Ilmola, krutbruk. — *Napo*, by i Storkyro, fältslag 1714. — Kända från 1808 års krig äro: *Lappo-Storby*, i Lappo; — *Alavo*, *Ruona-bro* och *Salmi*, i Kuortane; — *Juutas*, nära Ny-Karleby; — och *Oravais*, i Wörå.

I Tavastland: **Jyväskylä**, i Laukkas socken, vid norra ändan af Päijäne. Lyceum, folkskoleseminarium. 1,400 inv.

Karstula och *Lintulaks*, i Saarijärvi, strider 1808.

8. Uleåborgs och Kajana län,

det största af länen (3 t. qv. mil), består af norra Österbotten samt finska andelarne af Lappland och Vesterbotten (landet mellan Torne-elf och Ounasselkä). — *Österbotten* är en mot Bottniska viken sluttande landsträcka, genomskuren af många elfvar. De inre delarne äro uppfyllda af höga åsar (Maanselkä, Suomenselkä, Kainunselkä) med toppar af 800 till 1,600 fots höjd (240—480 m.), af sandhedar och en stor mängd sjöar (Uleträsk med dess tillflöden samt sjöarne Ö. om Maanselkä). Ofantliga moras intaga en god del af landskapets yta. Kustlandet är en låg slätt, afbruten af åsar, hvilka sträcka sig mot hafvet. Jordmånen är mest svag och åkerbruket högst osäkert i anseende till ofta inträffande nattfroster, hvilka isynnerhet hemsöka de inre delarne. Kustlandet är väl odladt på en bredd af 5 till 10 mil. I de inre delarne idkas stark kärrodling och svedjebruk. I allmänhet sås mer korn än råg, som oftare skadas af nattfrost. Ängarne och betesmarkerna hafva riklig växt; boskapsskötseln är derföre af största vikt för landskapet. Limingo-ängarne S. om Uleåborg prisas likasom Storkyros åkerfält. De inre delarne (Kajana län, Kainunmaa) anses hafva de bäst bibehållna

skogar i landet; der brännes mycket tjära, som längs de forsande elfvarne föres till kusten. Kustlandet är skoglöst. De nordliga elfvarne äro rika på taimen och lax. I några vattendrag fiskas perlor af mindre värde. Jagten är ganska lönande. Invånarne äro af karelska stammen. — *Vesterbotten* ojemnas af *Ounasselkä* och liknar *Österbottens* inre delar.

Lappland upptages af en mängd berg och åsar, hedar, kärr och mossar. Spanmål och jordfrukter odlas der föga. Dock sås potates, rofvor och korn ända till sjön *Enare*, råg till *Sodankylä* och *Muonioniska*. Inom *Utsjoki* är allt jordbruk okänt. Bär finnas i ymnighet, skogar ända till *Enare*. Guld vaskas vid *Ivalojo*. Den egentliga befolkningen utgöres af Lappar. De hafva sin näring dels af renar, åt hvilka renlafven lemnar föda, dels af fiske och rofsådd. Största delen af befolkningen utgöres af Finnar, hvilka idka jordbruk, fiske och boskapsskötsel. En del Lappar har antagit Finnarnes lefnadssätt. En svår plåga äro *Lapplands* otaliga mygg. — *Lappland* indelas i sju *Lappmarker*: *Torne-* eller *Enontekis* och *Muonioniska* i V., *Kittilä*, *Sodankylä* och *Kuolajärvi* i S. samt *Enare* och *Utsjoki* i N. De fem sistnämnda innefattas under den gemensamma benämningen *Kemi Lappmark*.

I *Österbotten*: **Uleåborg** (*Oulu*), stor handelsstad vid *Ule-elfs* utlopp (*Merikoski*), säte för länestyrelsen. *Lyceum*, några fabriker. 8 t. inv. — **Brahestad** (*Raahe*), vid hafvet, i *Salo* socken. Handelsstad, ansenligt skeppsrederi. 3 t. inv. — **Kajana** (*Kajaani*), vid *Kajana-å* (*Koivukoski*), i *Paltamo* socken, med obetydlig rörelse. 700 inv. — **Kemi**, nyanlagd stad vid *Kemi-elfs* utlopp.

Kajaneborg, slottsruiner på en holme i *Koivukoski*. — *Siiikajoki*, *Revolaks* och *Pulkhila*, längs *Siiikajoki*, strider 1808. —

Olkijoki, i Salo, konvention 1808. — *Karlö* (Hailuoto), en stor ö i hafvet.

I Vesterbotten: **Torneå** (Tornio), nära Torne-elfs mynning, handel med lax och Lappvaror. 800 inv.

Aarasaksa, ett berg vid Torne-elf nära polcirkeln, besökes midsommartiden af dem, som vilja se midnattsolen.

Den Skandinaviska Norden

innefattar den stora egentligen så kallade *Skandinaviska halfön*, den betydligt mindre *Jylländska halfön* och en myckenhet öar. Den är delad i tre konungariket, Sverge, Norge och Danmark. Sverge och Norge omfatta tillsammans den Skandinaviska halfön. Sverges fasta land utgör sydöstra delen af halfön, Norges fasta land vestra och norra delen.

Skandinaviska halfön

sammanhänger endast i NO. med det öfriga landfasta Europa. För öfrigt omgifves halfön af hafvet. Kusten är omgifven af en nästan oafbruten skärgård. Skärgårdens öar hafva dock endast vid nordvestra kusten någon betydligare storlek. Här ligga *Lofotens* öar m. fl. Norges kust är inskuren af hafsvikar, som djupt intränga i landet. Märkligast äro: från Skagerrak *Kristianiafjord*; från Nordsjön *Stavangerfjord*, *Hardangerfjord* och *Sognefjord*; från Atlantiska hafvet *Trondhjemsfjord*; från Ishafvet *Altenfjord*, *Tana*fjord och ytterst *Varangerfjord*. — Hela halföns längd (mellan Nordkyn och Falsterbo-ref) utgör omkring 250 g. mil; största bredden omkring 80. Ytan är två gånger större än Finlands.

Längs vestra och nordvestra kanten utbreder sig en bergmassa, som omfattar hela Norge och norra Sverge.

Den bildar i allmänhet vidsträckta högslätter, här och der afbrutna af fjällspetsar eller föga djupa dalfårar. Norra hälften kallas *Kölen* och har en medelhöjd af 2,000 fot (650 m.). Dess högsta sträckning bildar gränsen mellan Sverge och Norge och på densamma reser sig Sverges högsta fjällspets, *Sulitelma*, 5,800 fot (1,900 m.). Bergmassans sydligare och högre delar, *Dovre-fjeld* och *Langfjeldene*, äro belägna i Norge. Den förstnämnda har isynnerhet vida högslätter, hvaremot *Langfjeldene* mera utgöres af höga fjäll, bland hvilka *Jötunfjeld*, vid innersta delen af Sognefjorden, med Skandinavians högsta fjällspets *Ymesfjeld* (eller *Galdhöpiggen*), 8 t. fot (2,600 m.).

De högsta fjälltrakterna äro betäckta af evig snö. Kölens vidsträcktaste snöfält (jökell) är *Fonden*, som räcker ända ut till hafvet. N. om Sognefjorden utbreder sig *Justedalsbräen*, det vidsträcktaste snöfält på Europas fasta land.

Hela denna bergmassa, likasom öarne utanför densamma, reser sig brant ur hafvet i V.; på många ställen med en höjd af flere tusen fot. Mot Ö. och SO. sänker den sig långsamt. Genom Sverges nordliga delar gå många breda åsar, åtskilda af långsmala dalar. I det sydliga Norge finnas stora dalar (*Gudbrandsdalen*, *Österdalen* m. fl.) — Omkring de stora svenska sjöarne är lågland; södra Sverge är ett lågt bergland. Den mest höglända trakten är här *Småländska berglandet*, och de mest bekanta bergen *Taberg* (1,050 f. = 340 m.) och *Omberg* (800 f. = 260 m.) vid Vettern samt *Kinneulle* (850 f. = 280 m.) vid Venern. De betydligaste slätter äro: *Skånska slätten*, sydligaste delen af halfön; *Vestgötaslätten*, S. och SO. om Venern; *Östgötaslätten*, österut från Vettern; *Uplandsslätten*, N. om Mälaren. — Öarne Gotland och Öland utgöras af måttligt höga och mestadels jemna kalkklippor.

Floderna (*elfvarne*) äro särdeles många, men de flesta af dem äro endast till en ringa del segelbara, ty i anseende till landets ojämnhet äro de strida samt uppfyllda af vattenfall och forsar. De flesta upprinna i den vestra fjällbygden; några af dem i den trakt, der Kölen och Dovrefjeld sammanstöta, den Skandinaviska halföns förnämsta vattendelare.

Sverges vigtigaste floder äro *Torne-elf*, *Ume-elf*, *Ängerman-elfven*, *Dal-elfven*, *Motala-ström* och *Göta-elf*. — *Torne-elf*, *Ume-elf* och *Ängerman-elfven* höra till det nordliga Sverges stora vattendrag, af hvilka många genomflyta betydliga sjöar. Den förstnämnda och dess biflod *Muonio-elf* utgöra Sverges gräns mot Finland (stad: Haaparanta). — *Dal-elfven* uppkommer af tvänne källfloder, *Östra Dal-elfven* och *Vestra Dal-elfven*. — *Motala-ström* utgör aflopp för sjön Vettern och utfaller i Bråviken (stad: Norrköping). — Det öfre loppet till *Göta-elf* utgöres af *Klar-elfven*, som rinner ut i Venern (stad: Karlstad). Göta elf bildar *Trollhätte-vattenfallen* och utfaller i Kattegat (stad: Göteborg).

Norges vigtigaste floder äro *Glommen* och *Dramns-elfven*. — *Glommen* flyter genom Österdalen och utfaller vid östra sidan af Kristiania-fjordens öppning (stad: Frederiksstad). Den upptager *Vormen*, som först kallas *Laagen* och flyter genom Gudbrandsdalen och sjön *Mjösen*. Icke långt från sitt utlopp bildar Glommen vattenfallet *Sarpen*. — *Dramns-elfven* flyter genom sjön *Tyri-fjord* och utfaller i en vestlig vik af Kristiania-fjorden (stad: Drammen). — På Norges gräns mot Finland rinner *Tana-elf*, som utfaller i Tanafjord.

Sjöarne äro många och stora. I Sverge finnas 4 stora sjöar, hvilka skilja det sydliga Sverge från det öfriga landet, nämligen *Venern* (100 qv. mil), *Vettern*, *Hjelmaren* och *Mälaren*. *Venern* har en i hög grad

ombytlig vattenhöjd. *Vettern* är utmärkt genom sitt klara och lätttrörliga vatten. *Hjelmaren* har genom *Eskilstuna*-ån aflopp åt *Mälaren*, en för sin rikedom på öar märkvärdig sjö, som genom en kort ström i staden Stockholm utflyter i Östersjön. — I Norge finnas *Mjösen*, *Tyrixfjord* m. fl.

Skandinaviska halföns vattenrikaste fall äro *Trollhättefallen* (120 f. = 40 m. höga) och *Sarpen* (70 f. = 22 m.). Vattenfall, som utmärka sig genom en betydlig höjd, men hafva en ringa vattenmängd, äro *Rjukandfos* (750 f. = 240 m.) i Maanelven och *Vöringfos* (600 f. = 200 m.) i en liten, i Hardangerfjord nedstörtande kustflod.

Klimatet på halfön är i följd af dennas stora utsträckning mycket olika i N. och S. En annan olikhet framträder, då man jemför trakterna på olika sidor af den stora vestliga fjällmassan. Norges vestra kust, hvilken uppvärmes genom Golfströmmen, har nämligen ett mildt hafsklimat. Hafvet tillfryser derföre icke, icke ens vid Nordkap, och fuktigheten är mycket stor, emedan den varma hafsluften afkyles genom de kalla fjällen. Staden Bergen har derföre en regnmängd af 70 tum (2,900 millim.). — Längre mot Ö. är klimatet mera kontinentalt. Det mildaste klimatet i Sverge har Skånska slätten jemte Gotland.

Växtligheten är också mycket olika. Bokens norra gräns utgöres af Bergen och Vettern, ekens och fruktträdens af Trondhjem och Dalelven. Skogarne bestå mest af fur och gran. På stora sträckor af den vestliga och nordliga Skandinaviska halfön saknas skog helt och hållet och växtligheten består isynnerhet af mossor och några andra brunaktiga fjällörter. Det sydliga Sverge kan kallas *åkerbruksbältet*; derpå följer *barrträdsbältet* och så *polarbältet*. — *Den eviga snön* begynner i det sydliga Norge

vid 5000 fots (1600 m.) och vid Nordkap vid 2,000 fots (650 m.) höjd.

De märkligare **djurslagen** äro i allmänhet desamma som hos oss. Särskildt bör dock märkas den vestra kustens stora rikedom på *fisk* och *sjöfågel*. I det sydligaste Sverge finnas äfven vilda *rådjur* och *hjortar*.

De två konungarikena Sverge och Norge hafva en gemensam konung. Krig och fred samt alla slags fördrag med främmande stater äro äfvenledes för båda rikena gemensamma; men i öfrigt är hvardera riket oberoende af det andra.

Konungariket Sverge (8 t. qv. mil, $4\frac{1}{4}$ mill. inv.) indelas i 4 hufvuddelar: *Götaland* i S., *Svealand* i midten, *Norrland* i N. och *Lappland* längs Kölen. Dessa hufvuddelar indelas åter i landskap.

Konungariket Norge (5,700 qv. mil, $1\frac{3}{4}$ mill. inv.) delas genom Dovre- och Langfjeldene i 3 delar: det *Nordenfjeldske* Norge, N. om Dovrefjeld; det *Vestenfjeldske*, V. om Langfjeldene; det *Söndenfjeldske*, S. om Dovrefjeld, Ö. om Langfjeldene.

Norrmännen och *Svenskarne* tala hvar sitt språk, men dessa språk likna hvarandra mycket. I Sverge begagnar man det svenska skriftspråket; men i Norge, hvilket i flere århundraden varit förenadt med Danmark, hvarifrån det skildes 1814, har man samma skriftspråk som i Danmark. I Sverges och Norges nordliga delar finnas äfven *Finnar* (24 t.) och *Lappar* (24 t.). Dessa sistnämnda lefva såsom nomader med sina renar i fjälltrakterna („Fjeldfinner“) eller vid hafvet af fiske („Söfinner“). Finnarne, i Norge kallade „Kväner“, idka boskapsskötsel samt något åkerbruk och fiske.

Näringarne äro i de två länderna mycket olika. — I Sverge är *jordbruk* jemte *boskapsskötsel* det allmän-

naste näringsfång och landet till och med utför säd. De bördigaste delarne af landet äro Skåne och slätterna kring de stora sjöarne. Lin odlas mycket i Norrland. — *Bergsbruket* öfverträffar Norges, likasom jordbruket. Jern förekommer nästan i alla delar af landet och genom mellersta Sverge, från mellersta Klar-elfven i V. till Ålandshaf i Ö., sträcker sig ett bälte, som är utomordentligt rikt på *jern*. Det bästa jernet fås från Dannemora. Betydliga koppargrufvor finnas i Falun och Åtvidaberg. Vid Sala är en silfvergrufva af föga värde. — *Skogsbruket* är också en hufvudnäring och Sverge utför något mera trävaror än Norge; det mesta häraf utskeppas från Norrland. — Fisket är ej af synnerlig betydenhet.

Den svenska *industrin* öfverträffar vida Norges. Norrköping och Göteborg hafva betydliga klädes- och bomullsfabriker. I Motala finnes rikets största mekaniska verkstad. I Eskilstuna tillverkas de finaste stål- och jernarbeten. Inrikes *handeln* är likaledes mycket lifligare än i Norge och befordras genom *kanaler* och *jernvägar*. Tvärsigenom landet går en stor kanalväg, som leder från Östersjön till Kattegat. Från en vik af Östersjön leder nämligen *Götakanal* genom Vettern och mindre sjöar till Venern. *Trollhätte-kanalverk* leder förbi vattenfallen i Göta-elf. *Södertelje-kanal* förenar Mälaren med Östersjön. *Jernvägar* förena Stockholm med Göteborg, Skåne, Norrköping, Upsala och Kristiania. — Utrikes *handeln* är ganska liflig, men bedrifves till en stor del med främmande skepp. Sverges vigtigaste utförsvaror äro jern, skogsprodukter och hafre. De betydligaste införsvarorna äro: kolonialvaror, salt, vin m. m. — *Sjöfarten*, ehuru ganska betydande, öfverträffas af Norges. De vigtigaste handelsstäderna äro

Göteborg (jern, trävaror och spanmål), Stockholm (jern) och Malmö (spanmål).

I Norge är *jordbruket* hufvudnäring endast i det Söndenfjeldske samt i en trakt vid Trondhjemsfjorden. Jorden är alltför ofruktbar och blott $\frac{1}{120}$ af landet är åker (i Finland $\frac{1}{44}$), hvarföre årligen 2 million tunnor säd införas. *Boskapsskötseln* är deremot af stor vikt, isynnerhet i fjälltrakterna, der man om sommaren likasom på Alperna drifver boskapen „till Sätters.“

De viktigaste näringarne i Norge äro *skogsbruk* och isynnerhet *fiske*. Det Söndenfjeldske Norge har vidsträckta gran- och furskogar, hvarföre derifrån mycket trävaror utföras. Denna utförsel idkas isynnerhet af Drammen, Kristiania och Frederiksstad. För hela Vesten- och Nordenfjeldske kustlandet är deremot fiske hufvudnäringen. Hufvudfiskslagen äro sill och torsk. Vid Lofotens öar samlas årligen ända till 25 t. människor för att fiska. Bergen och Stavanger äro hufvud-orterna för fiskhandeln.

Bergsbruk och *industri* äro i Norge af ringa betydhet. Det Söndenfjeldske eger många jerngrufvor. En mycket gifvande silfvergrufva finnes i Kongsberg; i det Nordenfjeldske ligger Röraas (ås) koppargrufva. *Sjöfarten* är synnerligen betydande, och Norrmännen höra till de första sjöfolk på jorden. Norges viktigaste *handelsstäder* äro Kristiania och Bergen. En jernväg är dragen från Kristiania till svenska gränsen. Dessutom finnas några kortare jernvägar.

Religionen i båda rikena är den lutherska och upplysningen är lika långt framskriden som i de flesta andra civiliserade länderna. Sverge har två universiteter, i Upsala och Lund. Norge har ett universitet, i Kristiania.

Sverige.

Konungens magt är inskränkt genom *riksdagen*, hvilken består utaf tvänne „kamrar“.

För den allmänna styrelsen och förvaltningen indelas riket i 24 *län* och Stockholms *öfverståthållarskap*; för kyrkostyrelsen och undervisningsväsendet i 12 *stift*; för lagskipningen i 3 *hojrättsdistrikter*.

Sverges största **städer** äro: Stockholm 140 t., Göteborg 60 t., Malmö och Norrköping 25 t. invånare.

Svealand

innefattar landskapen: *Upland*, N. om Mälaren, *Vestmanland*, V. om Upland, *Södermanland*, S. om Mälaren, *Nerike* i SV., *Värmland* och *Dalarne* i NV., samt *Gestrikland* N. om Upland.

I **Upland** ligga *Stockholm*, *Upsala* och *Dannemora* jerngrufvor.

Stockholm, rikets hufvudstad, ligger vid Mälarens utlopp i Östersjön, dels på öar, dels på fasta landet. Anses vara en af de vackrast belägna större städer i Europa. Bland dess byggnader må nämnas: det sköna *Kungliga slottet*, *Riddarholmskyrkan* med de svenska konungagrafvarne och *Nationalmuseum*.

Till Stockholms sköna omgifningar höra flere slott, såsom *Haga*, *Ulriksdal*, *Drottningholm* och *Gripsholm*.

Upsala, vid Fyrisån, är säte för rikets erkebiskop. Likasom Lund har Upsala ett universitet och en berömd domkyrka.

I **Vestmanland** ligga *Vesterås* och *Sala*, i **Södermanland** *Nyköping* och *Eskilstuna*, i **Nerike** *Örebro* vid Hjelmaren, i **Värmland** *Karlstad* nära Klar-elfvens utlopp i Venern, i **Dalarne** *Falun* och *Elfdals* porfyrbrott, i **Gestrikland** *Gefle*.

Gefle idkar ansenlig handel, sjöfart och skeppsbyggeri.

I Värmlands nordvestra del utgöres befolkningen till en del af Finnar.

Götaland

innefattar landskapen *Östergötland*, *Vestergötland*, *Småland*, *Bleking*, *Skåne*, *Halland*, *Bohuslän* och *Dal* samt *Öland* och *Gotland*.

I **Östergötland** ligga *Norrköping* och köpingen *Motala* vid *Motala-ström*, *Linköping*, *Söderköping* vid *Göta-kanal*, *Vadstena* vid *Vettern* och *Åtvidabergs* koppargrufva.

I **Vestergötland** ligga *Göteborg* och *Venersborg* vid *Göta-elf* samt fästningen *Karlsborg* vid *Vettern*.

Göteborg är genomskuret af kanaler samt utmärker sig genom rikedom och många ståtliga byggnader.

I **Småland** ligga *Kalmar* vid *Kalmarsund* och *Jönköping* vid *Vetterns* södra ända; i **Bleking** ligger *Karlskrona*.

Kalmar är känt genom sitt slott, der *Kalmarunionen* stiftades 1397. — *Jönköping* är säte för *Göta hofrätt* (säte för *Svea hofrätt* är *Stockholm*). — *Karlskrona* är hufvudstation för den svenska krigsflottan.

I **Skåne** ligga *Ystad*, *Malmö*, *Landskrona* och *Helsingborg* vid kusten. Inne i landet ligga *Kristianstad* och *Lund*.

Malmö utför mycket spannmål, *Kristianstad* är säte för hofrätten öfver *Skåne* och *Bleking*. — *Lund* var under katolska tiden säte för Nordens erkebiskop. Här finnes rikets andra universitet. Staden har en ansenlig domkyrka.

I **Halland** ligger *Halmstad*, i **Bohuslän** fästningen

Marstrand och *Uddevalla*; i **Dal** finnes icke någon ort af betydhet.

På **Gotland** ligger *Visby*, fordom en vigtig Hansestad. Har en mängd ruiner och har derföre blifvit kalladt „Nordens Rom“.

Norrland

innefattar landskapen *Helsingland*, *Herjedalen*, *Jemtland*, *Medelpad*, *Ångermanland* och *Vesterbotten*. På kusten ligga flere mindre städer, hvilka idka skeppsbyggeri och handel med Norrlands produkter.

Märkligast äro: *Sundsvall*, Norrlands största stad med 7 t. inv., — *Hernösand* vid Ångermanelfven, — *Umeå* vid Qvarken — och *Haaparanta* vid Torne-elf, midtemot staden Torneå.

Nära Umeå ligga *Hörnefors*, *Säfvar* och *Ratan*, kända från kriget 1809.

I **Lapland** finnas inga städer eller köpingar. Det indelas i 6 s. k. *Lappmarker*.

Till Sverige hör den lilla ön *Saint Barthélémy* (säng) i Vestindien.

Norge

är, likasom Sverige, ett konungarike med inskränkt konungamagt. Den lagstiftande församlingen kallas *stortinget*.

För den civila förvaltningen är Norge indeladt i 20 *amter*, för den andliga styrelsen i 6 *stift*, nämligen *Kristiania stift*, *Kristiansands stift*, *Hamars stift*, *Bergens stift*, *Trondhjems stift* och *Tromsö stift*.

Städerna äro ungefärligen lika stora som de svenska. De största äro Kristiania 80 t., Bergen 35 t., Stavanger och Trondhem 20 t. inv.

I **Kristiania stift** ligga vid kusten *Kristiania*, *Frederiksstad*, *Frederikshald* med fästningen *Frederikssten*, *Drammen*, *Horten* och *Tönsberg*. I det inre landet ligger mot V. *Kongsberg*.

Kristiania, Norges hufvudstad, utmärker sig genom sina vackra omgifningar. — Utanför *Frederikssten* stupade Karl XII 1718. — *Horten* är krigsflottans hufvudstation. — *Tönsberg* idkar en betydlig hval- och skälfångst i Norra Ishafvet.

I **Hamars stift** ligger *Hamar* vid Mjösen.

I **Kristiansands stift** ligga *Kristiansand* och *Stavanger* vid hafvet. *Stavanger* bestrider större delen af Norges sill-utförsel.

I **Bergens stift** ligger *Bergen*, under en lång tid Norges vigtigaste handelsstad. Utför en mängd fisk, mest till Spanien o. a. katolska länder, der man under fastan äter fisk.

I **Trondhjems stift** ligga *Trondhjem* och *Kristiansund* vid hafvet, *Röraas* (ås) inne i landet.

Trondhjem, det gamla Nidaros, var fordom särdeles viktigt. Dess domkyrka har ansetts för den götiska byggnadskonstens största mästerverk i Norden, men är nu till en del i förfall. — *Röraas* ligger 2 t. fot (650 m.) öfver hafvet; således på en höjd der ingen säd kan växa.

I **Tromsö stift** ligga *Tromsö*, *Hammerfest* och *Vardö* med *Vardöhus*. *Vardöhus* är den nordligaste fästning, *Hammerfest* den nordligaste stad på jorden. Vid *Altenelfs* utlopp ligger *Altengaard*, det nordligaste ställe på jorden, der säd odlas (70° n. br.). — Stiftets nordliga del kallas „Finmarken“.

Danmark.

Det egentliga konungariket Danmark består af halfön *Jyllands* norra del och *Danska öarne: Sjælland, Fyen, Langeland, Laaland* (lå), *Falster* och *Möen* m. fl. samt *Bornholm*.

Halfön **Jylland** är en fortsättning af det nordtyska låglandet. Östra kusten är dock temligen hög, med många inskjutande vikar och goda hamnar. Vestkusten är låg och nästan otillgänglig för fartyg. Vid densamma ligger en smal rad af „Klitter“ eller düner, d. ä. sandmassor, uppkastade af hafvet. Midten är en sandås med många hedar, nordligast slutande i udden *Skagen*. *Himmelbjerget*, Danmarks högsta punkt, ligger midt i Jylland och når endast 550 fot (170 m.). Tvärsigenom hela halfön går *Limfjorden*, ursprungligen en vik af Kattegat.

Öarne äro låga och flacka, med undantag af Möen och Bornholm. Den förra har ett kritberg, *Möens klint*, som stupar brant i hafvet; den senare har temligen höga granitklippor.

Öarne och halföns östra kust bestå af lera och sand. De äro bördiga på säd och beväxta med små skogar af bok och ek, hvaremot halföns öfriga delar äro skoglösa och ofruktbara. Vanliga bränslet är torf.

Klimatet är mildt, så att hamnar och sund sällan tillfrysas; växtligheten och djurriket såsom i södra Sverge.

Folkmängden utgör 1,800,000; ytan 700 qv. mil, således något mindre än Wasa län. Invånarne *Danskarne* äro af skandinavisk stam.

Af **näringarne** är *jordbruket* den viktigaste på öarne, *boskapsskötseln* på halfön. *Industrin* är ringa, emedan jern, stenkol och vattenfall saknas. *Handeln* är liflig med spanmål och ladugårdsprodukter. Jern-

vägar finnas rätt mycket. Vigtigaste handelsstaden är Köbenhavn.

Religionen är luthersk, folkundervisningen allmän. Ett universitet finnes i Köbenhavn.

Konungens magt är inskränkt genom „riksdagen“.

Danmark indelas, likasom Norge, uti stift och amter.

Städerna äro små, med undantag af Köbenhavn, 200 t. inv.

Ön **Själland**. *Kjöbenhavn* (Köpenhamn), vid Öresund, rikets hufvudstad, station för krigsflottan. Rika samlingar af böcker och konstverk. *Thorvaldsens museum*. — *Helsingör*, vid smalaste delen af Öresund, med fästet *Kronborg*. — *Roskilde*, vid Isefjord, domkyrka med konungagrafvar.

Ön **Fyen**. *Odense*, urgammal stad, 17 t. inv.

Jylland är icke så väl befolkadt som öarne, isynnerhet i V. De flesta städerna ligga vid östra kusten: *Horsens*, *Aarhus*, *Randers* och *Aalborg*, lifliga handelsstäder med 10—15 t. inv.; — och *Fredericia*, f. d. fästning, vid Lilla Bält. — *Viborg*, småstad, midt i Jylland.

Danmarks „nordliga biländer“ äro *Färöarne* och *Island*.

Färöarne bestå af höga och kala klippor. Folket är af norsk stam. Det föder sig med fårafvel, fiske och fågelfångst (ejderfåglar m. fl.), ty säden (kornet) mognar sällan.

Island (1,850 qv. mil, 70 t. inv.) består till största delen af fjäll, hvilkas högre delar äro betäckta med evig snö och is. På ön finnas många vulkaner, bland hvilka *Hekla* är den mest bekanta, och heta källor, bland dem *Geysir*. Sydvestra delen uppvärmes af Golfströmmen och har derföre en mild vinter. Folket, af

norsk börd, föder sig likasom Färöingarne och begagnar som bränsle drifved. Endast kusterna kunna bebos. Öns hufvudort är *Reykjavik*.

Danmarks **besittningar utom Europa** äro de 3 Vest-indiska öarne *S:te Croix* (croa), *S:t Jean* (sjang) och *S:t Thomas* (tomà) samt *Grönlands* sydvestra kust.

Central-Europa

begränsas i N. af Östersjön och Nordsjön, i V. af Kanalen och Biscaya-hafvet, i S. af vestra Medelhafvet och Adriatiska hafvet. Det sammanhänger i N. med halfön Jylland, i S. med Sydeuropas tre stora halföar, i Ö. med Öst-Europa. Mot Öst-Europa och Jylland saknas naturliga gränser.

Med afseende på **höjdförhållandena** är Central-Europa högst olika gestaltadt, i det att berg, dalar och slätter omvexla med hvarandra. I allmänhet höjer det sig dock från N. till S. Efter höjden kan det indelas i tre delar: låglandet, berglandet och Alperna.

1. **Alperna**, Europas högsta fjälltrakt, bilda en båge, hvilken från Genovaviken sträcker sig intill Adriatiska hafvet. De indelas i Vestra Alperna, Mellersta Alperna och Östra Alperna.

Vestra Alperna gå från Medelhafvet åt N. till *Montblanc*, Europas högsta bergspets, 14,800 fot (4,800 m.). Sydliga delen af Vestra Alperna kallas *Sjöalperna*.

Mellersta Alperna gå från *Montblanc* åt Ö. till *Dreiherrnspitz* och bestå af flere bergskedjor, hvilkas medelpunkt är fjällknuten *S:t Gotthard*. Från denna sistnämnda sträcka sig åt SV. *Walliser-Alperna* intill *Montblanc*, åt V. *Berner-Alperna*, åt NO. *Glarner-*

Alperna. Ö. om S:t Gotthard bilda Mellersta Alperna en oredig massa af bergskedjor, hvilken indelas i *Graubündner-Alperna* i V. och *Tyroler-Alperna* i Ö. — De viktigaste bland dessa bergsträckor äro Walliser-Alperna med *Monte Rosa*, 14,200 fot (4,600 m.), och Berner-Alperna med *Finsteraarhorn*, *Jungfrau* och *Mönch*, alla 13 t. fot höga (4,100—4,300 m.). De skiljas genom den öfre *Rhône*dalen, likasom Graubündner-Alperna skiljas från Glarner-Alperna genom den öfre *Rhen*dalen. På gränsen mellan Graubündner- och Tyroler-Alperna reser sig den höga spetsen *Ortles*, 12 t. fot (3,900 m.).

Ö. om Dreiherrnspitz utbreda och tillika sänka sig Alperna allt mer. I Östra Alperna kunna tvenne hufvudkedjor åtskiljas. Den nordostliga hufvudkedjan kallas *Tauern*, hvars högsta spets är *Gross-Glockner*, 12 t. fot (3,800 m.). Den sydostliga hufvudkedjan är *Karniska Alperna* med högsta spetsen *Terglou*, 9 t. fot (2,900 m.). N. om Tauern äro *Salzburger-Alperna* eller *Österrikiska Schweiz*. Från Terglou sträcka sig åt SO. *Juliska Alperna*.

För samfärdseln är det gynnsamt, att öfver Alperna gå många farbara **pass**, såsom *Mont Cénis*, *Lilla* och *Stora S:t Bernhard*, *Simplon*, *S:t Gotthard*, *Splügen*, *Stelvio* (det högsta, 8,600 fot = 2,800 m.), *Brenner* och *Semring*. Dessa pass äro nu omdanade till förträffliga vägar; men det har kostat stor möda att få detta utfördt („laviner“, „broar“, „gallerier“). Öfver Brenner och Semring leda jernvägar och en jernvägstunnel går genom Mont Cénis. En annan tunnel genom S:t Gotthard är under arbete.

2. **Central-Europas bergland** bildar en stor båge från Lionviken ända till närheten af Svarta hafvet. Det indelas i tre delar, nämligen Karpaterna i Ö., Mellersta Tysklands berg i midten och Frankrikes bergland i V.

Karpaterna bilda en åt SV. öppen båge. Deras östra del kallas *Transsilvaniens* eller *Siebenbürgens högländ*, hvilket likasom *Karpaternas* västra del har en höjd af 8 t. fot (2,600 m.). Mellan *Karpaterna* och Östra *Alperna* utbreder sig den *Ungerska lågslätten*.

Mellersta Tysklands berg nå i allmänhet endast några få tusende fots höjd och bestå af en mängd delar. Såsom medelpunkt för dessa berg kan man betrakta bergknuten *Fichtelgebirge*, hvarifrån 4 kedjor utgå, nämligen *Erzgebirge* åt NO., *Böhmerwald* åt SO., *Rauhe Alb* åt SV. och *Thüringerwald* åt NV. — *Erzgebirge* och *Böhmerwald* bilda tillsammans två sidor af det *Böhmiska terrasslandet*, hvilket på de två öfriga sidorna begränsas af *Sudeterna* och de *Mähriska plåtåerna*. En mellanlänk mellan *Erzgebirge* och *Sudeterna* är det *Sachsiska Schweiz*, känt för sin naturskönhet. — *Sudeternas* nordliga del kallas *Riesengebirge*, hvars högsta topp är *Schneekoppe*, 5,000 fot (1,600 m.).

Från nordligaste ändan af *Thüringerwald* utgår mot SV. en rad af bergmassor, hvartill höra *Odenwald* och *Schwarzwald*. Denna bergrad bildar västra gränsen för *Tyska högslätten*, som genomstrykes af *Rauhe Alb* och har en höjd af 1,500 fot (500 m.). Mot SV. går *Tyska högslätten* öfver i *Schweiziska högslätten*, hvilken begränsas af *Alperna* och *Jurabergen*. Mot SO. går *Tyska högslätten* öfver i *slätten vid Wien*. — V. om *Schwarzwald* ligger den stora *Rhendalen*, som i V. begränsas af *Vogeserna*.

Till *Mellersta Tysklands berg* höra slutligen de *Rhenska Skifferbergen*, hvilka bestå af flere grupper, bland hvilka *Ardennerna* i Belgien och Nordfrankrike; — dessutom *Harz*, hvars högsta punkt är *Brocken* eller *Blocksberg*, 3,500 fot (1,100 m.). Den delen af de *Rhenska Skifferbergen*, hvilken ligger längs *Rhen*, ut-

märker sig genom sin naturskönhet och sin rikedom på borgruiner.

Frankrikes bergland står i N. i förbindelse med Ardennerna och består af *Langres' platå*, *Côte d'Or* eller *Guldhöjderna*, *Cevennerna* och *Auvergnes högslätt*. En stor dalsträckning, hvilken består af *Saónedalen* mot N. och *nedre Rhônedalen* mot S., skiljer Frankrikes bergland från Jura och Vestra Alpena.

Högst märkligt vid Central-Europas berg är det, att tvärsöfver dem sträcker sig ett bälte af slocknade vulkaner.

3. **Central-Europas lågland** omfattar hela norra och vestra delen af Central-Europa. Låglandets särskilda delar äro af en mycket olika beskaffenhet. På något afstånd från Östersjön sträcker sig den *Tyska sjöplatån*, som är en fortsättning af Ural-Baltiska landtryggen och fortgår längsmed östra kusten af halfön Jylland. Den bildar en bred och delvis fruktbar ås, med tallskogar i Ö., löfskogar i V., och har en mängd små sjöar. Låglandet S. om denna ås har många moras, från Pinska kärren i Ö. intill Holland i V. Östersjöns kust är icke alldeles flack; ön Rügen har branta kritberg. Floderna bilda egendomliga mynningsvikar, kallade „Haff“ och skilda från hafvet genom öar eller landtungor, hvilka sistnämnda bestå af düner. — Vid Nordsjöns rand ligger ett bräm af düner. Innanför dessa finnas vidsträckta, såkallade *marskländer*, hvilka genom düner och dammar skyddas mot hafsfloderna. Marskländerna äro utomordentligt fruktbara och begagnas isynnerhet såsom betesmarker. Innanför marskländerna finnas stora hedar, hvilka fortgå ända upp till Skagen och till hvilka hör „Lüneburger Haide“ i Hannover. — Den vestliga och mindre delen af Central-Europas lågland, *Franska låglandet*, utgör en vågformig slätt. Det sträc-

ker sig i S. ända till Pyreneerna. Halfön Bretagne är lågbergig.

Floderna i Central-Europa äro många, och de flesta bland dem äro tillika segelbara, så att man på dem kan komma ända till midten af Central-Europa, till Schweiz och det inre af Tyskland.

I **Östersjön** utflyta *Memel* eller *Njemen*, *Pregel*, *Weichsel*, *Oder* och *Trave*. — *Memel* utflyter i Kurische Haff (städer: Tilsit med Memel) och *Pregel* i Frische Haff (städer: Königsberg med Pillau). — *Weichsel* upprinner på Karpaterna samt utflyter i Frische Haff och Östersjön (städer: Warschau, Thorn och Danzig med Weichselmünde); den upptager *Bug*. — *Oder* upprinner på Sudeterna, upptager från höger *Warthe* och utflyter i Stettinerhaff (städer: Breslau, Frankfurt an der Oder och Stettin med Swinemünde). — *Trave* är obetydlig (stad: Lübeck med Travemünde).

I **Nordsjön** utflyta *Elbe*, *Weser*, *Ems*, *Rhen*, *Maas* och *Schelde*. — *Elbe* upprinner på Riesengebirge i Böhmen och utfaller med en vid mynning (städer: Dresden, Magdeburg och Hamburg med Cuxhafen). Den upptager från venster *Moldau* (stad: Prag) från Böhmerwald och *Saale* från Fichtelgebirge samt från höger *Havel* med dess biflod *Spree* (stad: Berlin). — *Weser* uppstår genom föreningen af *Werra* från Thüringerwald och *Fulda* (stad: Bremen med Bremerhafen). — *Ems* är en kustflod, som utflyter i viken *Dollart*. — *Rhen* upprinner på S:t Gotthard, der också fyra andra floder upprinna (Reuss, Aare, Rhône och Ticino). Rhen flyter först åt N. genom Schweiz och derefter åt V., på gränsen mellan Schweiz och Tyskland. Under sitt vestliga lopp genomrinner den *Bodensjön*, bildar vattenfallet vid Schaffhausen (*Rhenfallet*) och upptager *Aare* (stad: Bern) med dess biflod *Reuss*, som genomflyter *Vierwaldstädersjön*.

— Sedan Rhen vändt sig åt N., flyter den genom den stora Rhendalen mellan Schwarzwald och Vogeserna (städer: Basel, Strassburg och Mainz) och upptager från höger *Neckar* från Schwarzwald och *Main* från Fichtelgebirge (stad: Frankfurt am Main). Rhen vänder sig nu åt NV. och genombryter de Rhenska Skifferbergen, der den upptager *Mosel* från Vogeserna (stad: Koblenz). Kommen till Nederländerna delar sig Rhen i flere armar, i det den bildar ett stort deltaland. Bland dess armar må nämnas: *Waal* och *Leck* åt S. och *Ijssel* (eissel) åt N. Rhen sjelf kallas slutligen *Gamla Rhen*. — Rhens deltaland förstoras derigenom, att floderna *Maas* och *Schelde*, hvilka komma från Frankrike, förena sig med densamma (stad vid Rhen: Köln; — vid Gamla Rhen: Leijden; — vid Leck och Maas: Rotterdam; — vid Maas: Lüttich och Maastricht; — vid Schelde: Gent och Antwerpen).

I **Kanalen** utflyter *Seine* (sän), som jemte bifloden *Marne* upprinner på Langres' platå (städer: Paris, Rouen och Le Havre). — I **Biscaya-hafvet** utfalla *Loire* (loar) från Cevennerna (städer: Orléans, Tours och Nantes) samt *Garonne* från Pyreneerna (städer: Toulouse och Bordeaux). Den sistnämnda upptager *Dordogne* från Auvergne's högslätt och kallas derefter *Gironde* (sjirongd). *Languedoc-kanalen* eller *Sydkanalen* förenar Garonne med Medelhafvet.

I **Medelhafvet** utflyter *Rhône*, som upprinner på St:t Gotthard, genomflyter *Genèver-sjön* (sje) och inträder i Frankrike, der den upptager *Saône* (sån) från Langres' platå, och derpå vänder sig åt S. (städer: Genève och Lyon).

I **Svarta hafvet** utflyter *Donau*, Central-Europas största flod, 400 mil lång. Den upprinner på Schwarzwald och rinner först åt Ö. genom Tyska högslätten (städer: Ulm, Regensburg, Linz och Wien). Här upptager

den från Alperna *Lech* (stad: Augsburg), *Isar* (stad: München) och *Inn* (stad: Innsbruck). — Sedan Donau inträdt i Ungarn, vänder den sig åt S. (städer: Pressburg, Buda och Pest) och upptager från höger *Drau* och *Sau* från Östra Alperna samt från venster *Theiss* från Karpaterna. *Sau* är gränsflod mellan Ungarn och Turkiet. — I sitt nedre lopp hör Donau icke mera till Central-Europa, ty den intränger i nedre Donaudalen, som är en del af Turkiet (städer: Belgrad, Widin, Nikopoli, Silistria och Galacz). Här upptager den *Pruth*, som till en del rinner på gränsen mellan Ryssland och Turkiet, samt bildar vid utloppet ett sumpigt deltaland.

Klimatet i Central-Europa är olika. Kusttrakterna, t. ex. Nederländerna och Bretagne, äro utsatta för mycken fuktighet och blåst. Längre inåt landet aftager fuktigheten, och i Ungarn utgör den årliga nederbörden 15 tum (400 millim.).

Med afseende på *värmen* äro förhållandena mindre olika, emedan Central-Europa höjer sig åt S. Münchens medeltemperatur t. ex. är endast litet högre än Köpenhavns (Baiern är derföre ett ölland och icke ett vinland).

Evig snö finnes i Central-Europa endast på Alperna, der snögränsen är i en höjd af omkring 8 t. fot (2,600 m.). Den eviga snön finnes derstädes emellertid icke allenast på denna höjd, utan den tränger också långt djupare ned, i det den bildar såkallade „glacièrer“ eller „Gletscher“. Dessa, hvilka bestå af is och kunna betraktas såsom isfloder, glida långsamt ned genom dalarne och sträcka sig ofta ned till odlade marker och skogar.

Växtlighet. Skogarne i Central-Europa bestå af barrträd och ädlare löfträd (ek, bok och lind m. fl.). De äro temligen utbredda och de många tyska bergnamnen, som ändas på „wald“, beteckna noggsamt rike-

domen på skog. Emellertid finnas äfven skogfattiga trakter, såsom det nordvestra Tyskland, Holland, Nord- och Vestfrankrike. Af sädesslagen blir hvetet mot söder af allt större vigt och rågröd begagnas endast i Nordtyskland och Nederländerna; i de sydliga trakterna odlas derjemte äfven majs. *Vinrankan* är af stor vigt. I norra delen, der den icke trifves, ersättes den genom äplen och päron.

Till de vanliga **husdjuren** komma i Central-Europa åsnan och buffeln, den sistnämnde i Ungarn; till de vilda djuren hjorten, rådjuret och vildsvinet.

Central-Europa omfattar följande **länder**: *Polen, Tyskland, Danmark, Österrike-Ungarn, Schweiz, Nederländerna, Belgien och Frankrike.*

Tyskland

(10 t. qv. mil, 41 mill. inv.)

gränsar i N. till Nordsjön, Danmark och Östersjön, i Ö. till Ryssland och Österrike, i S. till Österrike och Schweiz, i V. till Frankrike, Belgien och Nederländerna.

Genom Mainfloden kan man indela Tyskland i två hufvuddelar, nämligen *Nordtyskland* med mer än 20 stater, och *Sydtyskland* med 5 stater. Bland dessa stater är Preussen den mäktigaste.

Nordtyskland är till en stor del ett lågland. *Sydtyskland* omfattar väsentligen Tyska högslätten och den stora Rhendalen. Floder: Memel, Pregel, Weichsel, Oder, Elbe, Weser, Ems och Rhen med dess bifloder Neckar, Main och Mosel, — slutligen Donau med dess bifloder Lech, Isar och Inn.

De **nordtyska staterna** äro:

1. Konungariket *Preussen*, 2. konungariket *Sachsen*, 3. de *Thüringska* småstaterna (storhertigdömet Sach-

sen-Weimar o. s. v.), 4. storhertigdömena *Mecklenburg-Schwerin* och *Mecklenburg-Strelitz*, 5. storhertigdömet *Oldenburg*, 6. de tre fria städerna (Hamburg, Bremen och Lübeck), och slutligen 7. några småstater, såsom *Anhalt*, *Braunschweig*, *Lippe* och *Waldeck*.

De **sydtyska staterna** äro:

1. Konungariket *Baiern*, 2. konungariket *Württemberg*, 3. storhertigdömet *Baden*, 4. storhertigdömet *Hessen*, samt 5. de forna franska landskapen *Elsass* och *Tyska Lothringen*.

De flesta invånarne i Tyskland tala *tyska*, af hvilket språk flere dialekter finnas, såsom *plattyska* i största delen af Nordtyskland och *friesiska* i några trakter vid Nordsjön. Skriftspråket är *högtyska*. I östra delen af Nordtyskland finnas emellertid många *Slaver*, ibland hvilka Polackar ($2\frac{1}{2}$ mill.) i provinserna Posen, Schlesien och Preussen. I norra Slesvig bo *Danskar*.

Näringarne äro uppdrifna till hög fullkomlighet. *Jordbruket* är särdeles viktigt och trakterna vid Östersjön samt Sydtyskland framalstra mycket säd. Rhentrakterna framalstra mycket vin („Johannisberger“, „Rüdesheimer“, „Hochheimer“). *Boskapsskötseln* är också viktig. Mecklenburg är känt för sina hästar, marskländerna såväl som Alptrakterna för sin förträffliga hornboskap, Schlesien och Sachsen för sina finulliga får, Westfalen för sina svin („westfaliska skinkor“). På *skogar* är Tyskland ganska rikt och der utföres en mängd trävaror från Östersjönejderna och bergstrakterna. *Fisket* är deremot obetydligt, hvaremot *bergskruket* har särdeles betydenhet. Viktiga mineralier äro t. ex. jern, stenkol och zink, isynnerhet från Rhenprovinsen och Schlesien, silfver från Erzgebirge och Harz, salt ur många saltkällor och grufvor. På zink är Preussen rikare än något annat land.

Industrin står mycket högt, isynnerhet i Preussen och Sachsen. Man kan urskilja 3 stora fabriksdistrikter, nämligen det östra (Schlesien), det mellersta (Sachsen) och det vestra (Rhenprovinsen och Westfalen). Preussens industri öfverträffas i några grenar af Englands och Belgiens, mindre af Frankrikes. I fabrikation af gjutstål (Essen) intager Preussen deremot främsta rummet. De tyska linne- och ylleväfnaderna höra till de bästa, stålvaror tillverkas mycket i Rhentrakterna („Solingerklingor“), metallvaror i Berlin. Några städer, såsom Elberfeld, Berlin och Chemnitz, höra till kontinentens första fabriksstäder. — *Handeln* befrämjas på mångahanda sätt, såsom genom segelbara floder och genom de i alla riktningar gående jernvägarne. Yttre handeln är mindre liflig, isynnerhet i följd af brist på hamnar. Handelsflottan är dock en af de största.

I afseende på **religionen** är Nordtyskland till största delen protestantiskt, Sydtyskland åter katolskt. Katoliker äro i Nordtyskland öfvervägande i Ö. (Polackarne) och i V. (Rhenprovinsen och Westfalen), i Sydtyskland uti Baiern, Baden, Elsass och Lothringen. — *Upplysningen* står så högt, att endast få länder kunna ställas vid sidan af Tyskland. Ett viktigt medel till spridande af kunskaper är den tyska *bokhandeln*, hvars medelpunkt är Leipzig. För vetenskapen göres i Tyskland mycket och omkring 20 universiteter finnas i de tyska länderna. Den tyska *konsten* är deremot af mindre betydenhet, ehuru den ingalunda är utan vikt. Den befordras på mångahanda sätt, t. ex. genom konstakademierna i Düsseldorf och München.

De tyska staterna äro förenade till ett förbund, kalladt **Tyska riket**. Konungen af Preussen är rikets *kejsare*. Rikets lagstiftning utöfvas af *förbundsrådet* jemte *riksdagen*. Krigshären, för hvilken kejsaren är

öfverfältherre („kriqsherre“), är i ett ypperligt skick och mycket talrik. Krigsflottan, som har sin station i Kiel och Jahde, är deremot mindre talrik.

Konungariket Preussen

(6,400 qv. mil, 25 mill. inv.)

består af följande provinser: 1. *Egentliga Preussen* och 2. *Pommern*, begge längs sydranden af Östersjön; 3. *Posen*, 4. *Brandenburg*, 5. *Schlesien* och 6. *Sachsen*, alla S. om de två förstnämnda; 7. *Hannover*, längs sydranden af Nordsjön; 8. *Westfalen*, S. om Hannover; 9. *Hessen-Nassau*, N. om Mainfloden; 10. *Rhenprovinsen*, på ömse sidor om Rhen; 11. *Hohenzollern*, hvilket ligger inom Württemberg, samt 12. *Lauenburg, Holstein* och *Slesvig*, hvilka ligga mellan Östersjön och Nordsjön.

I **Egentliga Preussen** ligga *Tilsit* med *Memel* vid floden Memel, *Königsberg* med *Pillau* vid Pregel, *Thorn* och *Danzig* med *Weichselmünde* vid Weichsel.

I **Pommern** ligga *Stettin* med *Swinemünde* vid Oder, *Stralsund* och *Demmin*; i provinsen **Posen** ligger *Posen* vid Warthe.

De största städerna i dessa provinser äro *Königsberg* och *Danzig* 100 t. inv.; dessa två städer äro, likasom flere andra, starka fästningar. *Stettin* utför likasom de öfriga preussiska städerna vid Östersjön mycket säd, *Memel* och *Danzig* derjemte virke. Memel idkar bernstensfiske. *Demmin* är känt från 30-åriga kriget.

I **Brandenburg** ligga *Frankfurt an der Oder* vid Oder, *Berlin* vid Spree, *Spandau* och *Potsdam* vid Havel; i **Schlesien** ligger *Breslau* vid Oder; i **Sachsen** *Magdeburg* och *Wittenberg* vid Elbe, *Halle* vid Saale

samt *Erfurt*, *Eisleben* och *Lützen*. Berlin har 900 t., Breslau 200 t. och Magdeburg 100 t. inv.

Berlin, Preussens hufvudstad, ligger på en kal sandslätt. Utmärker sig genom regelbundna gator, bland hvilka „Unter den Linden“ med en mängd praktfulla byggnader. Ett af Tysklands största universitet och den tyska vetenskapens säte. Storartad industri. — *Potsdam* är känt genom sina slott, bland dessa *Sanssouci* (sangsusi), Fredrik II:s älsklingsställe. — *Wittenberg* och *Eisleben* äro kända ur Luthers historie, *Lützen* från 30-åriga kriget. *Halle* har rika saltkällor och ett universitet.

I **Hannover** ligga *Hannover* med 100 t. inv., *Göttingen* med ett universitet och *Lüneburg* med ett stort saltverk; i **Westfalen** ligger *Münster*.

I **Hessen-Nassau** ligga *Kassel* vid Fulda, *Frankfurt am Main* samt badorterna *Homburg*, *Wiesbaden* och *Ems*.

Kassel utmärker sig genom praktfulla byggnader. I närheten ligger lustslottet *Wilhelmshöhe* med en storartad park (vattenkonster, konstgjorda ruiner m. m.)

Frankfurt am Main har anseelig handel och bankirrärelse. 100 t. inv.

I **Rhenprovinsen** ligga *Elberfeld-Barmen*, *Essen* och *Solingen* Ö. om Rhen, *Koblenz*, *Bonn*, *Köln* och *Düsseldorf* vid Rhen, *Aachen* och *Trier* V. om Rhen. De största af dessa städer äro *Köln* med 130 t. och *Elberfeld-Barmen* med 160 t. inv.

Elberfeld-Barmen, *Essen* och *Solingen* äro de mest kända bland en mängd fabriksstäder, hvilka ligga i trakten deromkring. *Elberfeld-Barmen* är Tysklands förnämsta manufakturstad. — *Koblenz*, som ligger vid Mosels utflöde i Rhen, bildar tillsammans med *Ehren-*

breitstein en af de starkaste fästningar i Europa. — *Bonn* har ett universitet.

Köln, rik handelsstad, har en verldsberömd, ännu ofulländad domkyrka, som skall blifva 500 fot (160 m.) hög. Bland Kölns fabrikater är „Eau de Cologne“ noggsamt känt. — *Aachen* har varma bad och ansefliga klädesfabriker. — *Trier*, vid Mosel, eger den namnkunniga relikn „Christi kjortel“, hvilken emellanåt utställes till de troendes tillbedjande, då en mängd främlingar samlas.

Från **Hohenzollern** härstammar Preussens konungaätt.

Holstein, från Elbe i S. till floden Ejder i N., har städerna *Altona* vid Elbe och *Kiel* vid Östersjön. — *Altona*, en betydlig handelsstad med inemot 100 t. inv., är egentligen en förstad till Hamburg. — *Kiel* har ett universitet och en förträfflig hamn. Staden är belägen vid en vik, hvarifrån Ejderkanalen går till Ejderfloden.

Slesvig har vid långa fjordar nära östra kusten städerna *Slesvig* och *Flensburg*. — I närheten af staden Slesvig märkas slottet *Gottorp* samt ruinerna af muren *Danevirke*. — *Flensburg*, med 20 t. inv., idkar stark sädeshandel. — I närheten af Flensburg ligga *Dybböl* och ön *Als*, bekanta från kriget 1864.

Konungariket Sachsen

(270 qv. mil, 2½ mill. inv.)

ligger på Erzgebirges norra sluttning. Jordbruket, boskapsskötseln, bergsbruket och manufakturerna äro mycket högt uppdrifna. Städer: *Dresden* och *Meissen* vid Elbe, *Leipzig* i NV., *Freiberg* och *Chemnitz* i S. *Dresden* har 180 t. och *Leipzig* 100 t. inv.

Dresden, Sachsens hufvudstad, har ett ypperligt

läge, såsom anlagdt på det ställe, der Elbe ur berglandet inträder i låglandet. Staden utmärker sig genom rika konstsamlingar („Dresdenergalleriet“). I närheten ligger fästningen *Königstein* i „Sachsiska Schweiz“.

Meissen har Europas äldsta porslinsfabrik. — *Leipzig* är näst Hamburg Tysklands viktigaste handelsstad. Till dess „messor“ (marknader) samlas köpmän från många länder. Med afseende på bokhandeln öfverträffar Leipzig alla städer på jorden. Stort universitet. — Till slätten vid *Leipzig* knyter sig minnet af flere stora slag.

Freiberg är kändt genom sina silfvergrufvor och sin bergsakademi. — *Chemnitz* är näst Elberfeld och Berlin Tysklands viktigaste fabriksstad.

Thüringska småstaterna

äro belägna på och omkring Thüringerwald. Dessa stater, bebodda af 1 mill. inv., äro tillsammans något större än Nylands län. De hafva god tillgång på jern och stenkol. De äro: storhertigdömet *Sachsen-Weimar*, heretigdömena *Sachsen(-Meiningen, -Koburg-Gotha* och *-Altenburg)*, furstendömena *Schwarzburg(-Rudolstadt* och *-Sondershausen)* samt *Reuss(-Schleiz* och *-Greiz)*.

Städer: *Weimar, Jena, Eisenach, Koburg* och *Gotha*.

Weimar var en tid de tyska skaldernas hem (Schiller, Göthe m. fl.). — *Jena*, vid Saale, har ett universitet. — *Eisenach* ligger i närheten af slottet *Wartburg*, der Luther en tid vistades.

Storhertigdömena Mecklenburg,

vid Östersjön, till Elbe i SV., äro föga större än de Thüringska småstaterna och hafva 700 t. inv. De utgöras af ett bördigt sädesland, med stark häst-, får- och gås-afvel.

I **Mecklenburg-Schwerin** ligga hufvudstaden *Schwerin* samt handelsstäderna *Rostock* med *Warnemünde* och *Wismar*. — I **Mecklenburg-Strelitz** är *Neu-Strelitz* hufvudstad.

Storhertigdömet Oldenburg,

vid Nordsjön, till Weser i NO., har något öfver 100 qv. mil med 300 t. inv. Stark boskapsskötsel. Hufvudstad är *Oldenburg*. — Dessutom höra hit furstendömena *Lübeck* (i Holstein) och *Birkenfeld* (i södra delen af Rhenprovinsen). — Vid *Jahdeviken* är en af tyska rikets krigshamnar.

De tre fria städerna:

Hamburg med 240 t., *Bremen* med 80 t. och *Lübeck* med 40 t. inv.

Hamburg, vid Elbe, är den största handelsstaden på Europas kontinent. I afseende på sjöfart och handel öfverträffas den bland Europas städer endast af London och Liverpool. Sockerfabriker. Hamburgs yttre hamn är *Cuxhafen*.

Bremen, vid Weser, idkar isynnerhet handel på Amerika och är derföre en hufvudplats för tyska utvandringen till Amerika (*Hamburg* är den andra). Cigarrfabriker. Bremens yttre hamn är *Bremerhafen*.

Lübeck, vid Trave, med yttre hamnen *Travemünde*, idkar betydlig handel på Östersjön. Likasom i många andra äldre städer vid Östersjön vetta husgaflarne åt gatan.

Nordtysklands öfriga stater

omfatta tillsammans något öfver 100 qv. mil med 700 t. inv. Vid Elbe: hertigdömet *Anhalt* med hufvudstaden *Dessau*. I Wesers område: hertigdömet *Braunschweig*

vid Harz med hufvudstaden *Braunschweig*, samt furstendömena *Lippe-Detmold*, *Schaumburg-Lippe* och *Waldeck*. I *Waldeck* ligger brunnsorten *Pyrmont*.

Konungariket Baiern

(1,400 qv. mil, 5 mill. inv.)

består af tvenne delar. Hufvudlandet ligger mot Ö. kring öfre Donau och Main, Rhenbaiern i V. Donaudalen ligger högt, så att vinrankan der ej trifves.

I hufvudlandet ligga S. om Donau *Augsburg* vid Lech och *München* vid Isar; vid Donau ligger *Regensburg* och N. om Donau *Nürnberg*; vid Main *Würzburg*.

I Rhenbaiern ligger *Speier* vid Rhen.

De största städerna äro München med 190 t. och Nürnberg med 90 t. inv.

München, vid Isar, är rikets hufvudstad. Ligger likasom Berlin på en sandslätt, men 1,600 fot (500 m.) öfver hafvet. Staden har praktfulla nya byggnader, stora konstsamlingar och ett universitet. München är också hufvudorten för tillverkningen af baierskt öl. — *Augsburg* är en vigtig handelsstad. — I *Nürnberg* finnas många slags fabriker („Nürnberger-varor“). — *Würzburg* ligger i en skön vintrakt.

Konungariket Württemberg,

(350 qv. mil, 2 mill. inv.)

beläget omkring Neckar och Donau, är ett förträffligt odladt sädes- och vinland, med god industri. Det har städerna *Stuttgart* nära Neckar, *Tübingen* vid Neckar och *Ulm* vid Donau.

Stuttgart, i en af vinberg omgifven dal, är hufvudstad och har 90 t. inv. Är tillika sydtyska bokhandels hufvudsäte. — *Tübingen* har ett universitet och *Ulm* är en fästning.

Storhertigdömet Baden,

(270 qv. mil, 1½ mill. inv.)

ett långt och smalt land vid Rhen, är särdeles bördigt och vinrikt. I Schwarzwald idkas starkt skogsbruk („holländska stockar“) och träurmakeri.

Städer: *Karlsruhe*, *Heidelberg*, *Mannheim*, *Baden-Baden* och *Konstanz* (eller *Kostnitz*).

Karlsruhe, landets hufvudstad, är regelbundet bygdt, i det gatorna utgå strålformigt från slottet. — *Heidelberg* ligger i en härlig dal vid Neckar, som här träder ur berglandet. Har Tysklands mest storartade slottsruin och ett universitet. — *Mannheim*, vid Neckars utflöde i Rhen, är landets viktigaste handelsstad. — *Baden-Baden* är jordens mest besökta brunnsort. — *Konstanz* ligger S. om Rhens utflöde ur Bodensjön, uti en enklav i Schweiz.

Storhertigdömet Hessen

(140 qv. mil, 800 t. inv.)

består af två hufvuddelar på hvar sin sida om Main. Den södra är ett af Tysklands skönaste landskap. Städer: *Darmstadt*, *Mainz* och *Worms*.

Darmstadt är hufvudstad. — *Mainz*, vid Mains utflöde i Rhen, är en af Europas starkaste fästningar. — *Worms*, nära Rhen, i en vintrakt.

Elsass och Tyska Lothringen,

(260 qv. mil, öfver 1½ mill. inv.)

V. om Rhen, bördiga och trädgårdsligt odlade, med stark industri. De äro ställda under Tyska kejsarens regering såsom omedelbara riksland.

I **Elsass** ligga *Strassburg*, nära Rhen, och *Mühlhausen*, i S.

Strassburg, en stor fabriks- och handelsstad, har 100 t. inv. Är känt för sin domkyrka, som kallas „Münster“ och är verldsberömd för sitt höga torn. — *Mühlhausen* har stark bomullsindustri.

I **Tyska Lothringen** ligger den starka fästningen *Metz*, vid Mosel.

Österrike-Ungarn

(11,300 qv. mil, 36 mill. inv.)

gränsar i N. till Sachsen (Erzgebirge), Preussen (Sudetera) och Polen, i Ö. till Ryssland och Turkiet, i S. till Turkiet (Karpaterna, Donau, Sau), Adriatiska hafvet och Italien (Alperna), i V. till Schweiz (Rhen) och Baiern (Inn, Böhmerwald). Det är till största delen bergland (Alperna, Karpaterna och de öfriga gränsbergen). Lågländer äro endast den Ungerska slätten och slätten vid Wien. Största delen af landet ligger i Donaus flodområde.

Monarkin indelas i två hufvuddelar:

1. **Kejsardömet Österrike**, som omfattar *de f. d. tyska länderna* (Böhmen, Mähren, Österrikiska Schlesien, Österrike, Salzburg, Steiermark, Kärnthen, Krain, det Illyriska kustlandet och Tyrolen), Galizien med Bukovina och Dalmatien.

2. **Konungariket Ungarn**, hvartill höra *Ungarn, Siebenbürgen* eller *Transsilvanien, Kroatien, Slavonien* och *Militärgränsen*.

Likasom Ryssland bebos denna monarki af många olika folkslag. De mest bildade äro *Tyskarne* (9 mill., mest i V.). Talrikast äro *Slaverne* (nära hälften): *Czecherne* (tsje) i Böhmen och Mähren, *Polackarne* och *Ruthenerne* i Galizien, *Wenderne* i Steiermark, Kärnthen och Krain, *Kroaterne* i Kroatien, *Serberne* i Slavonien, *Militärgränsen* och Dalmatien. I en stor del af Ungarn

bo *Magyarer* (dja) eller *Ungrare* (5 $\frac{1}{2}$ mill.), beslägtade med Finnarne; i Siebenbürgen utgöra *Rumänerne* största delen af befolkningen. *Italienare* bebo södra Tyrolen och kustlandet, *Judar* finnas mest i Galizien.

De flesta **näringarne** stå på en låg ståndpunkt, med undantag dock af de tyska länderna. *Jordbruk* och *boskapsskötsel* äro de viktigaste näringarne. Af synnerlig vikt är vinodlingen i Ungarn, hvars bästa vin är Tokajervinet och hvars vinskörd är den ymnigaste i Europa näst efter Frankrikes. I allmänhet är Ungarn mycket rikt på naturprodukter.

Industrin är likasom handeln endast i de tyska länderna högt uppdrifven, isynnerhet i Böhmen (väfnader, glasvaror). — *Bergsbruket* är af stor vikt. Nästan alla slags metaller finnas, jemte stenkolk och salt. Af största vikt, både genom myckenhet och godhet, är jernet; det bästa i Steiermark.

Den allmännaste **religionen** är den katolska. Också den grekiska religionen räknar flere bekännare, än den protestantiska. De flesta protestanter finnas i Ungarn. *Upplysningen* står i allmänhet icke högt.

Monarkins två hufvuddelar hafva hvardera sin särskilda både författning och förvaltning. Inom beggdera är kejsarens magt inskränkt.

De största städerna äro hufvudstaden *Wien* med 900 t., *Buda-Pest* med 250 t., *Prag* med 180 t. och *Triest* med 100 t. inv.

I **Böhmen** ligga: *Prag*, midt i landet, och badorterna *Karlsbad*, *Marienbad* och *Teplitz* i NV.

Prag, Böhmens hufvudstad, är skönt beläget på ömse sidor om Moldau, öfver hvilken Nepomuksbron leder. Czekiskt universitet.

I **Mähren** ligga dess hufvudstad *Brünn* och fäst-

ningen *Olmütz*, i **Österrike** *Wien* och *Linz* vid *Donau*, i **Salzburg** *Salzburg*.

Wien utgör i flere afseenden motsatsen till *Berlin*. Ligger vid en segelbar arm af *Donau* och på en bördig slätt. Likasom *Moskwa* består *Wien* af en inre del med flere märkvärdiga byggnader, såsom *Stefanskyrkan* med ett af de högsta torn, och af många förstäder. *Wien* har många konstsamlingar och ett universitet. I närheten ligger lustslottet *Schönbrunn*. — *Salzburg* ligger i det s. k. „Salzkammergut“, som utmärker sig genom sina saltgrufvor.

I **Steiermark** ligger *Graz*, i **Kärnthen** *Klagenfurt*, i **Krain** *Laibach* och *Idria*, i det **Illyriska** kustlandet *Triest* och *Pola*.

Idria är känt genom sina qvicksilfvergrufvor. — *Triest* är Österrikes viktigaste sjöhandelsstad och drifver betydlig handel på Levanten, d. ä. länderna Ö. om Medelhafvet. — *Pola*, på halfön *Istrien*, är Österrikes krigshamn.

I **Tyrolen** ligger *Innsbruck* vid *Inn* och N. om *Alperna*. På *Alpernas* södra sida, i det „*välska*“ *Tyrolen*, ligger *Trento* (*Trient*) vid *Adige* (adidsje) eller *Etschfloden*.

I **Galizien** ligga *Krakau* vid *Weichsel*, *Wieliczka* (litsj), *Lemberg* och *Brody*, i **Dalmatien** *Ragusa*.

Krakau var *Polens* gamla hufvudstad och är rikt på forntidsminnen, såsom domkyrkan med de polska konungagrafvarne. — *Wieliczka* har ett ofantligt saltverk, hvilket liknar en underjordisk stad. — *Brody* är en vigtig handelsstad, bebodd mest af *Judar*.

I **Ungarn** ligga *Pressburg*, *Komorn*, *Buda* eller *Ofen* och *Pest* vid *Donau*, *Schemnitz* och *Kremnitz* N. om *Donau*, *Tokaj* vid *Theiss* och *Dèbreczin* S. om *Theiss*.

Komorn är en stark fästning. — *Buda* bildar tillsammans med *Pest* *Ungarns* hufvudstad. I *Pest* finnes

ett magyariskt universitet. — *Schemnitz* och *Kremnitz* äro kända genom rika guld- och silfvergrufvor.

I **Kroatien** och **Slavonien** finnes ingen betydande stad; i **Militärgränsen** ligger den viktiga fästningen *Peterwardein* vid Donau, i **Siebenbürgen** är *Kronstadt* förnämsta staden.

Till Österrike kan äfven räknas furstendömet **Liechtenstein** (3 qv. mil, 8 t. inv.), beläget vid öfre Rhen mellan Tyrolen och Schweiz. Fursten har stora besittningar i Österrike.

Schweiz

(750 qv. mil, $2\frac{1}{2}$ mill. inv.)

ligger mellan Tyskland (Rhen och Bodensjön) i N., Österrike (Rhen) i Ö., Italien (Alperna) i S. och Frankrike (Jura) i V. Det är helt och hållet **högland** samt innefattar den Schweiziska högslätten och större delen af Jura och Mellersta Alpernas område.

Floder och sjöar: *Rhen*, som bildar *Bodensjön*; Rhens biflod *Aare*, som bildar *Brienzer-* och *Thuner-sjöarne* samt mottager vattnet från *Vierwaldstädtersjön* genom *Reuss*, från *Wallenstädter-* och *Zürichersjön* genom *Limmat*, från *Neuchâtelersjön* (nösjetel) genom *Zihl*; *Rhône*, som bildar *Genèversjön*; *Ticino* (tsjino), som bildar *Lago Maggiore* (dsjore); och öfre *Inn*.

De mest berömda vattenfallen äro *Rhenfallet* vid Schaffhausen och *Staubbach* i Bern.

Klimatet är mycket olika efter orternas olika höjd, och växlar hastigt, t. ex. i följd af den varma sunnandevinden („Föhn“). I de djupare dällderna växer till och med vinrankan. I en höjd af 5 t. fot (1,600 m.) upphör löfskogen, högre upp barrskogen, det ymniga, aromatiska gräset och alprosen, hvarefter marken är spar-

samt betäckt med mossor och lafvar. Omsider vidtager, vid 8 t. fots (2,600 m.) höjd, den eviga snön.

Schweiz består af 22 fristater, kallade **kantoner**: *Genève*, *Pays de Vaud* (päi dö vå), *Neuchâtel* och *Freiburg* i SV.; *Basel*, *Solothurn*, *Aargau*, *Zürich* och *Schaffhausen* (N. om Rhen) i N.; *Thurgau*, *S:t Gallen*, *Appenzell* och *Graubünden* (den största) i Ö.; *Ticino* (eller *Tessin*) och *Wallis* i S.; samt *Bern*, *Luzern*, *Zug*, *Glarus*, *Schwyz*, *Uri* och *Unterwalden*, alla i det inre landet. Af dessa kantoner äro tre fördelta i två politiskt skilda områden.

Invånarne tala *olika* språk: i SV. *franska*, S. om Alperna *italienska* och i de öfriga delarne *tyska*; 1³/₄ mill. tala tyska.

Af **näringarne** är *åkerbruket* af mindre vikt, emedan Schweiz är ett bergland, och mycket säd införes derföre. Schweizarnes hufvudnäring är deremot *boskapskötsel*. Herdarne („die Sennen“) drifva sin boskap till sommaren till sina högt belägna fäbodas („Sennenhütten“), der de bereda ypperlig ost och smör. — Bland landets vildbråd må gemsan nämnas. — *Bergsbruket* är ej af betydighet, ty Alperna, Europas högsta berg, äro fattiga på brukbara mineralier.

Industrin är mycket betydande. De viktigaste industrivarorna äro uren från Neuchâtel och Genève samt bomulls- och sidenvarorna, isynnerhet från Zürich och Basel. Också *handeln* är mycket utvecklad och invånarne hafva gjort mycket till befrämjande af förbindelsen med andra länder medelst jernvägar m. m. Den viktigaste handelsstaden är Basel. — En egen inkomstkälla för invånarne är *landets naturskönhet*, ty årligen besöker en mängd utlänningar detta land med dess snöbetäckta berg, dess vattenfall och dess vackra alpsjöar.

Religionen är dels reformert, dels katolsk och folk-

bildningen står på en hög ståndpunkt. I flere städer finnas akademier eller universiteter, såsom i Zürich.

I **politiskt afseende** erbjuder Schweiz många egenheter. Kantonerna hafva sina särskilda lagar och styrelser; men öfver dem alla står *förbundsrådet* i Bern med en president, som väljes för ett år. Embetsmännen väljas af folket och endast för en bestämd tid; lönerna äro ringa, så att förbundspresidenten endast har 9 t. mark om året. Skatterna äro ringare, den personliga friheten är större än någonstädes i Europa. En stående krigshär har Schweiz icke; men deremot en milis af 200 t. man. Hvarje vapenför Schweizare öfvas i vapnens bruk och små gossar handtera redan skjutgevär.

Städerna i Schweiz äro icke stora. De största äro: *Genève*, vid Rhône's utflöde ur Genève'sjön, 70 t. inv.; *Zürich*, vid Limmats utflöde ur Zürichersjön, 60 t. inv.; *Basel*, vid Rhens krökning åt N., 45 t. inv. I *Vaud* ligger *Lausanne*, i en rik vintrakt vid Genève'sjön.

De flesta kantoner hafva samma namn som deras hufvudstäder.

Konungariket Nederländerna.

(670 qv. mil, $3\frac{3}{4}$ mill. inv.)

Med Nederländerna förstås i vidsträcktare bemärkelse Rhens, Maas' och Scheldes deltaländer; i inskräntare bemärkelse konungariket *Nederländerna* eller, såsom det utom landet vanligen kallas, konungariket *Holland*.

Holland gränsar i N. och V. till Nordsjön, i Ö. till Preussen, i S. till Belgien. Det är ett *lågland*, till en stor del marskland och flerstädes lägre än hafvet („polder“), mot hvilket det skyddas af dammar och ända till 200 fot (65 m.) höga düner. Intet land i Europa är så genomskuret af *floder* (Rhen, Maas, Schelde) och kanaler. Luften är fuktig och dimmig.

Holland indelas i följande landskap: *Groningen*, *Friesland*, *Drente* och *Overijssel* (ejssel), Ö. om *Zuider-Zee*; *Gelderland*, *Utrecht*, *Sydholland* och *Nordholland*, S. och V. om *Zuiderzee*; *Limburg*, *Nordbrabant* och *Zeeland* i S. — Under konungen af Holland lyder också storhertigdömet *Luxemburg*, beläget mellan Belgien, Frankrike och Tyskland.

Holländska språket liknar mycket plattyskan. I N. talas *friesiska*, i S. *flamländska*; men dessa språk stå också nära plattyskan.

Landets viktigaste **näring** är *boskapsskötsel*. Den är högt uppdrifven och utförseln af smör och ost är betydlig. *Åkerbruket* är emellertid också viktigt, *trädgårdssodlingen* i några trakter storartad („blomsterlökar från Haarlem“). *Fisket* är vid kusten icke betydande; den holländska sillen fångas mest vid Englands och Skottlands kuster.

Bergsbruk bedrives i Holland icke, ty mineralier saknas nästan helt och hållet, med undantag af lera, hvaraf tillverkas tegel („klinker“), och torf. Torfven är af största vikt, emedan landet är fattigt på skog. *Luxemburg* har jern- och stenkolsgrufvor. *Industrin* är betydande, ehuru Holland icke är något industriland. Af industrins grenar blomstra isynnerhet de, hvilka stå i sammanhang med sjöhandeln, såsom skeppsbyggeri (på 600 skeppsvarf), fabrikation af genèvre och tobak m. m. Kända industrialster äro det fina linnet, pappret och lerpiporna. Långt viktigare än industrin är *handeln*, gynnad medelst tre stora floder med segelbara mynningar och befordrad medelst en mängd kanaler. Yttre handeln är viktigast i kolonierna. De viktigaste *handelsstäderna* äro Amsterdam och Rotterdam. De äro bland de förnämsta handelsstäder i Europa, isynnerhet för kaffe och andra kolonialvaror.

Religionen är den reformerta; dock finnas äfven många katoliker. *Folkbildningen* står högt; landets mest kända universitet är i Leijden.

Målarekonsten stod i fordna tider högt och många mästare i denna konst, t. ex. Rembrandt, hörde till den „holländska skolan“.

Konungens magt är inskränkt genom en lagstiftande församling, kallad „generalstaterna“. Välståndet är stort och kolonierna gifva landet en betydlig inkomst.

Städerna i Holland äro många och nästan alla i förbindelse med hafvet. Störst äro: hufvudstaden Amsterdam med 280 t., Rotterdam och Haag, hvardera med 100 t. inv.

I **NO.** finnes ingen betydande stad. **Midt i landet** ligga *Nijmegen* (nejm) vid Waal, *Utrecht* och *Leijden* vid Rhen, *Rotterdam* vid Maas, *Haag* nära vestkusten, *Haarlem* vid det uttorkade Haarlemerhafvet, och *Amsterdam* vid viken Ij (ej). I **S.** ligga fästningarne *Maas-tricht* vid Maas, *Den Bosch*, *Breda* och *Vliessingen*; den sistnämnda på en ö.

Haag är konungens residens. — *Amsterdam* är bygdt på pålar och genomskuret af en mängd kanaler, planterade med träd. För att komma till Amsterdam måste fartygen gå genom den Nordholländska kanalen, hvilken leder från Ij till De Helder och är tillräckligt djup för mycket stora fartyg. En annan kanal kommer att leda från Ij till Nordsjön. — Invid Amsterdam ligger *Zaandam*, på hvars skeppsvarf Peter den Store arbetade.

Konungariket Nederländerna har högst betydliga **besittningar utom Europa** (30 t. qv. mil, 20 mill. inv.): hufvudmassan af *Sunda-öarne* och *Molukkerna*, en del af *Guyana* och några af de *Små Antillerna*.

Konungariket Belgien

(535 qv. mil, 5 mill. inv.)

gränsar i N. till Nederländerna, i Ö. till Preussen, i S. till Frankrike, i NV. till Nordsjön. Det är till större delen ett *lågland*, hvilket liknar Holland, men är mindre sankt. Sydöstra delen, genom hvilken Ardennerna stryka, är lågbergig och naturskön.

Floderna äro Maas och Schelde.

Belgien består af följande provinser: *Syddrabant*, i midten af landet; *Limburg*, *Antwerpen* och *Ostflandern* i N.; *Vestflandern* i V.; *Hainaut* (ünå) eller *Hennegau*, *Namur* (yr) och *Luxemburg* i S.; samt *Liège* (liesj) eller *Lüttich* i Ö.

Befolkningen på slättlandet talar *flamländska*. I den bergiga landsdelen talas *vallonska*, en fransk munart. Det vanliga skriftspråket i hela landet är franskan.

Belgien är det tätast befolkade land i Europa, 36 gånger tätare än Finland. Invånarne måste derföre arbeta mycket, för att vinna sin utkomst. Också äro landets flesta **näringar** högt uppdrifna. *Åkerbruket* är så utveckladt, att nästan hela landet odlas med samma omsorg som våra trädgårdar. Utmärkt är linet, känt för sin finhet och begagnadt till „Brüsseler spetsar“. *Trädgårdsodlingen* är hos Flamländarne likaså utvecklad som hos Holländarne och i Gent finnas flera hundra drifhus, hvarifrån en mängd blomsterväxter utföras till flere länder. *Boskapsskötseln* är deremot mindre anseelig. *Bergsbruket* är så betydligt, att Belgien hör till de första kol-, jern- och zinkländerna. Derföre framalstrar den belgiska *industrin* isynnerhet jernvaror (maskiner, gevär); äfven ylle-, linne- och bomullsvaror. Industrin täflar med den engelska, jernvägsnätet är tätare än i sjelfva England. Också *handeln* är betydlig, ehuru Bel-

gien ej har mycken hafskust. Den viktigaste *handelsstaden* är Antwerpen, en af Europas första handelsstäder.

Nästan alla Belgier äro **katoliker**. *Folkbildningen* står icke så högt som i Holland. Landets viktigaste universitet är i Löwen.

Likasom i Holland fanns äfven i Belgien en förträfflig *målareskola* („den flämisk-brabantska“), till hvars mästare Rubens och van Dyk (dejk) hörde.

Konungens magt är inskränkt genom en fri författning.

Städer finnas i Belgien många och af stor betydhet. På ett område, som är något större än Åbo län, finnas 4 stora städer: Brüssel med 300 t. inv., Antwerpen, Gent och Lüttich, hvardera med mer än 100 t. inv. Tredjedelen af landets befolkning bor i städerna.

I **midten** af landet ligga *Brüssel*, *Löwen* och *Mecheln*. I **NV.** ligga *Gent* och *Antwerpen* eller *Anvers* (angvers) vid Schelde, *Brügge* och *Ostende*, den sista vid hafvet. I **SO.** ligga *Liège* eller *Lüttich* vid Maas, *Verviers* (vervjé) och *Spa*.

Brüssel, Belgiens hufvudstad, är en af Europas vackraste städer och påminner mycket om Paris. Det består af två delar, af hvilka den ena ligger högt, den andra lågt. Den högre delen har ett nymodigt utseende och bebos af den förnämre franska talande befolkningen. Den lägre delen har deremot ett företrädesvis gammaldags utseende och bebos af Flamländare. Den praktfullaste delen af Brüssel är *Parken*, som är omgifven af palatser. En namnkunnig byggnad är rådhuset. — S. om Brüssel ligger slagfältet vid *Waterloo*, med flere minnesvårdar.

Antwerpen är landets hufvudfästning och har en berömd domkyrka med ett högt torn. Bland dess im-

portvaror förtjenar petroleum att nämnas. — *Gent* är sätet för Belgiens bomullsväfverier. — *Ostende* är af vigt såsom öfverfartsort till England och är tillika en känd badort. — *Liège* (*Lüttich*) är en af Europas första fabriksstäder med jordens största vapentillverkning. — *Verviers* är sätet för Belgiens klädestillverkning. — *Spa* är också en känd badort.

Frankrike

(9,500 qv. mil, 36 mill. inv.)

gränsar i N. till Kanalen, Nordsjön, Belgien och Tyskland, i Ö. till Tyskland (Vogeserna), Schweiz (Jura) och Italien (Vestra Alperna), i S. till Medelhafvet och Spanien (Pyreneerna), i V. till Biscayahafvet. Norra och vestra delen äro *lågland*, östra och sydöstra delen *bergland* (Ardennerna, Langres högslätt, Côte d'Or, Cevennerna, Auvergne's högland och gränsbergen). *Floder*: Mosel, Maas och Schelde; — Seine, Loire och Garonne; — samt Rhône med Saône.

Frankrike har till största delen naturliga gränser, har både högland och lågland, ett i det hela gynnsamt klimat; står i lätt förbindelse med andra länder genom segelbara floder och särskilda haf samt bebos nästan blott af ett enda folk. Det utgör sålunda ett helt.

Frankrike indelas i 86 *departementer*, hvilka styras af prefekter; men mera känd hos oss är den historiska indelningen i 38 provinser, bland hvilka de viktigaste äro: *Flandern*, *Picardie* och *Normandie* vid Kanalen; — *Bretagne*, *Poitou* (poatú) med *Vendée*, *Guyenne* och *Gascogne* vid Atlantiska hafvet; — *Languedoc* och *Provence* vid Medelhafvet; — *Dauphiné*, *Savoyen*, *Franche Comté* och *Franska Lothringen* i Ö.; — *Ile de France*, *Champagne*, *Bourgogne* och *Auvergne* i det inre af landet. Härtill kommer ännu ön *Corsica*.

I Frankrike talas nästan endast *franska*, som hör till de romaniska språken. I Bretagne bo nästan oblandade *Celter*, vid Biscayahafvets innersta del *Basker* och på Corsica samt längst i SO. *Italienare*.

Af **näringarne** är *åkerbruket* icke så högt uppdrifvet, att landet kan brödföda sig sjelf. Mångenstädes ersätta kastanjerna brödet. Deremot är Frankrike det vinrikaste land på jorden (Champagne-, Bourgogne-, Bordeaux-(bårdå) och Muskatviner). Bland andra, i stort odlade växter må nämnas: vitbetor för sockerberedning; äplen och päron, hvaraf i nordvestra delen fruktvin (cidre) pressas; plommon och persikor; oliver och mullbärsträd (i Provence). Näst efter Italien framalstrar Frankrike det mesta silket i Europa. På *skogar* är brist. *Boskapsskötseln* står icke högt; *fisket* är deremot af vigt och bedrifves icke allenast vid kusterna, utan äfven vid Island och New-Foundland. En betydande ostronfångst bedrifves med synnerlig omtanke vid Kanalen och Biscayahafvet.

Bergsbruket lemnar isynnerhet jern och stenkol, men icke i tillräcklig mängd. Stenkol införs till och med i anseelig mängd i följd af den högt utvecklade industrin. Salt vinnes dels ur grufvor, dels ur hafsvattnet. — *Industrin* är så vigtig, att den öfverträffas endast af Englands. De franska industrivarorna äro de första på jorden med afseende på elegans och smak. De viktigaste äro modevarorna från Paris och sidenvareorna från Lyon. Anseelig är äfven bomullsindustrin, isynnerhet i trakten af Rouen.

Handeln är så blomstrande, att den öfverträffas endast af Englands och Nordamerikas. Den inre rörelsen underlättas synnerligen genom en mängd jernvägar, segelbara floder och kanaler. Af kanalerna är *Sydkanalen* den största. Rikets första *sjöhandelsstad* och

tillika den viktigaste vid Medelhafvet är Marseille; dernäst Le Havre, Bordeaux och Nantes. I det inre af landet är Paris af utomordentlig betydelse.

Nästan alla Fransmän äro **katoliker**. Endast 1 $\frac{1}{4}$ million äro protestanter, mest reformerta (isynnerhet i Languedoc). *Vetenskaperna* blomstra i Frankrike; men *folkbildningen* är på en temligen låg ståndpunkt. En femtedel af befolkningen kan hvarken läsa eller skriva.

Frankrike är en **republik**, som styres af en *president* och en *nationalförsamling*.

Af **städerna** höra flere till de större. Den största af dem alla är hufvudstaden Paris med inmot 2 mill. inv.; i Europa den största näst efter London.

I **NV.** ligga *Dunkerque*, *Calais* (kalä), *Boulogne* (bulonj), *Le Havre* (vid Seine) och *Cherbourg* (sjärbur), alla vid hafvet; *Lille*, *Roubaix* (rubä), *Amiens* (amieng) och *Rouen* (ruang) vid Seine, inne i landet. I **Bretagne** ligga *Brest* vid hafvet och *Nantes* (nangt) nära Loires mynning. Lille har 150 t., Rouen och Nantes vardera 100 t. inv.

Calais och *Boulogne* äro kända såsom öfverfartsorter till England. — *Lille* är likasom många andra städer i det norra Frankrike en stark fästning och likasom Roubaix, Amiens och Rouen en viktig fabriksstad.

Fästningar finnas i norra Frankrike tätare än någonstades.

Cherbourg är en viktig krigshamn likasom Brest och Toulon.

I **SV.** ligga *Bayonne* vid hafvet och *Bordeaux* vid Garonne; i **SO.** ligga *Toulouse* (tulús) vid Garonne, *Montpellier* (mongpeljé) nära hafvet, *Cette*, *Marseille*, *Toulon* och *Nizza* vid hafvet. Marseille har 300 t., Bordeaux 200 t., Toulouse 100 t. inv.

Bordeaux har den betydligaste handel med vin.

— *Montpellier* och *Nizza* besökas af sjuka för sitt milda klimat. — *Cette* idkar handel med muskatviner och salt.

I Ö. ligga *Grenoble* nära italienska gränsen och *Besançon* nära Jura; i NO. *Nancy* och *Sédan*.

Sédan, vid Maas, är känt från 1870 års krig.

I det inre af landet ligga *Paris* vid Seine, *Versailles* (salj) och *Reims* (rängs), *Orléans* (ang) och *Tours* (tur) vid Loire, *Lyon* vid Rhône och Saône förening, samt S:t *Etienne*. Paris har inemot 2 mill., Lyon öfver 300 t. och S:t *Etienne* 100 t. inv.

Paris ligger på båda sidor om Seine och på en i densamma belägen ö, hvilken kallas *Cité*. Paris är icke allenast medelpunkten för Frankrike, utan äfven till en stor del för jordens civilisation, en „elegansens och modernas verldsstad“. Här finnas storartade inrättningar för vetenskap och konst samt en mängd härliga byggnader och märkvärdigheter. På högra Seinestranden ligga: slottet *Tuilerierna* (nu till en del förstördt) och dermed förenade *Louvren*, ett museum för schön konst; *Palais Royal*, det nya Operahuset, *Tuileri-trädgården*, *Elyseiska fälten* och *Vendôme-platsen*. På *Cité* finnes den härliga domkyrkan *Notre Dame*. På venstra stranden: *Universitetet*, *Jardin des Plantes*, *Invalidhotellet* med Napoleon I:s graf, *Marsfältet* och *Katakomberna*, gamla underjordiska stenbrott. — Af gammalt trångt byggd är staden numera genombruten af raka gator. Den gamla staden är omgifven af *Boulevarderna*, förut murar, nu breda gator med alléer. Utanför *Boulevarderna* ligga de s. k. förstäderna. Omkring hela staden går en fästningsmur och längre bort ligga spridda fästen, bland hvilka *Mont Valérien*.

I stadens närhet ligga: *Sèvres*, porslinsfabrik, och slottet *Fontainebleau*.

Versailles har ett praktfullt slott och en stor park

med verldsberömda vattenkonster. Slottet är förvandladt till ett museum för Frankrikes historie.

Reims är känt genom sin domkyrka, der de franske konungarne fordom kröntes, och *Orléans* genom *Jeanne d'Arc*. — *Lyon* har Europas största och bästa sidenfabriker och *S:t Etienne* viktiga fabriker, förnämligast för tillverkning af vapen.

På den högbergiga och skogrika ön **Corsica** ligger *Ajaccio* (ajatsjo), Napoleon I:s födelseort.

Besittningar utom Europa (20 t. qv. mil, 5 mill. inv.): i Afrika *Algeriet*, en del af *Senegambien* och ön *Réunion* m. m.; — i Asien *Nedre Kotkinkina* och staden *Pondichéri* m. m. i Indien; — i Amerika några af de *Små Antillerna* och en del af *Guyana*; — i Australien *Nya Caledonien* och *Marquesasöarne* m. m.

Britiska Öarne.

(5,700 qv. mil, 32 mill. inv.)

Storbritannien och Ireland, hvilka omgifvas af hafvet, äro den viktigaste delen af det Britiska riket, hvilket har en storlek af 240 t. qv. mil och en folkmängd af 230 mill.

De Britiska öarne hafva en förträfflig belägenhet, i det från dem tillträdet är lätt icke allenast till en stor del af Europa, utan äfven till Atlantiska hafvet, som är jordens viktigaste handelsväg. De hafva också en särdeles fördelaktig kustbildning och äro mycket rika på hamnar.

England är mot Ö. ett lågland, hvaremot det mot V. har berg, isynnerhet i *Wales*, der högsta punkten är *Snowdon*, 3,400 fot (1,100 m.). Det engelska låglandet består af höjder och slätter samt utmärker sig genom en synnerlig fruktbarhet.

Skotlands södra del är ett lågland, hvilket också är bördigt, dock mindre än England. Nordliga delen är ett bergland och kallas „Högländerna“. Gränsen mellan låglandet och högländerna bildas af *Grampianbergen*, hvilkas högsta topp är *Ben Nevis*, 4 t. fot (1,300 m.).

Ireland är temligen lågt, dock finnas der spridda berg vid kusten. De mindre öarne vid Storbritannien och Ireland äro också bergiga. En af Hebriderna, *Staffa*, är ryktbar genom „Fingalsgrottan“.

Floderna äro, oaktadt sin ringa mängd, af särdeles vikt. De äro nämligen vattenrika, hafva ett jemnt lopp och äro derföre i hög grad segelbara.

I **Storbritannien** utflyta åt Ö.: *Thames* (thäms), *Humber* och *Forth*; åt V. *Severn*, *Mersey* och *Clyde* (kleid). — *Thames* är en af jordens viktigaste floder, i det den utgör en förträfflig farled till jordens viktigaste handelsstad (städer: Oxford och London). — *Humber* uppstår genom föreningen af *Trent* och *Ouse* och utfaller i Humberviken (stad: Hull). — *Severn* utfaller i Bristolkanalen och upptager *Avon*, som är segelbar för de största handelsfartyg (städer vid Avon: Bath och Bristol). — *Mersey* är mycket kort, men har stor betydighet, emedan den genomrinner Englands viktigaste fabriksdistrikt (stad: Liverpool). — *Clyde* är Skotlands största flod (stad: Glasgow).

Ireland har endast en betydlig flod, *Shannon* (sjännen) (stad: Limerick).

Insjöarne äro jämförelsevis få. I England finnas endast några få insjöar ytterst i NV., kallade *Cumberlandssjöarne*. I Skotland ligga många djupa fjällsjöar, såsom *Loch Lomond* och *Loch Ness*. Dessa sjöar äro kända för sin naturskönhet och besökas mycket af resande.

Klimatet är ett fullkomligt hafsklimat, starkast

utprägladt i V. Sommaren är således sval, vintern blid, så att Thames sällan tillfryser. Vestra kusten är nästan frostfri. En följd häraf är, att lagern och myrten trivas i Cornwall och Ireland, hvaremot vindrufvor och aprikoser icke mogna. Nederbörden är ymnig och utgör på somliga ställen 100—140 tum (2,700—3,700 millim.) eller mera än på något annat ställe i Europa. I Ö. visar sig fuktigheten genom täta och tjocka dimmor, välkända för enhvar, som besökt London.

Växterna utmärka sig i följd af fuktigheten genom sin yppighet. Detta visar sig isynnerhet i gräsväxten, hvars skönhet är känd. Den har förskaffat Ireland namnet „smaragdön“. Skogar finnas nästan alls icke; men de talrika häckarne gifva landet ett skogligt utseende. Träd- och sädesarterna äro desamma som i Central-Europa.

Djuren äro också desamma som i Central-Europa; dock hafva de större vilda däggdjuren blifvit utrotade.

Britiska riket omfattar i Europa:

1. **Konungariket England med Wales**, 2. **konungariket Skotland**, 3. **konungariket Ireland**, 4. **Normandiska öarne** och 5—7. **de tre militärstationerna Helgoland, Gibraltar och de Maltesiska öarne**. Riket indelas i grefskaper („shires“).

På de Britiska öarne bo flere **folkstammar**. *Engelsmännen* bo i hela England, skotska låglandet och en del af Ireland. *Celterne* bo i Wales, Högskotland och den öfriga delen af Ireland, samt tala olika, nära beslägtade språk, hvilka mycket skilja sig från engelskan. Högskotarne utmärka sig också genom en egendomlig dräkt (plaid och kjortel).

Alla **näringar** äro uppdrifna till en hög grad af fullkomlighet. Detta oaktadt införes mycket säd och

ladugårdsalster, emedan landet är tätt befolkadt. *Jordbruk* bedrifves isynnerhet i det östra England och Sydskotland, *boskapsskötsel* isynnerhet i de öfriga delarne. Hufvudsäden i England och Sydskotland är hvete, i de öfriga delarne hafre, hvarjemte Irelands befolkning till en stor del lefver af potatoes. Af alla *husdjur*, äfven af fåglarna, hafva Engelsmännen ypperliga racer („fullblodshästen“, „bryggarehästen“ m. m.).

Fisket är också mycket betydligt och bedrifves icke allenast vid kusterna, utan också vid New-Foundland, der Engelsmännen i förening med Fransmän och Nordamerikanare bedrifva det största fiske på jorden.

Bergsbruket, industrin och handeln öfverträffa hvarje annat lands. Genom bergsbruk frambringas i bly och tenn hälften, i jern nära hälften, samt i koppar fjerdelen af hela jordens produktion; dessutom betydligt silfver och salt samt ofantligt mycket *stenkol*, hälften af jordens produktion. Stenkol både förbrukas och utföres (från hamnarne i norra England) i utomordentlig mängd.

De britiska fabriksvarorna äro eftersökta på hela jorden och bestå af alla slag. Man kan i England urskilja 6 stora fabriksdistrikter. Dessa äro fullströdda med fabriker och hafva större städer, hvilka bilda deras medelpunkter. I mellersta England ligga: strumpdistriktet med staden Nottingham, knifdistriktet med Sheffield och ylledistriktet med Leeds. I vestra England ligga: metalldistriktet (maskiner) med Birmingham, stenkärldistriktet med Stoke och slutligen det ofantliga bomullsdistriktet med Manchester och en mängd andra fabriksstäder. Ett sjunde distrikt är Sydskotland med bomullsväfverier och jernskeppsvarf (Glasgow).

Den *inre handeln* befordras genom ett tvåfaldigt nät, det ena af kanaler, det andra af jernvägar. Den *yttre handeln* är så stor, att de Britiska öarne på tre

dagar omsätta mera varor med utlandet, än Finland på ett helt år. Handelsflottan är så stor, att den utgör en tredjedel af hela jordens. De viktigaste handelsstäderna äro: London, hvilken har större handel än någon annan stad på jorden, dernäst Liverpool, Bristol och Glasgow.

Af Ireland står en stor del uti odling vida efter Storbritannien.

Allmännaste **religionen** är i Storbritannien den *protestantiska*, i Ireland den *katolska*. Statskyrkan kallas i England den *episkopala* eller *högkyrkan*, i Skotland den *presbyterianska*. Dessutom finnes en mängd sekter („dissenters“). *Folkbildningen* är försummad, så att en stor del af befolkningen aldrig besökt en skola. I Skotland är dock folkbildningen god och allmän. Af universiteterna äro flere namnkunniga, såsom Oxford och Cambridge i England, Edinburgh i Skotland och Dublin i Ireland. *Vetenskaperna* stå högt och den engelska literaturen står i jemnbredd med den franska och tyska. *Konsten* har deremot aldrig varit framstående.

Konungens eller **drottningens** **magt** är inskränkt genom *parlamentet*, hvilket består af ett *öfverhus* och ett *underhus*. Öfverhuset består af hufvudmännen för de adliga ätterna och af de högsta andliga embetsmännen; medlemmarne af öfverhuset kallas „peers“ (pirs). Underhuset består af deputerade från de öfriga samhällsklasserna. I få länder herrskar så stor frihet. Det Britiska rikets *statsskuld* utgör den ofantliga summan af 800 mill. pund sterling. *Sjömagten* är den första på jorden, hvaremot landtmagten är obetydlig.

England.

Städerna i England utmärka sig genom sin storlek, och der finnas omkring 30 städer med mer än 50 t.

inv. De största bland dem äro: jordens största stad London med 4 mill., Liverpool och Manchester hvardera med 500 t., Birmingham med 350 t., Sheffield och Leeds hvardera med 250 t., Bristol med 200 t. inv. Större delen af landets befolkning bor i städerna.

I södra England ligga *Oxford*, hufvudstaden *London* och *Woolwich* (hviltsj) vid *Thames*, *Chattam* (sjättäm) och *Canterbury* (käntherberi) i NO., *Dover*, *Brighton* (brejtn), *Portsmouth*, *Southampton* och *Plymouth* vid Kanalen samt *Bristol* och *Bath* vid *Avon*.

London ligger på båda stränderna af *Thames* samt har en längd af 4 och en bredd af 2 mil. Består af 4 hufvuddelar: 1. *City* (gamla staden), handelns säte, med *S:t Paulskyrkan*, den största protestantiska kyrka på jorden. Invid *City* ligger i Ö. den gamla konungaborgen *Tower*. 2. *Westminster*, V. om *City*, hofvets och de förnämas boningsplats, med *Westminster-abbey*, der rikets högst förtjenta män ligga begrafne, det nya *Parlamentshuset* och *S:t James* (dsjames), hofvets residens. 3. *East-End*, Ö. om *City*, innehåller de ofantliga skeppsdockorna m. m. 4. *Southwark*, på flodens högra strand, är fabriksstaden. *Greenwich* (grinitjsj), invid *Southwark*, har ett ofantligt hospital och det berömda observatoriet. — Inom staden finnas stora parker och trädbevuxna torg, kallade *squares* (squärs). Husen äro i allmänhet små. *Thames* korsas af många broar och 3 under dess botten gående tunnel'ar. En jernvägsviadukt leder öfver hus och gator, en jernvägstunnel går under staden. — *London* har två universiteter, den verldsberömda „Zoologiska trädgården“ och det rika „British Museum“ samt är jordens första handels- och fabriksstad. Af dess mångfaldiga fabriker äro sidenmanufakturerna och ölbryggerierna de märkligaste.

Invid London ligga *kristallpalatset* eller museet i *Sydenham*, bestående af jern och glas, samt slottet *Windsor*, hofvets sommarresidens.

Woolwich har en stor arsenal och ett kanongjuteri. — *Canterbury* är sätet för rikets första erkebiskop. — *Dover* är en känd öfverfartsort till Frankrike, — *Brighton* en lysande badort.

Portsmouth är Englands förnämsta krigshamn och fästning med jordens skönaste redd, *Spithead*, mellan fasta landet och ön *Wight* (veit). — *Southampton* är en hufvudstation för ångbåtsfarten. — Utanför krigshamnen *Plymouth* finnes den namnkunniga fyrbåken *Eddystone*. — *Bath* har berömda varma bad.

Landskapet *Cornwall*, ytterst i SV., har berömda tenngrufvor.

I **mellersta England** ligga *Cambridge* (kämbritsj) och *Nottingham* i midten, samt *Birmingham* och *Stoke* i V.

I **norra England** ligga *Manchester* (sjäster) och *Liverpool* (pul) i V., *Sheffield* (fild) och *Leeds* (lids) i midten, *Hull*, *York*, *Sunderland* och *Newcastle* (nju) i Ö.

York har många forntidsminnen, bland hvilka en praktfull domkyrka; men endast 40 t. inv. — *Liverpool* och *Manchester* bilda en motsats till *York*, ty för 100 år sedan hade de endast 20—40 t. inv. — *Sunderland* har rikets största skeppsbyggeri. — *Newcastle* är hufvudorten för Englands största stenkolsgebit.

Wales har få betydligare städer. Den viktigaste är *Merthyrtydfil*, en bergsstad med ofantlig produktion af jern, isynnerhet skenor. Till ön *Anglesea* (änglsi) leder en storartad jernbro.

Skotland

har städer af betydenhet i **låglandet**. De största äro *Glasgow* med $\frac{1}{2}$ mill. och *Edinburgh* med 200 t. inv.

Edinburgh, vid Forth-fjorden och numera sammanbyggt med hamnen *Leith*, är Skotlands hufvudstad och utmärker sig genom en skön belägenhet på höjder och i dalar. Bland dess byggnader må det gamla slottet *Holyrood* (rud) nämnas. — *Glasgow*, vid Clyde, är Skotlands första handels- och fabriksstad.

I mellersta Skotland ligga *Dundee* (döndi) och *Aberdeen* (äberdin), på östra kusten. — *Dundee* har i Britannien största handeln med linne. — *Aberdeen* har ett universitet.

Högländernas största stad är *Inverness* vid *Caledoniakanalens* mynning i Murray-fjärden.

På Hebriderna, Orkney- och Shetlandsöarne äro boskapsskötsel, fiske och fågelfångst de förnämsta näringarne.

Ireland.

I Ö. ligger hufvudstaden *Dublin* med 300 t. inv., i N. *Belfast*, i V. *Galway*, i S. *Limerick*, *Cork* och *Waterford*. Alla dessa städer ligga vid hafvet eller vid segelbara floder.

Britiska rikets viktigaste besittningar utom Europa äro: nästan hela *Främre Indien* och vestra delen af *Bortre Indien*, *Kaplandet*, norra delen af *Nordamerika*, en mängd *Vestindiska öar*, en del af *Guyana*, sex kolonier på *Australiens fastland* samt öarne *Tasmania* och *Nya-Zeeland*.

Inalles utom Europa inemot 240 t. qv. mil med 200 mill. inv. eller de icke koloniserade besittningarne i *Nordamerika* och de *Indiska skyddsstaterna* inberäknade 400 t. qv. mil med 250 mill. inv.

Syd-Europa

bildar tillsammans med de öfriga länderna omkring Medelhafvet ett helt, kalladt *Medelhafsländerna*.

Klimatet är så varmt, att årets medelvärme är $+ 15$ till 20° C. Dessa länder hafva vår redan i januari eller februari samt minst 6 månaders sommar. Längst i S. är nästan ingen vinter, nästan aldrig något snöfall. Regnet faller icke såsom i Central-Europa under hvarje årstid, utan nästan endast under hösten och vintern. Syd-Europa hör därför till „vinterregnets bälte“.

Växtligheten är också mycket olik Central-Europas. *Skogarne* bildas af ständigt grönskande löfträd, hvilka stå mörka och allvarliga samt aldrig hafva det leende utseende, som våra löfträd om våren. Ängar, sådana som hos oss, finnas icke. Här och der påträffas tropiska växter, såsom dvergpalmen, dadelpalmen och fikoncactus. Bland de *odlade växterna* kunna såsom karaktéristiska för Sydeuropa nämnas de såkallade „sydfruktträden“ (oliv-, fikon-, apelsin- och mandelträd). På några ställen odlas till och med bomull och ris. Vinrankan, hvetet och majsens äro af stor vigt.

Djurriket öfverensstämmer i det hela mera med Central-Europas. Allmänna *husdjur* äro buffeln och mulåsnan.

Pyreneiska halfön,

som omfattar Spanien och Portugal, gränsar i NO. till Frankrike, från hvilket den skiljes genom Pyreneerna, samt omgifves för öfrigt af hafvet.

Halfön utgöres af **tre högländ**, nämligen Spanska högländet, Pyreneerna och Granådas högländ, samt af **två lågländ**, nämligen Ebrodalen och det Andalusiska lågländet.

Det *Spanska höglandet* intages till största delen af den ofruktbara *Spanska högslätten*, hvilken i både vidsträckthet och höjd öfverträffar alla andra högslätter i Europa. Den har en medelhöjd af 2,100 fot (700 m.). Midt öfver högslätten framstryker *Sierra Guadarama*, hvilken i Portugal kallas *Sierra Estrelha* (Ija). I N. begränsas högslätten af *Cantabriska bergen*, i S. af *Sierra Morena*. Östra kanten utgöres af *Iberiska bergen*. I V. sluttar högslätten småningom ned mot hafvet.

Pyreneerna äro den östra fortsättningen af *Cantabriska bergen*, med högsta spetsen *Pic de Netou* (tu), 10,700 fot (3,500 m.). — *Granadas högland* är ännu högre; dess högsta del, *Sierra Nevada* (d. ä. snöbergen), uppnår i *Mulahacen* 11 t. fot (3,550 m.) och är, oaktadt Sydspaniens heta klimat, likasom *Pyreneerna* betäckt af evig snö.

Af de två *lågländerna* är *Ebrodalen* i det hela taget öde och ofruktbar. Också det *Andalusiska låglandet* är till en stor del ofruktbart, och de många skildringarna af denna slätts skönhet med dess härliga orangelundar och palmskogar gälla närmast endast omgifningarne af Sevilla och Cordoba.

Floderna äro icke få och flere af dem hafva tillika en betydlig längd, men de äro föga segelbara. Till följd af höjdförhållandena upprinna nästan alla de vigtigaste floderna i Ö. och flyta åt V.

I **Medelhafvet** utfaller *Ebro* (stad: Zaragoza).

I **Atlantiska hafvet** utfalla *Minho* (minjo), *Duèro*, *Tajo* (tako), *Guadiana* och *Guadalquivir*.

Minho är gränsflod mellan en del af Spanien och Portugal. — *Duèro* kallas i Portugal *Douro* (o-u) (stad: Oporto). — *Tajo*, i Portugal *Tejo* (tetsjo), bildar en mycket bred och segelbar mynning (städer: Toledo och Lissabon). — *Guadalquivir* är den enda af halföns floder,

som är segelbar längre in i landet (städer: Còrdoba och Sevilla).

Klimatet i det inre af landet är ett starkt utpräg-ladt kontinentalklimat med kalla vintrar och heta som-rar. Emedan bergen omkring högslätten upptaga haf-vets fuktighet, regnar det mycket litet i en stor del af halfön. I Madrid t. ex. regnar det endast hälften så mycket som hos oss, och i den starka hettan och tor-kan utsinar nästan hvartenda vattendrag. Häraf ses, hvarföre stora landsträckor äro kala och ofruktbara. På flere ställen i Portugal regnar det deremot betydligt, och Coimbra har till och med en regnmängd af 111 tum (3,000 millim.). I Sydspanien råder på många ställen ett afrikanskt klimat och der finnas de varmaste punkter i hela Europa.

Hvad beträffar **växtligheten**, så ser man på hög-slätten mest nakna hedar och magra sädesåkrar; sällan något träd, med undantag af oliven. Kustländerna hafva deremot en mycket rik växtlighet. I det norra växa äplen och päron; i de öfriga ädla sydfrukter, vinrankor, som gifva eldiga viner, mullbärsträd m. m. De märk-ligaste skogsträden äro kastanjen och korkeken.

Genom sitt läge vid flere delar af hafvet är halfön gynnsamt stäld; kusterna äro deremot föga inskurna, landet bergigt och floderna föga segelbara, så att till-trädet till det inre landet försvåras.

Republiken Spanien (9 t. qv. mil, 16½ mill. inv.) består af följande landskap: *Galicien*, *Asturien* och de *Baskiska provinserna* i N.; *Navarra*, *Aragonien* och *Catalonien* i NO.; *Valencia*, *Murcia* och *Granàda* i SO.; *Andalusien*, *Estremadura* och *Leon* i V.; *Nya Castilien* och *Gamla Castilien* i midten. Härtill komma ännu de *Baleariska öarne*.

Konungariket Portugal (1,700 qv. mil, 4 mill. inv.)

består af följande landskap: *Minho*, *Tras os Montes*, *Beira*, *Estremadura*, *Alemtejo* (tetsjo) och *Algarve*.

Spanjörer och *Portugiser* äro med hvarandra nära beslägtade; begge folkens språk härstamma från latinet. Halfön har blifvit intagen af flere olika folkslag och i följd deraf är i norr det götiska, i söder det moriska lynnet förherrskande. En skild folkstam äro *Baskerne*, hvilka finnas oblandade i de Baskiska provinserna (och i det sydvästligaste Frankrike).

Näringarne befinna sig i allmänhet på en låg ståndpunkt. För *åkerbruk* är en stor del af halfön otjenlig. Der artificiell bevattning finnes, gifver jorden 3—4 skördar om året, t. ex. i Valencia. Af vikt äro sydfrukterna och vinerna („Malaga“, „Jeres“ eller „Sherry“, „Portvin“). För *boskapsskötsel* är landet deremot i allmänhet mycket tjenligt, och de spanska fåren, „merinos“, hafva från gammal tid varit ryktbara. De hafva dock mycket vanslägtats. Den rätt, som egarne af fårahjordarne hafva, att drifva fåren på bete omkring i landet, skadar emellertid mycket åkerbruket. Äfven de fordom berömda andalusiska hästarne hafva vanslägtats, hvaremot de spanska mulåsnorna äro de bästa i Europa. Hornboskapen användes i Spanien bland annat till de nationela folknöjena, „tjurfäktningarne“.

Halfön hyser stora mineraliska skatter. *Bergsbruket*, som i lång tid varit försummadt, bedrifves i Spanien numera med större ifver och landet gifver silfver i ej ringa mängd. Bland öfriga mineralier förtjena att nämnas qvicksilfret från Almaden, hvars grufvor äro de rikaste i Europa, blyet från Granada och saltet, både bergssalt och hafssalt („S:t Ybessalt“).

Industrin är anmärkningsvärd nästan endast i Catalonien och de Baskiska provinserna (bomulls- och jernvaror). *Handeln* bedrifves till en stor del af utlännin-

gar, främst Eugelsmän. Den befordras genom stora jernvägslinier, hvilka såsom strålar utgå från Madrid. De viktigaste handelsstäderna äro i Spanien Barcelona, Malaga och Cadiz, i Portugal Lissabon och Oporto.

Nästan alla invånarne bekänna katolska **religionen**. *Upplysningen* är högeligen försummad och allmogen öfverallt högst okunnig och vidskeplig. Äfven *vetenskaperna* äro föga vårdade. I Spanien finnas flere universiteter, men endast det i Madrid har någon betydelse. Portugal har endast ett universitet, i Coimbra. I Spanien fanns fordom en namnkunnig målareskola, till hvars mästare Murillo (ljo) och Velasquez (kes) hörde.

Spanien är en **republik** med en riksförsamling, kallad *Cortes*. Portugal är ett *konungarike*. Konungens magt är inskränkt genom en riksförsamling, äfven här kallad *Cortes*.

Spanien.

Städerna äro icke af mycken betydelse. De största af dem äro Madrid med 300 t. och Barcelona med 250 t. inv. Några få andra städer hafva 100 t. inv.

I **N.** ligga *Corunna* (nja), *Santiago de Compostela*, *Santander* och *Bilbao*; i **NO.** *Zaragoza* vid Ebro och *Barcelona* vid hafvet.

Santiago är en berömd vallfartsort, emedan Spaniens skyddshelgon Jacobus den Äldre säges vara begrafven i domkyrkan. — *Barcelona* har, i motsats till de flesta spanska städer, en mycket utvecklad industri.

I **SO.** ligga *Valencia*, *Alicante* och *Cartagena*. I **S.** *Malaga*, *Granada*, *Gibraltär*, *Córdoba* (va) och *Sevilla* (lja) vid Guadalquivir, samt *Cadiz*.

Cartagena är Spaniens viktigaste krigshamn. — *Granada* har praktfulla ruiner af den arabiska konungaborgen *Alhambra* med lejongården o. s. v. — *Córdoba*

doba var under Arabernas tid en af jordens största städer och hade en betydlig industri (corduan). Staden har en praktfull domkyrka, en f. d. moské. — *Gibraltar*, som tillhör England, ligger på en 1,400 fot (450 m.) hög klippa på spetsen af en landtunga och är en af jordens starkaste fästningar.

I det **inre af landet** ligga *Badajoz* (badakos) vid Guadiana, *Salamanca*, *Valladolid* (valja), *Madrid*, *Tolèdo* och *Almadèn*.

*Salamanca*s universitet var fordom ett af de namnkunnigaste i Europa. — *Madrid*, Spaniens hufvudstad, ligger i en öde trakt, 1,900 fot (600 m.) öfver hafvet, är regelbundet och har många praktfulla byggnader, såsom slottet. Icke långt från Madrid ligga två kända slott, nämligen *Aranjuez* (knès) och *Escorial*; det senare ofantligt stort, beläget i en öken.

Af Spaniens **besittningar utom Europa** (6 t. qv. mil, 8 mill. inv.) äro de vigtigaste: *Canarie-öarne*, *Cuba*, *Puerto Rico* och *Filippinerna*.

Portugal

har endast två större **städer**, nämligen hufvudstaden Lissabon med 300 t. och Oporto med 100 t. inv.

I **N.** ligga *Oporto* vid Duero och universitetsstaden *Coimbra*. I **midten** ligga *Lissabon* och *Setùbal* (val) eller *S:t Ybes*.

Lissabon utmärker sig genom sitt sköna läge vid den såsom hamn förträffliga Tajo-mynningen. — *Setùbal*, af sjöfolk kalladt *S:t Ybes*, är af vigt för sin handel med hafssalt.

Af Portugals **besittningar utom Europa** (35 t. qv. mil, 4 mill. inv.) äro de vigtigaste: *Azorerna*, *Madeira*, *Nedre Guinea* och *Mosambik*.

Italien

gränsar i N. till Frankrike, Schweiz och Österrike, från hvilka det skiljes genom Alpena, och är för öfrigt omgifvet af Medelhafvet.

Italien bildar en naturlig medelpunkt för en betydlig del af jorden, emedan det ligger midt i Medelhafvet och har ett lätt tillträde till tre verldsdelar. I följd af landets smalhet är tillträdet till hafvet mycket lätt. Här af kan inses, hvarföre de statskloke Romarne förskaffade Italien och Italiens medelpunkt Rom en sådan magt, som hittills icke blifvit uppnådd af något annat folk.

Med afseende på **höjdförhållandena** kan man indela Italien i 3 delar, nämligen Apenninerna och deras fortsättning, Lombardiska slätten och kustlandet.

Apenninerna, hvilka sammanhånga med Vestra Alpena, framgå först längs Genovaviken och sträcka sig derefter längs efter hela halfön. De äro icke mycket höga, och deras högsta spets, *Gran Sasso* i Abruzzo (den nordliga delen af det Neapolitanska området), uppnår endast 9 t. fot (2,900 m.). Sedan Apenninerna sänkt sig ned uti Messinasundet, höja de sig åter på Sicilien, hvilket är ett högland af 1,500 fots (500 m.) höjd. På Siciliens östra kust finnes vulkanen *Etna*, som uppnår den betydliga höjden af 11 t. fot (3,500 m.).

Lombardiska slätten eller *Poslätten* är mycket låg och utmärker sig genom sin fruktbarhet, hvilken förhöjes genom bevattning från en mängd kanaler. — *Kustlandet* på båda sidor om Apenninerna är i det hela lågt, och af de slätter, hvilka höra dertill, äro anmärkningsvärda den *Romerska Campagnan* med de *Pontinska träskan* och det *Lyckliga Campanien* invid Neapel. De två förstnämnda äro beryktade för sin osunda luft (Mal'aria), hvilken framkallar en farlig *feber*; de äro

derföre bebodda endast under en kort tid af året. Det Lyckliga Campanien bär sitt namn med rätta i följd af sin fruktbarhet.

Det södra Italien utmärker sig genom sin starkt *vulkaniska* natur. Under det de vulkaniska krafterna nästan öfverallt i Europa äro mycket tillbakaträngda, gäller detta icke om Syditalien. Vid Neapel ligger enstaka vulkanen *Vesuvius*, af 3,600 fots (1,200 m.) höjd. Dess första kända utbrott ödelade år 79 efter Christus städerna Pompeji och Herculenum, hvilka öfverhöljdes af aska och lava. I det förflutna århundradet upptäckte man dessa städer och man har sedan denna tid blottat en stor del af Pompeji. I dessa städer har man fått ett klart begrepp om mycket af gamla tidens husliga lif och antiqviteterna derifrån äro samlade i det berömda museet i Neapel. — Bland andra vulkaniska företeelser må nämnas *Hundgrottan*, uti hvilken likasom i Giftdalen på Java, kolsyra, en qväfvande gas, ständigt frambyter; och *Solfatara*, en halft utbrunnen krater, hvars tunna svafvellager hvilar på glödande massor.

På Sicilien är *Etna* och på de Lipariska öarne är *Stromboli* en vulkan. Etna är den betydligaste af Europas vulkaner och har ofta häftiga utbrott. Vulkanen Stromboli är märkvärdig, emedan den varit i oafbruten verksamhet i 2 t. år och under hela denna tid haft många utbrott om dagen. I gamla tiden kallades den „Tyrrhenska hafvets fyrbåk“, och skenet från densamma tjenar ännu till sjömärke.

Floderna i Italien äro icke betydliga; de vigtigaste af dem finnas på den Lombardiska slätten.

I **Adriatiska hafvet** utfalla *Po* och *Adige* (adidsje), hvilka båda äro segelbara under en stor del af sitt lopp. Po upptager *Ticino* (titsjino), hvilken genomflyter *Lago Maggiore* (madsjore), *Adda*, hvilken genomflyter *Lago di*

Como, och *Mincio* (mintsjo), hvilken kommer från *Lago di Garda* (stad vid Po: Turin; — vid Mincio: Mantova). *Adige* rinner i motsats till Po i en båge (stad: Verona).

I **Tyrrhenska hafvet** utfalla *Arno* och *Tiber*, båda föga segelbara, men namnkunniga i historien (städer vid Arno: Florens och Pisa; — vid Tiber: Rom).

Klimatet uti Italien utmärker sig genom sin skönhet och behaglighet, och detta är till en väsentlig del orsaken, att i detta land en mängd främlingar uppehålla sig (i Rom ligger snön endast några timmar, och rosor och violer spricka ut allaredan i januari; i Palermo har det icke i mannaminne snöгат nere vid hafvet). *Snögränsen* ligger så högt, att endast de högsta topparne af Apenninerna samt Etna äro betäckta af evig snö. I Syditalien blåser understundom en brännande sunnanvind, *Scirocco* (sji) kallad, hvilken verkar högst förslappande på kropp och själ. *)

Italien omfattar för närvarande i politiskt afseende följande delar:

1. **Konungariket Italien** (5,400 qv. mil, 27 mill. inv.), nästan hela Italien, omfattar provinserna *Venetien*, *Lombardiet*, *Piemont*, *Ligurien*, *Emilien* (Parma, Modena och Romagna), *Toscana*, *Umbrien*, *Markerna*, provinsen *Rom*, de *Neapolitanska provinserna* (Abruzzo, Apulien, Campanien och Calabrien) samt öarne *Sicilien* och *Sardinien*.

2. **Fristaten San Marino** (1 qv. mil, 8 t. inv.).
3. Ön **Corsica** (150 qv. mil), hvilken lyder under Frankrike, och 4. de **Maltesiska öarne**, hvilka tillhöra England.

Italien bebos nästan uteslutande af en nation, *Italianerne*, hvilkas språk mycket liknar latinet och tillika

*) På sin väg i Alperna får *Scirocco* namnet *Föhn*, och i Andalusien kallas en dylik vind *Solano*.

i hög grad utmärker sig genom sitt välljud. Italienarne äro ett högt begåfvadt folk; Syditalienarne äro dock mycket lättjefulla.

Af **näringarne** är *jordbruket* den viktigaste, och jordmånen är mångenstädes, såsom t. ex. på den Lombardiska slätten och i det Lyckliga Campanien, särdeles bördig. Utom säd (isynnerhet majs och hvete, äfven ris), framalstrar Italien sydfruktur („Messinafrukter“), mycket olja och vin (ett utmärkt vinslag är „lagrima Christi“, d. ä. Christi tårar, som växer på Vesuvius). Också *boskapsskötseln* är en viktig näringsgren („Parmesanost“), men kan dock icke sägas stå högt. Bufflar äro icke sällsynta; oxen, åsnan och mulåsnan begagnas mera än hästen. *Silkesodlingen* i norra Italien lemnar en större afkastning än i någon annan del af Europa. *Fisken* lemnar thonfiskar, sardeller och koraller. På *skogar* är brist. *Bergsbruket* är obetydligt, emedan Italien i allmänhet är fattigt på nyttiga mineralier. De viktigaste äro marmor från Carrara, jern från ön Elba, salt och isynnerhet *svafvel* från Sicilien. Äfven *industrin* är föga utvecklad, ehuru några italienska industrivaror äro af någon betydenhet, såsom t. ex. halmhattarna från nejden kring Florens samt sidenvarorna från Lombardiska slätten och Toscana. *Handeln* idkas med förkärlek. De viktigaste handelsstäderna äro Genova och Livorno. — Jernvägar sträcka sig genom hela halfön.

Religionen är den katolska. *Folkbildningen* är högst bristfällig, såsom i de flesta katolska länder. Det *vetenskapliga* lifvet är dock ej utan betydenhet. Universiteter finnas flere, t. ex. i Padova, Pavia, Turin, Rom o. s. v.

Med afseende på *konsten* intager Italien ett af de främsta rummen i Europa. Det har i lång tid varit de sköna konsternas hem och detta land med dess forntids-

minnen och dess stora konstsamlingar är ett mål för konstnärer och konstälskare. Bland Italiens målare från äldre tid må här nämnas Rafael, Michel Angelo (sje), Correggio (resj) m. fl. Vår tids bildhuggarekonst, hvilken utgått från Canova och Thorvaldsen, leder sitt ursprung från Italien.

Konungariket Italien har en fri **författning**.

Af Italiens **städer** är Neapel den största med $\frac{1}{2}$ mill. inv.

I **Venetien** ligga: *Venezia* (Venedig) på öar vid kusten, *Padova* (Padua) inne i landet, *Verona* vid Adige, och *Mantova* (Mantua) vid Mincio. Venedig har 100 t. inv.

Venezia (Venedig) är en af Europas märkligaste städer. Den anlades i gamla tiden på öar i de såkallade „Lagunerna“ och var i medeltiden en mäktig handelsrepublik, för hvilken en Doge (sje) stod i spetsen. Staden är genomskuren af kanaler och dessa tjena tillika i stället för gator, sålunda att man färdas i tältbåtar, kallade „gondoler“. En mängd ståtliga byggnader finnes, men dessa äro nu till en del förfallna och stå endast såsom minnesmärken af stadens forna välstånd. Veneziaskönaste del är *Marcus-torget* med *Marcuskyrkan* och *Dogens palats*. — En $\frac{1}{2}$ mil lång jernvägsbro, *Lagunbryggan*, förenar numera staden med fasta landet. — *Verona* och *Mantova* äro de viktigaste delarne af „fästningsfyrcanten“, en af vår tids starkaste befästningar.

I **Lombardiet** ligga *Brescia*, *Milano*, *Pavia* vid Ticinos utflöde i Po, och *Cremona* vid Po; i **Piemont** *Turin* vid Po och *Alessandria*, i **Ligurien** *Genova* (sje) och *Spezzia* vid hafvet. Milano har 250 t., Turin 200 t. och Genova 100 t. inv.

Milano (Mailand) har en utomordentligt praktfull och stor domkyrka af hvit marmor. — I *Cremona* till-

verkas berömda violiner. — *Turin* (Torino), välbygdt, är genom sina raka gator olik andra italienska städer. — *Alessandria* är en stark fästning.

I Lago Maggiore ligga de för sin skönhet berömda *Borrromeiska* öarne.

Genova (Genua) var fordom likasom Venedig en mächtig handelsrepublik. Det utmärker sig genom sin amfiteatraliska belägenhet och sina många marmorpalatser, hvarföre staden af Italienarne kallas „la superba“ (den praktfulla). — *Spezzia* har en förträfflig krigshamn.

I **Parma** ligga *Parma* och vid Po *Piacenza* (tsjentsa); i **Mödena** *Mödena* och *Carrara*; i **Romagna** *Bologna*, *Ferrara* nära Po och *Ravenna* nära hafvet; i **Toskana** *Florèns* och *Pisa* vid Arno samt *Livorno* vid hafvet. Florens har 200 t., Livorno och Bologna hvardera 100 t. inv.

Piacenza och *Ferrara* äro fästningar. Den senare staden ligger lägre än Po. — *Bologna* har Europas äldsta universitet. — *Ravenna* ligger i ett saltvattenträsk.

Florens (Firenze), kalladt „la bella“ (den sköna), är rikt på konstsamlingar. — *Pisa* har många minnesmärken från äldre tider, bland hvilka „det sneda tornet“.

I **Markerna** ligga *Ancona* vid hafvet och *Loreto*. — *Ancona* skyddas af en stark fästning och har den bästa hamn vid Adriatiska hafvet. — *Loreto* är en vidtberömd vallfartsort med jungfru Marias „heliga hydda“ (Casa santa), som föregifves vara ditförd från Nazaret.

I **provinsen Rom** (f. d. *Kyrkostaten*) ligga *Rom* vid Tibern och Roms hamn *Civita vecchia* (tsji — vekia) vid hafvet. Rom har 250 t. inv.

Rom, „den eviga staden“, är Italiens hufvudstad. Är dock endast en bråkdel af det fordna verldsbeherrskande Rom, af „de sju kullarnes stad“, uppfyllt af ruiner och konstskatter samt i detta afseende jordens

intressantaste stad. Qvarlefvorna från den klassiska forntiden ligga hufvudsakligen på venstra Tiber-stranden: *Colosseum*, en amfiteater, som kunde rymma 100 t. åskådare, flere *triumfbågar*, *Trajani kolonn* samt *ruiner af tempel* och *Forum*. Af de nyare byggnaderna är *S:t Peterskyrkan*, på Tiberns högra strand, den största och praktfullaste kyrka på jorden. Tätt bredvid ligger påfvens palats, *Vaticanen*, jordens största slott, med de mest berömda samlingar af konstverk, böcker m. m. och med 11 t. rum. Rom har omkring 400 kyrkor. — Rom är konstens viktigaste säte och derföre en ständig samlingsplats för konstnärer från alla länder. En af Roms anmärkningsvärdaste förlustelser är *Karnevalen*, som firas i flere dagars tid före fastlagen. — Stadens omgifning, *Campagna* (panja) *Romana*, är nu för tiden en osund ödemark, begagnad hufvudsakligen till bete för getter.

I **Campanien** ligger *Neapel* (Nàpoli), Italiens både folkrikaste och skönast belägna stad. Den ligger amfiteatraliskt vid den sköna neapolitanska golfen (viken) och erbjuder öfverallt de skönaste utsigter både öfver hafvet och öfver den kringliggande nejden, der Vesuvius reser sig på ett afstånd af en mil. Ett neapolitanskt ordspråk säger också: „se Neapel och dö“. För öfrigt har Neapel icke många märkvärdigheter. Dock må det rika „Museo borbonico“ nämnas och domkyrkan med den mycket omtalta helgonreliken „San Gennaros blod“ (sjenn). De många *Lazzaroner*, hvilka fordom spelade en viktig rol i Neapel, försvinna nu allt mer och mer. — Af de vackra öarne utanför Neapel är *Capri* namnkunnig för „den blåa grottan“.

På **Sicilien** ligga *Messina*, *Catania*, *Siragosa*, *Girgenti* (dsjir-sjen), *Tràpani* och *Palermo*, alla vid hafvet. Palermo har 200 t. och Messina 100 t. inv.

Messina är känt genom sin fästning och sin handel med sydfrukter. — *Siragosa*, f. d. *Syracusæ*, och *Girgenti*, f. d. *Agrigentum*, visa ännu genom sina ruiner, af hvilken betydighet de varit i gamla tiden. *Girgenti* idkar den betydligaste handel med svafvel. — *Catania*, byggt af lava, har flere gånger blifvit ödelagdt genom lavaströmmar från Etna, vid hvars fot det ligger. — *Tràpani* idkar betydlig salthandel och korallfiske. — *Palermo* har både genom växtligheten och byggnadernas saraceniska stil en nästan orientalisk prägel.

På ön **Sardinien** ligger *Cagliari* (kaljari), som idkar handel med salt.

Den lilla republiken **San Marino** är Europas äldsta stat.

På **Malta** ligger *La Valetta*, en stark fästning och en hufvudstation för engelska flottan.

Ön Malta är en kalkstensklippa, betäckt med en tunn skorpa jord, som säges blifvit ditförd från Sicilien. Folket talar en förderfvad arabiska.

Turkisk-Grekiska halfön

gränsar i N. till Österrike och Ryssland samt är för öfrigt omgifven af Medelhafvet och Svarta hafvet. Denna halfö är icke så skarpt skild från det öfriga Europa, som de två andra sydeuropeiska halföarne; ty Östeuropa fortsättes in i den nedre Donaudalen och de Juliska Alperna fortsättas af Turkiets berg.

Likasom Italien har Turkisk-Grekiska halfön ett lätt tillträde till hafvet, men i motsats till Italien är tillträdet till det inre landet icke lätt, med undantag af södra delen. Grekland har en mera utvecklad kustbildning än något annat land i Europa.

Halfön är mycket **bergig** och med undantag af nedre *Donaudalen* finnas inga andra lågländer än större

eller mindre floddalar. I NV. framstryka de *Dinariska bergen* såsom en fortsättning af de Juliska Alpena. Från Dinariska bergens sydöstra ända utgå två berg-rader, af hvilka den ena, *Balkan*, sträcker sig ända till Svarta hafvet. Från Balkans midt går åt SO. *Despoto-Dag*, som utgör *Maritsa-dalens* sydvestrand. Den andra från de Dinariska bergen utgående bergraden utgöres af *Pindus* eller de *Helleniska bergen*, hvilka gå åt S. Kända bergstoppar i de Helleniska bergen äro de i gamla tiden så berömda *Olympos* och *Parnassos*. Sedan de Helleniska bergen sänkt sig så djupt, att det Korinthiska näset endast ligger 200 fot (65 m.) öfver hafvet, höja de sig åter på *Morea*. Några bergsspetsar på den Turkisk-Grekiska halfön uppnå en höjd af 8—9 t. fot (2,600—2,900 m.).

Öarne äro likasom fastlandet bergiga; flere af dem äro vulkaniska, såsom ön *Santorini*.

Floderna äro med undantag af *Donau* mindre betydliga. Den märkligaste är *Maritsa* (städer: Filippopol och Adrianopol).

Klimatet är kallare än i Italien och detta gäller isynnerhet om de delar, som ligga N. om Balkan; till och med i Konstantinopel, hvilket ligger under samma bredd med Neapel, faller snö icke sällan.

I anseende till **naturprodukter** öfverensstämmer blott den del af halfön, som ligger S. om Dinariska bergen och Balkan, med det öfriga Syd-Europa.

I **politiskt hänseende** är landet indeladt i två sjelfständiga stater: **Osmaniska riket** eller **Turkiet** (9,700 qv. mil, 16 mill. inv.) och **konungariket Grekland** (900 qv. mil, 1½ mill. inv.).

Turkiet, hvilket också omfattar stora delar af Asien och Afrika, har inalles en yta af 90 t. qv. mil med 40 mill. inv. Det består uti Europa

af landskapen *Rumilien* eller *Thracien*, *Bulgarien*, *Macedonien*, *Thessalien*, *Albanien* eller *Epirus*, *Bosnien* och *öarne*. — Dessutom höra hit furstendömena *Rumänien* (Walachiet och Moldau), *Serbien* och *Montenegro* eller *Zrnagora* (tsjerna), hvilka blott medelbart äro underkastade sultanen och hafva sina särskilda styrelser.

Grekland indelas i 3 delar, nämligen *Livadien* eller *Hellas*, *Morea* eller *Peloponnesos* och *öarne*.

Likasom Österrike är Turkisk-Grekiska halfön bebodd af många olika folk. Den herrskande stammen äro *Osmanerne* eller *Turkarne*. De utgöra endast 2 mill. i det europeiska Turkiet och finnas spridda bland de öfriga folken. Till dessa folk höra *Bulgarerne*, *Serberne* och *Bosniakerne* (slaviska folk), *Albaneserna* eller *Arnauterna*, *Rumänerne*, hvilkas språk härstammar från latinet, och slutligen *Grekerna*, hvilka bebo hela Grekland och dessutom finnas i Turkiet bosatte längs Arkipelagen och på öarne.

De flesta **näringarne** stå på en låg standpunkt och endast *boskapsskötseln* och *handeln* hafva någon betydelse. — *Jordbruket* är så litet utveckladt, att endast Donauländerna hafva säd till utförsel. Den turkiska tobaken är berömd. I Macedonien har bomullsodlingen någon betydelse. I Grekland är odlingen af korinther mycket anseelig. — *Boskapsskötseln* intager ett anseeligare rum i Donau-länderna. I Grekland är getskötseln hufvudsak. — *Fisket* bedrifves af Greker och selsätter sig mycket med upphemtande af badsvamp. — *Bergsbruket* är så godt som okänt och *industrin* är äfvenledes obetydlig. Endast saffianet och mattorna förtjena i Turkiet att nämnas. — *Handeln* bedrifves isynnerhet af Grekerna, hvilka både såsom handelsmän och sjöfolk höra till de första på jorden. De viktigaste handelsstäderna äro Konstantinopel och Saloniki.

Med afseende på **religionen** hylla två tredjedelar af Turkiets och alla Greklands invånare den *grekisk-kristna* bekännelsen, medan Turkarne, en del Slaver och Albaneserna äro *muhammedaner*. De andligas öfverhufvud hos muhammedanerne kallas *mufti* och templen kallas *moskéer*. Egen för muhammedanerne är deras tro på ett oundvikligt öde och de finna sig derföre med ett märkligt lugn i hvad som än händer. *Folkupplysningen* står på en mycket låg ståndpunkt både hos de grekisk-kristna och hos muhammedanerne.

Europeiska Turkiet

styres enväldigt (despotiskt) af *storsultanen*. Hans första minister kallas *storvesir*, statsrådet *divan* och de förnämsta embetsmännen *pasjaer*. Turkiet har i en lång tid varit försvagadt och har derföre med rätta blifvit kalladt „den sjuke mannen“.

Städerna i det europeiska Turkiet äro icke af mycken betydighet. De största af dem äro hufvudstaden Konstantinopel med 600 t., Bukuresjt med 200 t. och Adrianopel med 150 t. inv.

I **Rumilien** ligga *Konstantinopel* vid Bosporen, *Gallipoli* vid Dardanellersundet samt *Filippopel* och *Adrianopel* inne i landet vid Maritsa; i **Bulgarien** ligga fästningarne *Sjumla* och *Warna*, hvilka försvara Balkanlinien, samt *Widin*, *Nikopoli* och *Silistria*, hvilka försvara Donaulinien; i **Macedonien** ligger *Saloniki* (fordom Thessalonica) vid hafvet, i **Thessalien** *Larissa*, i **Albanien** *Janina* och i **Bosnien** *Bosna Seraj*.

Konstantinopel, af Turkarne kalladt Stambul, kallades fordom Byzantium; Nordboarne kallade staden Miklagård. I hänseende till läget hör denna stad till de skönaste i Europa; men gatorna äro trånga och smutsiga, och palatsen omgifna af trähyddor. Man kan

i Konstantinopel skilja mellan den *egentliga staden* med sultanens slott *Seraljen* och *Sofia-moskén*, hvilken fordom var en kristen kyrka, — och förstäderna *Galata* och *Pera* i Europa och *Skutari* i Asien. I Galata och Pera bo Frankerna, d. ä. kristna från det öfriga Europa. Konstantinopel skyddas genom flere sjöfästningar och som en fortsättning af dessa kan man betrakta de gamla och de nya *Dardanellerna*, hvilka ligga på ömse sidor om sundet.

I **Walachiet** ligger *Bukuresjt*, i **Moldau** *Jasji* och *Galacz*, i **Serbien** *Belgrad*. I **Montenegro** finnes ingen stad af betydighet.

Galacz, vid Donau, är hufvudort för sädesutförseln. — *Belgrad*, vid Saves utflöde i Donau, är en stark fästning.

Af **öarne** är *Kreta* (Kandia) den viktigaste.

Grekland.

Konungens magt är inskränkt genom en nationalförsamling.

Städerna i Grekland äro små och den största af dem, hufvudstaden *Athen*, har endast 50 t. inv.

I **Livadien** ligga: fästningen *Mesolongi*, vid Korinthiska viken, och *Athen* med dess hamn *Piräus*. På **Morea** ligga *Korinthos* på näset, *Patras* i NV., *Navarino* i SV. och *Nauplia* i Ö., alla vid hafvet.

Athen är rikets hufvud- och universitetsstad. Om dess fordna glans vittna ruinerna i stadens fästning *Akropolis*, bland hvilka templet *Parthenon*. — *Patras* är en vigtig handelsstad.

Till Grekland höra *Joniska öarne*, *Kykladerna* och *Evripo* l. *Negroponte*. Af dessa öar idka flere vidsträckt handel och sjöfart, såsom *Korfu* och *Zante*, med städer af samma namn, samt *Syra* med Greklands förnämsta

sjöhandelsstad *Hermùpolis*. Ön *Paros* är bekant för sin sköna marmor.

Återblick på Europa.

Ytan är mycket olika gestaltad. Från *östeuropeiska låglandet* sträcker sig mot V. ett lågland, hvilket omfattar södra randen af Östersjön och Nordsjön, vestra randen af Nordsjön och östra randen af Biscayahafvet. Detta lågland har i N. det *nordeuropeiska berglandet*, i V. bergen på de *Britiska öarne* och i S. bergen i *Centraleuropa*.

I *Sydeuropa* äro den Pyreneiska och den Turkisk-Grekiska halfön till största delen högland, hvaremot uti Italien finnes mera lågland.

Europas *högsta berg* äro Alperna (Montblanc), Sierra Nevada, Pyreneerna och Etna.

Den *vulkaniska* verksamheten är för närvarande utvecklad endast i Syd-Europa (dessutom också på Island); men fordom hafva vulkaner funnits också i Central-Europa.

Floderna äro många och af stor betydighet. De *största* äro Wolga och Donau (500 och 400 mil). På de Britiska öarne äro Thames och Shannon endast 50 mil långa. Minst *segelbara* äro floderna i Nord-Europa och på Pyreneiska halfön; mest segelbara äro floderna i Öst-Europa, i Central-Europa och på de Britiska öarne.

Insjöarne ligga samlade i grupper. De viktigaste sjöarne äro de *ryska*, de *finska*, de *skandinaviska*, de *nordbritiska* och de *alpiska* sjöarne.

Klimatet är i allmänhet mildare än i andra verldsdelar under samma bredd. Ju längre man kommer åt Ö., desto längre gå *isotermerna* (*årsvärmelinier*) ned åt S. De vestra delarne hafva *hafsklimat* med mycken

fuktighet, de östra delarne *kontinentalklimat*. I det inre Spanien är klimatet dock också kontinentalt. I flere trakter vid Medelhafvet faller endast vinterregn, medan regn eljest i Europa faller under hvarje årstid.

Snögränsen befinner sig i Europas sydligaste delar på en höjd af mer än 10 t. fot eller 3,200 m. (Sierra Nevada, Etna), på Alperna och Pyreneerna vid 8 t. fots (2,600 m.) höjd (Karpaterna hafva icke någon evig snö), i det södra Norge vid 5 t. (1,600 m.) och vid Nordkap vid 2,000 fots (650 m.) höjd.

Växtligheten visar mycken olikhet. Nord-Europas *skogar* bestå isynnerhet af barrträd, Central-Europas af om sommaren grönskande löfträd och Syd-Europas af ständigt grönskande löfträd. *Sädesslagen* bestå längst mot N. af korn och hafre, längre ned komma råg och hvete, sedan majs och på några ställen i Syd-Europa ris.

Djurriket är temligen detsamma i hela Europa. Såsom karakteristiska husdjur må nämnas: för det nordligaste Europa renen samt för Syd-Europa buffeln och mulåsnan.

Folkmängden (300 mill.) är sålunda fördelad, att den *tätaste* befolkning finnes i Belgien med 9,500 och i England med 9 t. menniskor på qv. milen. De *glesast* befolkade länderna äro Finland med 270, Norge med 300, Sverige med 500 och Ryssland med 770 menniskor på qv. milen.

Nationaliteterna äro mycket olika. *Hufvudmassan* hör dock till den „indoeuropeiska“ (origtigt kallad den kaukasiska) folkracen och delar sig i tre folkstammar. Den *slaviska* omfattar isynnerhet invånarne i Öst-Europa, i östra delen af Central Europa och på den Turkisk-Grekiska halfön. Den *germaniska* omfattar Tyskarne, Holländarne, Engelsmännen och Skandinaverne. Den *romaniska* omfattar invånarne i Frankrike och

i största delen af Syd-Europa. Enhvar af dessa stammar räknar omkring 90 mill. menniskor.

Till den indoeuropeiska folkracen höra också *Celterne* (på en del af de Britiska öarne och i Bretagne), *Albaneserne*, *Grekerne* och måhända *Baskerne*; men de äro endast fåtaliga.

Till den *turanska* (eller mongoliska) folkracen höra *Finnarne* (4½ mill.), *Madsjarerne* (6 mill.) och *Turkarne*.

Till den *semitiska* folkracen höra *Judarne*, af hvilka de fleste bo i de polska länderna.

Näringarne äro mest utvecklade i Britannien och i Central-Europa. Dessa delar hafva derjemte ett nästan fullständigt jernvägsnät.

Religionen är i största delen af Europa den *kristna*. Till den *grekisk-katolska* höra Ryssarne, Grekerne samt många invånare i de östra delarne af Österrike-Ungarn och i Turkiet (70 mill.). Till den *romersk-katolska* höra Romanierne, Sydtyskarne, Polackarne och Ireländarne (140 mill.). Till den *protestantiska* höra Finlands invånare, Skandinaverne, Nordtyskarne, Holländarne, Engelsmännen och Skottarne (70 mill.).

Den *muhammedanska* religionen räknar endast några millioner i Europa och detsamma är förhållandet med den *judiska*.

Folkupplysningen står högst hos Tyskarne, Holländarne, Schweizarne, Skottarne, Skandinaverne och Finlands invånare. Mindre utvecklad är den hos Belgierne, Fransmännen och Engelsmännen. I hög grad försummad har den hittills varit hos de flesta andra folk.

Vetenskap och *konst* stå högt hos de germaniska och hos flere af de romaniska folken; men de stå mycket lågt hos de slaviska.

I politiskt afseende bilda de flesta europeiska länderna monarkier och de flesta af dem hafva tillika en

konstitutionel författning (Ryssland och Turkiet undantagne). Frankrike, Spanien, Schweiz, de 3 tyska fria städerna och San Marino äro republiker. Britiska riket, Tyskland, Ryssland, Österrike och Frankrike pläga kallas de fem *stormagterna* i Europa. Det förstnämnda är den största sjömagten. Ryssland har den största stående krigshären, Tyskland den bäst utbildade.

ASIEN

omgifves af Norra Ishafvet, Stora oceanen, Indiska hafvet, Medelhafvet, Svarta hafvet och Europa; med Afrika sammanhänger det endast genom näset vid *Sués*. Asien ligger i norra kalla, norra tempererade och heta zonen.

Asien utsänder väl åtskilliga halföar; men de äro icke så betydliga, att tillträdet till det inre derigenom synnerligen underlättas. Vår kunskap om det inre är också mycket bristfällig och många trakter hafva aldrig blifvit beträdda af någon Europä.

Man indelar Asien i följande delar:

1. *Sibirien*; 2. *Turàn*, också kalladt *Turkestan* eller *Stora Buchariet*; 3. *Kaukasien*; 4. *Asiatiska Turkiet*, hvilket omfattar Mindre Asien, Armenien, Mesopotamien och Syrien med Palestina; 5. *Arabien*; 6. *Iràn*, som omfattar Persien eller det egentliga Iran, Afganistàn och Belutsjistàn; 7. *Indien*, som omfattar Främre Indien, Bortre Indien och Indiska öflocken; 8. *Kinesiska riket*, som omfattar egentliga Kina, Mantsjuriet, Mongoliet och Tibet; 9. *Lilla Buchariet*; 10. *Korea*, och 11. *Japan*.

Med afseende på **höjdförhållandena** kan man i Asien urskilja ett stort lågland i N. och ett stort högland i S.

Det stora asiatiska *låglandet* består af två delar, nämligen Sibirien och Turan. — *Sibirien* begynner vid Ishafvet med vidsträckta tundror. Längre mot S. är landet backigt, och längst i S. går det öfver i mellersta Asiens berg. Mot SV. går det sibiriska låglandet öfver i Turans steppland med Kaspiska hafvet och Aralsjön. Turan är mycket lågt. Kaspiska hafvet ligger 80 fot (25 m.) under hafsytan.

Det stora asiatiska *höglandet* består också af olika delar. — Mot Ö. ligger det stora **östasiatiska höglandet**, hvilket nästan öfverallt är omgifvet af berg. Nordranden bildas af *Altai* och *Da-ur*, hvilket sistnämnda går upp mot Kamtsjatka. Vestranden utgöres af *Bolor-tåg*. Sydranden bildas af *Himalaja*, hvilket mot Ö. går öfver i det *sydkinesiska berglandet*, hvarifrån åter en del bergskedjor i form af en solfjäder utbreder sig ned igenom *Bortre Indien*. — Himalaja är den väldigaste bergmassa på jorden, och den högsta bergsspetsen der, såväl som på hela jorden, är *Mount Everest* eller *Gaurisankar*, 27,200 fot (8,800 m.), alltså mer än en mil; *Davalagiri*, hvilket länge ansågs vara jordens högsta bergsspets, är 2 t. fot (650 m.) lägre än *Mount Everest*.

Det inre af det östasiatiska höglandet består af högslätter och bergskedjor. *Tibet* är ett högland af 12—17 t. fots (4,000—5,500 m.) höjd. N. om detsamma sträcka sig bergskedjorna *Karakorum* och *Kynlyn*, och längre mot N. *Tiansjan*. För öfrigt utgöres en stor del af det inre Asien af ofantliga stepper och öknar, hvilka innefattas under namnet *Gobi* eller *Sjamo*. — I Ö. sänker sig höglandet ned till det *Kinesiska låglandet*, hvilket både genom natur och konst är en af de fruktbareaste trakter på jorden.

V. om det östasiatiska ligger det **vestasiatiska hög-**

landet, hvilket består af två hufvuddelar, som äro skilda från hvarandra genom det *Mesopotamiska låglandet*.

Den östra hufvuddelen begränsas i det nordöstra hörnet, der det sammanhänger med det östasiatiska höglandet, af *Suleimånsbergen*, hvilka gå mot S., och af *Hindukusj*, som går mot V. En fortsättning af *Hindukusj* mot V. äro *Elbursbergen*, S. om Kaspiska hafvet. Längre mot V. ligger *Armeniens högländ*, hvars högsta spets är *Ararat*, 16 t. fot (5,200 m.). N. om Armenien ligger *Kurådalen*, och N. om denna ligger *Kaukasus*, hvars högsta spets är *Elbrus*, 17,400 fot (5,700 m.). I det inre är den östra hufvuddelen, hvilken kallas *Irån*, ett till en stor del öde och ökenaktigt högländ af 3—4 t. fots (1,000—1,300 m.) höjd.

Den vestra hufvuddelen indelas i Mindre Asiens högländ, Syrien med Palestina och Arabien. — *Mindre Asiens högländ* har mot S. bergskedjan *Taurus*, hvars östra del kallas *Antitaurus*. *Syrien* med *Palestina* bildar vid Medelhafvet ett smalt och lågt *kustland*; längre inåt landet möta *Libanons* och *Antilibanons* bergskedjor. Mellan de sydliga fortsättningarna af denna bergstrakt ligger *Jordan-flodens* djupa dalfåra, kallad *el Gor*. *Arabien* består, såvidt det är bekant, af ett högländ, hvilket likasom *Iran* på många ställen bildar öknar.

Den omtalade *dalfåran* är något ensamt i sitt slag genom sin djuplek. Den ligger nämligen så lågt, att af de två sjöar, hvilka der finnas, *Genesaret* ligger 600 (200 m.) och *Döda hafvet* 1,200 fot (400 m.) under hafsytan. Trakten omkring *Döda hafvet* är tillika märkvärdig genom sin vulkaniska beskaffenhet („*Sodom och Gomorra*“).

Främre Indien kan efter höjden indelas i två delar, nämligen *Hindustans lågland* och *Dekans högländ*. — *Hindustans lågland* är mot Ö., i det tätbefolkade

Bengalen, som genomströmmas af Ganges, särdeles fruktbart; mot V., der det genomströmmas af Indus, är det deremot till en stor del ökenaktigt. *Dekans* högland begränsas på begge sidor af låga berg, kallade *Ghats*.

I den *östasiatiska* öraden och den *Indiska* öflocken äro alla öar bergiga, och nästan alla vulkaniska. Sålunda uppkommer en vulkanrad, som begynner på Kamtsjatka och fortsättes ned öfver Molukkerna och derifrån till Sumatra. På Java finnas icke mindre än 50 vulkaner.

På nyttiga *mineralier* är Asien mycket rikt. Mycket guld utföres från Sibirien, tenn från Bortre Indien, och ädelstenar från flere trakter af Indien.

Floderna i Asien äro många och af stor betydenhet.

De **sibiriska** floderna äro *Obj*, *Jenisei* och *Lenä*, hvilka alla upprinna på nordranden af det östasiatiska höglandet och utflyta i Norra Ishafvet. — *Obj* upptager *Irtysj* med dess biflod *Töbol*. *Jenisei* upptager *Angarä*, som kommer från alpsjön *Baikäl*.

De **östasiatiska** floderna äro *Amur*, *Hoangho* och *Jangtsekiang*, hvilka utflyta i Stora oceanen. — Amur upprinner i Daur, bildar gränsen mellan en del af Ryssland och Kina, och är af vikt för den ryska handeln. — *Hoangho*, d. ä. gula floden, och *Jangtsekiang*, d. ä. blå floden, upprinna på Kynlyn och rinna genom Kinas lågland. De äro af utomordentlig vikt för samfärdseln mellan kusten och det inre af Kina.

Bortre Indiens floder äro *Mäkong*, *Menam*, *Saluän* och *Iravaddi*. De utflyta dels i Syd kinesiska hafvet och dels i Bengaliska viken.

Främre Indiens floder äro *Bramaputra*, *Ganges* och *Indus*, hvilka upprinna på Himalaja; de två första utfalla i Bengaliska viken och den sista i det Indopersiska hafvet. — *Ganges*, Hinduernas heliga flod, är den

viktigaste af dessa floder, emedan den genomflyter det fruktbara Bengalen. Vid sitt utlopp förenar den sig med Bramaputra och bildar jemte den jordens största deltaland. Detta deltaland är på grund af sin osundhet obeboeligt för menniskor; det är täckt af dsjungle-snår och hyser en mängd tigrar, krokodiler o. s. v. Den viktigaste biflod till Ganges är *Dsjamna*, och af armarne i deltalandet är *Hugli* den viktigaste.

De **mesopotamiska floderna** äro *Tigris* och *Eufrat*, hvilka komma från Armenien, och hvilka, förenade under namnet *Sjat el Arab*, utfalla i Persiska viken.

I det inre Asien rinna flere floder, hvilka icke utfalla i hafvet, utan i sjöar. Sådana floder kallas „kontinentala“, i motsats till „oceaniska.“ Bland de kontinentala floderna i Asien må märkas: *Syr-Darjå* och *Amu-Darjå*, hvilka upprinna, den förra på Tiansjan, den senare på Bolortag, och utfalla i Aralsjön; samt *Jordan*, hvilken genomflyter Genesaret och utfaller i Döda hafvet.

Af **sjöarne** hafva de viktigaste allaredan blifvit nämnda; men särskildt bör det framhållas, att åtskilliga af dem hafva salt vatten. *)

Till dessa saltsjöar höra framförallt *Kaspiska hafvet*, hvilket har en storlek af 7,500 qv. mil och är den största sjö på jorden, samt *Döda hafvet*. Under det Genesaret, såsom allaredan omtalas i Bibeln, utmärker sig genom sina vackra omgifningar och sin rikedom på fisk, omgifves det Döda hafvet af nakna berg och har alldeles ingen fisk; man har emellertid uppdragit levande koralldjur från botten och sett änder och andra vattenfoglar simma på ytan. På många ställen är

*) I sjöar utan aflopp är vattnet saltigt, sjöar med aflopp hafva sött vatten. I alla verldsdelar finnas väl saltsjöar; men i Europa förekomma de dock endast på enstaka ställen, såsom i Ryssland, Ungarn och Spanien.

bottnen het genom vulkanisk verksamhet, och asfalt ses ofta flytande på sjön.

Klimatet i Asien är naturligtvis mycket olika i olika trakter. I allmänhet har Asien dock ett *kontinentalklimat*, hvilket är långt kallare än i Europa under samma breddgrad.

Sibirien är mycket kallt, emedan det ligger öppet för de kalla nordanvindarne, under det de milda sunnanvindarne utestängas genom bergen mot S. Kallast är Lenas flodområde, der qvicksilfret 5 till 6 veckor om året är fruset. — *Mellersta Asien* har mycket stränga vintrar och heta, men korta somrar. En stor del af mellersta Asien är så torr, att den räknas till de „regnlösa trakterna.“ — *Indien* har ett tropiskt klimat, och der finnas endast två årstider, nämligen „den torra tiden“ och „regntiden.“ Den regnmassa, som faller i Indien, är på många ställen utomordentligt stor, och man har i en trakt i Främre Indien iakttagit en årlig regnmängd af 600 tum (16,000 millim.) eller mera än annorstädes på jorden. På Himalaja inträffar snögränsen 15—16 t. fot (4,800—5,200 m.), på Karakorum 17—18 t. fot (5,500—5,800 m.) öfver hafvet.

Växtligheten är i följd af det torra klimatet icke starkt utvecklad i Asien, och stora landsdelar äro alldeles utan *skog*. Sibirien har dock söderut ofantliga skogar, bestående af nordiska barr- och löfträd. Uti Indien finnes en yppig växtlighet och der påträffas härliga urskogar.

Af *kulturväxter* förekommer ingen i det nordliga Sibirien, emedan det derstädes är alltför kallt för att odling kunde ega rum. I det sydliga Sibirien odlas deremot nordeuropeiska sädesslag. I de sydliga trakterna af Asien odlas tropiska växter, och det vigtigaste sädeslaget derstädes är ris; detta sädesslag odlas också fö-

reträdesvis i Kinas lågland. Bland de öfriga växterna i de sydliga trakterna må nämnas: kaffe i Arabien och Indien, många kryddväxter i Indien, thebusken i Kina och bomullen i Främre Indien och Kina. Dessa växter i Syd-Asien äro af stor betydighet för handeln, i det de bilda vigtiga utförsvaror.

Djurverlden i *Sibirien* liknar Rysslands, och jagten efter pelsdjur är der särdeles vigtig; *Sibirien* bildar också ett stort jagtområde. Till de tama djuren höra renen och hunden, hvilken sistnämnda i Kamtsjatka likasom i Grönland begagnas såsom dragare.

I *mellersta Asien* har man kameler och hästar, och invånarne i dessa trakter lefva till en stor del såsom nomader. I norra Tibet påträffas ofantliga hjordar af grymtoxar (yak) och antiloper.

Indiens djurverld är tropisk och utmärker sig genom sina stora rofdjur (lejonet och tigern) och tjockhudar (elefanten och noshörningen), likasom också genom praktfulla hönsfåglar (fasaner, påfåglar). Af husdjuren är elefanten mycket allmän, likasom också bufeln och andra slags oxar. I det *egentliga Kina* äro de vilda djuren så godt som utrotade i följd af landets högt drifna odling; af särdeles vikt är silkesmasken.

Folkmängden i Asien kan icke bestämmas med säkerhet, emedan man icke vet, huru stor befolkningen är i den tätast befolkade delen, nämligen i Kina. Enligt några anses Asien hafva 450 mill., enligt andra 700 mill. invånare, hvilket är det sannolikaste.

Asiatiska Ryssland

består af *Kaukasien* och de *Transuralska länderna*.

1. Kaukasien

(8 t. qv. mil, 5 mill. inv.)

utgöres af det breda näset mellan Svarta och Kaspiska hafvet, till Asiatiska Turkiet och Persien i S. — Norra delen utgör en fortsättning af södra Rysslands stepper och räknas till Europa. Mellersta delen upptages af det snöbetäckta och branta *Kaukasusfjället* med de högsta topparne *Elbrus*, 17,400 fot (5,700 m.), och *Kasbek*, 15,500 fot (5,000 m.). Södra delen består af Kuråflodens dal och en del af Armeniska högslätten intill berget Ararat och Arasfloden.

Floder: *Kubàn* och *Rion* i V., *Kumà*, *Terèk* och *Kurà* med bifloden *Aras* i Ö.

Klimatet är mycket olika; i NO. mycket torrt, vid Svarta hafvet mycket fuktigt, med en årlig nederbörd af 60 tum (1,600 millim.) i Riondalen. — **Växtligheten** företer äfvenledes en stor omväxling. I de djupare dalarne växa det sydliga Europas frukter och der idkas vin- och silkesodling. Boskapsskötseln är dock hufvudnäring. Af mineralier vinnes nafta i riklig mängd.

Befolkningen utgöres af en mängd olika stammar, af hvilka några, såsom *Georgierna* eller *Grusierna* i Kuradalen och *Armenierna*, äro kristna, de öfriga muhammedaner eller hedningar. På Kaukasusfjället bo halfvilda och krigiska stammar, hvilka anses vara jordens skönaste folk: *Lesghier* och *Tsjetsjenser* i Ö., *Tsjerkesser* i V. De sistnämnda hafva likväl till största delen flyttat till Turkiet. För öfrigt finnas: *Ryssar*, mest *Kosaker* (de Kubanska o. a.), *Tatarer* m. fl.

Landet utgör **ståthållaredömet Kaukasus** och är indeladt i: guv. *Stawròpol* samt *Kubanska* och *Terska* områden N. om fjället; området *Daghestan* i Ö.; samt

guv. *Tiflès*, *Kutais*, *Eriwàn*, *Jelisawetpòl* och *Bakù* jemte några mindre områden S. om fjället.

Städerna äro obetydliga med undantag af *Tiflès*, landets hufvudstad och ståthållarens säte vid Kuråfloden, med 100 t. inv. En jernväg leder från Tiflès till Poti vid Svarta hafvet — *Wladikawkàs* ligger vid Terek och den enda farbara väg, som genom passet *Darjål* (f. d. Kaukasiska portarne) vid Kasbek leder öfver fjället. En jernväg från Wladikawkas till Rostof är under arbete. Ett annat bergpass, de *Kaspiska portarne*, finnes vid Derbent. — Vid staden *Baku* finnas de „eviga eldarne“ (brinnande naftakällor), till hvilka eldsdyrkarne vallfärda. — I närheten af Eriwan ligger klostret *Etsjmiadsin*, som är säte för Armeniernas första patriak.

2. De Transuralska länderna.

(Omkring 270 qv. mil, 6½ mill. inv.)

Från Ishafvet i N. till Kinesiska riket, Lilla Buchariet, Turans stater och Persien i S. Denna Ö. om Ural liggande del af Ryska riket utgöres af: *Sibirien* med halfön *Kamtsjatka*, norra och största delen; *Kirgisesteppen* eller norra Turan; — samt delar af: *Turkestan*, kring Syr-Darjå till nedre Amu-Darjå, *Dsungariet*, mellan Tiansjan och Altai, och *Mantsjuriet* eller *Amurlandet*, N. om Amur och Ö. om dess biflod Ussuri.

Berg: *Tiansjan* med bergsspetsen *Tengri-khan* (19 t. fot = 6,200 m.) på gränsen, *Altai* med dess östra fortsättning *Sajanska bergen*, samt i alplandet Daür bergskedjan *Jablonoï Hrebèt*, med dess nordöstra fortsättning *Stanowòï Hrebèt*. Halfön *Kamtsjatka* är ett alpland, rikt på vulkaner.

Floder: *Obj* med venstra bifloden *Irtysj*, som genomflyter sjön *Saisàn* och från venster upptager *Tobòl*.

— *Jenisei* med bifloderna *Öfre* och *Nedre Tunguska*. Öfre Tunguska utgör afloppet för den betydliga alpsjön *Baikål*. Floden kallas i sitt mellersta lopp *Angarà*, i det öfversta *Selenga*. — *Lenà* med högra bifloden *Aldan*. — Slutligen *Amùr* med bifloden *Ussuri*, *Syr-Darjà*, nedre *Amu-Darjà* och *Ili*. Den sistnämnda utfaller i den betydliga sjön *Balkàsj*.

Dessa länder äro i allmänhet föga odlade och glest befolkade. De nordliga sädesarterna odlas med framgång i vestra Sibirien till 61°, vid Lena till 62°, längst österut till 51°. Sibiens rikedom består i ädla metaller (guld och silfver) samt pelsdjur (soblar, räfvar, hermeliner och isynnerhet ekorrar). Genom ett gynsammat klimat utmärka sig vissa delar af Dsungariet („det sibiriska Italien“) och Turkestan. I Turkestans fruktbara delar odlas ris, bomull, silke, meloner och sydfrukter.

Infödingarne äro af många olika stammar, såsom *Samojeder* och *Ostjaker* (finska folk), *Tatarer*, *Tunguser*, *Jakuter* och *Tsjuktsjer* m. fl. i Sibirien, samt *Kirgiser* och *Bucharer* eller *Sarter* i Turan. De äro dels kristna, dels muhammedaner och hedningar. De flesta af dem lefva såsom nomader under filttält och hafva stora hjordar, i S. af får, hästar och kameler, i N. af renar och hundar. Sarterna utmärka sig genom sorgfälligt jordbruk, blomstrande industri och vidsträckt handel. Deras köpmän genomresa hela Asien. — Utom dessa infödingar samt *Ryssar*, af hvilka *Kosakerna* äro talrikast, finnas i Sibirien landsförvista, äfven Finnar. — Ryssarnes byteshandel med de infödda i Sibirien är ganska liflig, men af större vikt är handeln på Kina med kläde och pelsverk mot the samt på Turan med manufakturvaror mot bomull och boskap.

I anseende till **förvaltningen** utgöra de Transuraliska länderna tre generalguvernementer:

1. **Vestra Sibirien** med guv. *Tobolsk* och *Tomsk* samt *Kirgisersteppen*, som är indelad i 4 områden. *)

2. **Östra Sibirien** med guv. *Jeniseisk* och *Irkutsk* samt området *Jakutsk*, *Transbaikalska* området, *Amur-området* och *Kustområdet* eller hela kustlandet vid Stora oceanen.

3. **Turkestan** med områdena *Syr-Darjå* och *Semirjetsjensk*, d. ä. de sju flodernas land (deras, som falla i Balkasj).

Städerna kunna i allmänhet icke hafva stor betydhet, emedan landet är glest befolkadt. Ansenlig är Turkestans hufvudort *Tasjkend* med 80 t. inv. Staden är belägen i en trakt, rik på vin och sydfrukter. Den är en hufvudpunkt för karavanhandeln och tillika manufakturort. — *Samarkand*, f. d. hufvudstad i Timurs rike, är nu obetydligt. — *Kuldsja*, vid Ili, är också en hufvudpunkt för karavanhandeln.

De viktigaste af de öfriga städerna äro: *Omsk*, vid Irtysj, säte för generalguvernören öfver Vestra Sibirien. — *Tobolsk*, vid Tobols utflöde i Irtysj. — *Barnaül*, hufvudort i Altais silfverbergslag. — *Krasnojärsk*, vid Jenisei, guv. rsd. i guv. Jeniseisk. — *Irkutsk*, vid Angara, säte för generalguvernören i Östra Sibirien, hufvudort för landthandeln på Kina samt Sibliens största stad med 30 t. inv. — *Kjachta*, nära Selenga, invid kinesiska staden *Maimatsjin*, f. d. hufvudplats för byteshandeln på Kina, har nu förlorat i betydhet, sedan ryska köpmännen tillåtits att bosätta sig i sjelfva Kina. — *Nertsjinsk*, hufvudort i Daurs bergslag. — *Nikolajefsk*, nära Amurs utlopp, af vikt för handeln på Amur. — Ytterst i S. i Amurlandet finnes hamnen *Wladiwostök*.

*) Två af dessa områden lyda för närvarande under generalguvernören i Orenburg.

Öar: *Nya Sibirien*, fyra stora, obebodda öar, rika på fossilt elfenben; — nästan alla *Kuriler*, högbergiga och vulkaniska, rika på pelsdjur; — *Sachalin*, rikt på stenkol. Sachalin lyder till en del under Japan.

De Turanska staterna

omfatta de delar af Turan, hvilka ännu lyda under inhemska furstar, men stå under Rysslands öfverherrskap. Bland dessa må nämnas rikena (khanaten) *Buchàra*, *Chiwà* och *Kokand* samt *Turkmanernas* land. Det sistnämnda är dock till en del ännu oberoende.

Invånarne höra till största delen till särskilda turkiska stammar och lefva med undantag af Sarterna såsom nomader eller röfvare (Turkmanerna). Religionen är den muhammedanska.

I **Buchara** ligger *Buchara*, en hufvudpunkt för karavanhandeln, med 60 t. inv.

Chiwa, med hufvudstaden af samma namn, är en härlig oas, hvilken bildas af Amu-Darja.

Asiatiska Turkiet

(30 t. qv. mil, 12 mill. inv.)

bebos af många *olika* folk, såsom Turkar, Armenier, Kurder, Araber, Greker och Judar. Det herrskande folket äro Turkarne. I många trakter äro de af sultanen tillsatte pasjaerne endast herrar till namnet, eller också herrska de alldeles enväldigt utan att hörsamma öfverherrens befallning.

I de flesta trakter lefva invånarne såsom *nomader* och den viktigaste näring är derföre boskapsskötsel; en viktig utförsvara är Angoragetens hår. I Mindre Asien odlas dock äfven sydeuropeiska växter, såsom opium

och sydfrukter („Smyrna fikon“), och i Armenien finnas vigtiga koppargrufvor. Industrin är i städerna icke obetydlig (bomulls- och sidentyger m. m.). Religionen är nästan uteslutande den muhammedanska.

Mindre Asien har några betydande städer. På kusten ligga: *Trebisond*, fordom Trapezunt, vid Svarta hafvet, Konstantinopels förstad *Skutari* vid Bosporus, och *Smyrna* vid Arkipelagen. Inne i landet ligga *Brussa*, *Angora* och *Karahissar*. Den största af dem alla är Smyrna med 150 t. inv.

Trebisond och isynnerhet *Smyrna* äro vigtiga handelsstäder. — I närheten af *Brussa* finnas sjöskumsgrufvor. — *Karahissar* drifver stark handel med opium.

Af mindre Asiens öar äro *Cypern*, *Rhodo*, *Samos*, *Chios* och *Lesbos* eller *Metelino* de största. De äro rika på vin („Cypervinet“).

Armeniens hufvudstad är *Erserum*.

Mesopotamien utgjorde i gamla tiden stamlandet för två mäktiga riken, det Assyriska och det Babylo-niska, och var då väl odladt. Nu ligger det nästan öde, och om den fordna härligheten vittna endast de ofantliga jordhögar, hvilka äro lemningar af gamla städer. Vid Tigris ligga städerna *Djarbekr*, *Mosul* och *Bagdad*; vid Sjat el Arab ligger *Basra* eller *Balsora*.

Bagdad är den största af dessa städer (den skall hafva 100 t. inv.); men är ett intet emot hvad det var i Kalifatets lysande dagar.

Ninive, vid *Mosul*, och *Babylon*, S. om *Bagdad*, äro nu endast ruiner. Ninives ruiner hafva i den nyaste tiden blifvit undersökta. De bestå isynnerhet af ett kungligt palats, hvars väggar äro beklädda med jättestora alabasterbilder af de assyriska konungarne och deras krigsbedrifter.

Syrien delas af naturen i tre delar, nämligen det nordliga Syrien, Libanonlandet och Palestina.

Det *nordliga Syrien* har endast dåliga hamnar, och på kusten finnes derföre icke någon stad af betydighet. Inne i landet ligger *Haleb* eller *Aleppo*, en vigtig handelsstad.

Libanonlandet har deremot bättre hamnar, och *Tarùbulus* och *Bejrùt* äro vigtiga handelsstäder. Inne i landet ligger *Damaskus* på en härlig oas.

Damaskus, kalladt „Österlandets öga“, är en af Orientens vigtigaste städer med 150—200 t. inv. Staden är en medelpunkt för karavanhandeln och bland annat samlas här den „heliga karavanen“, hvilken årligen drager till Mekka. — På Libanon bo två små folkslag: *Druser* och *Maroniter*.

Långt österut i Syriska öknen ligga ruinerna af *Palmyra* eller *Tadmor*.

Palestina, af de kristna kalladt det „heliga landet“, upptager en yta af 450 qv. mil och har alltså samma storlek som Åbo län. Man indelar Palestina i *Galilea*, *Samaria*, *Judea* och *Gilead*. De tre förstnämnda omfatta det vestliga berglandet intill Jordan jemte kustlandet *Filistea*; *Gilead* omfattar det östliga berglandet.

I gamla tiden var detta land särdeles väl odladt; men nu är allting försummadt, och på många ställen, hvilka förut voro fruktbara, finnas nu endast öknar eller stepper. Invånarne utgöra måhända $\frac{1}{2}$ mill. Muhammedanerne herrska öfver landet och plåga mycket de få tusende kristna och judar, hvilka der finnas.

Städerna i Palestina äro för närvarande små, och den största af dem, Jerusalem, har endast 20 t. inv. I allmänhet äro de i ett uselt och förfallet tillstånd; men de hafva stor betydighet för oss, emedan så många heliga minnen knyta sig vid dem.

I *Galilea* ligga: *Akka* vid kusten, *Kana*, *Nazaret* och *Nain*, alla i nejden af berget *Tabor*, slutligen *Tiberias* vid *Genesaret*.

Akka var i Korsfararnes tid känt under namnet *S:t Jean d'Acre* och var då för tiden en vigtig fästning. — *Kana* och *Nain*, kända ur den heliga skriften, äro högst obetydliga; större är *Nazaret*. — *Tiberias* ligger i en nejd, hvilken fordom var ett jordiskt paradis, men hvilken nu är folktom och öde; — *Kapernaum* finnes ej mera till.

I *Samaria* ligga *Samaria* och *Nabulus* inne i landet.

Samaria är nu endast ruiner; men *Nabulus*, det gamla *Sichem*, är en af Palestinas vigtigaste städer. Vid *Sichem* visar man „*Jakobsbrunnen*“, der *Christus* uppenbarade sig för den samaritanska qvinnan.

I *Judea* ligga: *Jaffa* vid kusten, *Jerusalem* och *Betlehem* på höglandet, och slutligen *Jericho*, nära *Jordan*.

Jaffa, fordom *Joppe*, nämnes ofta i Bibeln. — *Jerusalem*, den „minnesrikaste stad på jorden“, ligger i en öde trakt och på en 2,500 fot (800 m.) hög kalkplatå, hvilken på tre sidor är omgifven af klyftor och endast på den fjerde sidan går jemnt öfver i det omgifvande landet. De praktfulla byggnader, som fordom pryddes *Jerusalem*, äro alldeles försvunna. På berget *Moria*, der *Salomos* tempel stod, hafva muhammedanerne rest en moské, ett af deras heligaste ställen. På *Zion*, der *Davids* borg stod, ligger nu det usla judekvarteret. I det kristna kvarteret är den „heliga grafvens kyrka“, der påsktiden många kristna samlas, till och med från aflägsna länder.

I en af klyftorna vid *Jerusalem*, *Josafatsdalen*, finnes en grupp af olivträd, som med en viss sannolikhet anses vara *Getsemanes* örtagård. På andra sidan om *Josafatsdalen* ligga *Oljoberget* och *Betania*.

Betlehem bebos af kristna; dessa förfärdiga krucifix, rosenkransar m. m. d., hvilka försändas kring den katolska kristenheten. I en kyrka är en grotta, hvilken utgifves för Christi födelseort. — *Jericho*, „palmstaden“, ligger i ruiner.

Arabien

(50 t. qv. mil, några få mill. inv.)

bebos till största delen af kringvandrande *Beduinstammar*, hvilka väl stå under *emirer* (furstar) eller *sjejker* (herrar), men egentligen äro utan regering och ligga i fejd med hvarandra. Dessa Beduiner, „öknens barn“, betrakta sig såsom de äkta oblandade Araberna, och se med förakt ned på det bofasta folket. *) En del Beduiner säges väl vara beroende af turkiska sultanen, men detta beroende inskränker sig dertill, att de emottaga gåfvor från honom för att icke plundra de heliga karavanerna. Största delen af vestra kustlandet och några delar af kustlandet vid Persiska viken stå under turkisk öfverhöghet.

Arabernas vigtigaste näringar äro boskapsskötsel och rövveri; de draga omkring i landet med sina dromedarer och sina få, men utmärkta hästar. På de bevattnade ställena växa dadelpalmen och durrah, ett slags hirs. I den sydliga delen, som är väl bevattnad, odlas kaffe, som är en vigtig utförsvara („Mokkakaffe“).

Bland de arabiska landskapen må märkas: *Hidsjäs* mot V., *Jemen* eller det „lyckliga Arabien“ mot SV., *Omàn* mot Ö., samt *Nedsjid* i det inre.

I **Hidsjäs** ligga städerna *Medina* och *Mekka*, den senare med hamnstaden *Dsjidda*; i **Jemen** ligga *Mokka*

*) Araberna höra jemte Judarne till den semitiska folk-racen, hvilken i kroppsbyggnad, men icke i språk öfverensstämmer med den indoeuropeiska folk-racen.

och den engelska besittningen *Adèn*, och i **Oman** ligger *Maskat*.

Medina och isynnerhet *Mekka* äro muhammedanernas heliga städer. I Mekka föddes Muhammed, och i Medina ligger han begravnen; i Mekka finnes också *Kaaba* eller det „heliga huset“. Till dessa städer vallfärda årligen många tusende muhammedaner, hvilkas lefnadsmål det är att blifva *hadsji*, d. ä. Mekkapilgrimer.

På den såkallade *Petreiska halfön* ligger det namnkunniga *Sinaj*. (Namnet *Horeb* betecknar sannolikt hela bergsträckningen). Man har der byggt ett kloster, hvilket likasom många andra kloster i Österlandet är omgivet med fasta murar, till skydd mot roflystna Beduiner.

Adèn är en så stark fästning, att det blifvit kalladt „Asiens Gibraltar“. En annan vigtig engelsk militärstation är ön *Perim* i Bab el Mandeb.

Maskat är säte för „imamen af Maskat“. — *Nedsjid* bebos af en muhammedansk sekt, de såkallade Wahabiterna; men denna del af Arabien är nästan okänd.

Vid *Bahreïn-öarne* i Persiska viken idkas ett stort perlfiske.

Iran.

(50 t. qv. mil, 10 mill. inv.)

Persien bebos till största delen af *Tadsjiks* eller *Nyperser*, hvilka uppkommit genom blandning af Parserne och andra folk. Den herrskande stammen äro dock Turkarne, och till dem hör landets furste, kallad *sjah*. Perserna äro ett välbegåfvadt folk och utmärka sig genom fina seder, hvarföre man kallat dem „Österns Fransmän“; men de äro tillika listiga och bedrägliga. De sätta mycket värde på europeiska inrättningar. Persernas vigtigaste *närningar* äro jordbruk och industri (t. ex. mattor och rosenolja).

Persernas *religion* är den muhammedanska; men de höra till en egen sekt, Sjiiterne, hvilka äro i hätsk oenighet med Sunniterne (öfverhufvud för alla Sunniter är den turkiska sultanen, och de flesta muhammedaner på jorden anse honom derföre med vördnad).

Städerna i Persien äro till en del af stor betydhet. Vid Ormus-sundet ligger *Bender-Abassi*; — inne i landet ligga *Sjiràs*, *Ispahàn*, *Teheràn*, *Hamadàn* (f. d. Ekbatana), *Tebris* och *Mesjhed*; — vid Kaspiska hafvet ligger *Barfrusj*. Ispahan, Teheran, Tebris och Mesjhed hafva hvaradera omkring 100 t. inv.

Sjiras är känt genom sitt vin och sina rosor. Nära vid denna stad ligga ruinerna af *Persepolis*. — *Ispahan*, hvilket ofta omtalas i de österländska sagorna, var fordom hufvudstad och har ännu många minnen från sin glanstid. — *Teheran* är den nuvarande hufvudstaden. — *Tebris* är hufvudort för handeln med Europa. — *Mesjhed* är Sjiiternas heligaste vallfartsort.

Afganistan bebos af Afganer och indelas i rikena *Herùt* mot NV., *Kabùl* mot NO. och *Kandahàr* mot S. Afganerna idka mer boskapsskötsel än jordbruk.

Belutsjistan bebos af Belutsjer, hvilka lefva som nomader och röfvare.

Både Afganer och Belutsjer äro muhammedaner.

Indien.

Med namnet Indien betecknades fordom länderna Ö. om Indus och S. om Himalaja och Kina; efter Vestindiens upptäckt genom Columbus uppkom namnet *Ostindien* för dessa länder.

Det rika Indien har länge varit målet för främmande folkslags sträfvanden. För närvarande beherrska *Engelsmännen* nästan hela Främre Indien och en del af

Bortre Indien, der äfven *Fransmännen* fattat fast fot. På de Indiska öarne äro *Holländarne* mäktigast; *Spanjorerne* besitta en del af Filippinerna. *Portugiserne* hafva endast litet qvar af de fordna besittningarna.

Man kan lätt fatta, att Indien oftare anfallits af främmande folk. Dessa vidsträckta länder utmärka sig nämligen genom rika *naturalster*, såsom af mineralier guld, tenn, diamanter och andra ädelstenar; af växtriket dyrbara träslag (tek och ebenholts), bomull och kryddor (kanel på Ceylon, kryddnejlikor och muskot på Molukkerna); af djurriket elfenben och silke o. s. v.

1. Främre Indien

(75 t. qv. mil, 240 mill. inv.)

indelas i politiskt hänseende i:

1. **Britiska Främre Indien.**
2. **Sjelfständiga stater**, nämligen berggländerna *Nipaal* och *Butàn* längs södra sidan af Himalaja.
3. **Franska besittningar**, bland hvilka *Pondichéri* (pongdisjeri) på östra sidan, och
4. **Portugisiska besittningar**, bland hvilka *Goa* på vestra sidan af Dekan.

Hufvudmassan af Främre Indien står under britiskt herravälde; de öfriga delarne äro utan synnerlig betydighet. Det Britiska Främre Indien indelas i 3 *presidentskap*, nämligen Bengalen, Madràs och Bombay, samt i 8 *provinser*, bland hvilka Nordvestprovinserna, Pendsjab, Audh och Centralprovinserna; dit hör äfven ön Ceylon. Många delar af presidentskapen hafva ännu egna furstar; men dessa äro beroende af Engelsmännen och betala dem skatt. Den högsta embetsmannen i det Britiska Indien är generalguvernören i Kalkutta.

Främre Indiens *invånare* äro till en stor del *Hinduer* och höra till samma race som största delen af Eu-

ropas invånare. Deras äldsta språk var *sanskrit*, på hvilket språk icke allenast de heliga böckerna, utan också härliga skaldestycken äro skrifna. Nu tala de *hindustani*.

Hinduernas *religion* är den *braminska*, enligt hvilken 3 hufvudgudar finnas, hvilka kallas Brama, Visjnus och Siva. En egendomlighet i den braminska läran är, att den fördelar folket i 4 skarpt skilda kaster, nämligen prester eller Braminer, krigare, borgare och trälar. Denna kastindelning upprätthölls mycket strängt; men i den nyaste tiden hafva Engelsmännen framkallat en förändring häri. Till och med Pariaer (d. ä. Bramadyrkare, hvilka stå så lågt, att de icke ens höra till de ofvannämnda kasterna) kunna blifva engelska embetsmän, om de dertill äro dugliga. Också många andra religiösa seder hos Bramadyrkarne, såsom t. ex. sjelfmarterandet, barnens dränkning i den heliga floden o. s. v. söka Engelsmännen afskaffa; enkornas uppbrännande har allaredan upphört i följd af ett engelskt förbud.

Af **näringarne** är *jordbruket* den viktigaste, och en mängd ris och bomull samt opium utföres från Främre Indien. *Boskapsskötseln* är deremot mindre betydande. *Industrin* står i flere afseenden högt (bomullsväfveriet är nu utan betydenhet, ty bomullen föres rå till England för att igen införas såsom förarbetad). *Handeln* är särdeles viktig, isynnerhet med England, och den befordras mycket genom stora kanaler och jernvägar. *Gangeskanalen* är med sina sidogrenar jordens längsta kanal.

Främre Indiens invånare hafva en icke ringa bildning, och der finnas många hinduiska skolor. I Benares finnes ett hinduiskt universitet, der Braminerna inhemta sina religiösa kunskaper.

Städerna uti Indien äro mycket betydande och flere af dem hafva några 100 t. inv. De tre största äro huf-

vudstäderna i presidentskapen, nämligen Kalkutta med 800 t., Bombay med 600 t. och Madras med 400 t. inv. Många städer utmärka sig också genom hinduiska praktfulla byggnader („pagoder“).

I **Bengalen** ligga: *Kalkutta* vid Hugli, *Serampor* icke långt från Kalkutta och *Patna* vid Ganges.

Kalkutta, nu Indiens hufvudstad, var för 150 år sedan en usel by. Staden idkar särdeles vigtig handel (opium, indigo m. m.) och är tillika så praktfull, att den påminner om S:t Petersburg. — *Kalkutta*, *Bombay* och *Sjanghai* äro Asiens förnämsta handelsstäder.

Serampor är hufvudsätet för ett stort protestantiskt missionssällskap, som söker att utbreda kristendomen bland Hinduerna. (Man räknar i Främre Indien $1\frac{1}{2}$ mill. kristna infödingar, mest katoliker). — *Patna* idkar stark opiumkultur och handel.

I **Nordvestprovinserna** ligga: *Benàres* vid Ganges, *Allahabàd* vid Dsjamnas utflöde i Ganges, och *Agra* vid Dsjamna.

Benares är Hinduernas heligaste stad, med otaliga palats och pagoder. Mången Hindu störtar sig ned från marmortrapporna vid Ganges för att sluta sitt lif i den heliga floden. — *Allahabad* är likaledes en af Indiens förnämsta vallfartsorter. — *Agra* var fordom „Stora Mogols“ andra residens och en praktfull stad, men förfaller nu alltmer.

I **Pendsjab** (d. ä. fem-flods-land) ligga *Delhi* vid Dsjamna och *Lahor* vid en af de fem floder, hvilka förenade utfalla i Sind eller Indus.

Delhi, Stora Mogols f. d. första residens, har likasom *Agra* otroligt praktfulla, nu halft förfallna byggnader.

I **Audh** (oude) ligger *Lucknow* med 300 t. inv., hvilka tillverka mycket rosenvatten.

I **Centralprovinserna** är *Nagpur* största staden.

I **Madras** ligger *Madras* på Koromandèlkusten eller östra kusten af Dekan (den vestra heter Malabår), en vigtig fabriks- och handelsstad (diamanter och perlor). I S. ligga „de sju pagoderna“, lemningar af en i klippan huggen stad.

I **Bombay** ligga *Bombay*, på Dekans vestra kust, och *Karatsji*, V. om Sinds deltaland.

Bombay är en af Asiens förnämsta handelsstäder med stark utförsel af bomull, tillika krigshamn och station för ångbåtsfarten till Aden, Sues o. s. v. samt för den engelska öfverlandsposten (så kallad emedan den till en liten del går öfver land, nämligen Egypten). Nära *Bombay* ligga holmarne *Elefanta* och *Salsette* med urgamla grott-tempel. — *Karatsji* är en hastigt uppblomstrande handelsstad.

På ön **Ceylon** ligga: hufvudstaden *Colombo* och *Galle* eller *Point de Galle*, en hufvudstation för ångbåtsfarten mellan Europa, Indien, Kina och Australien. Öns hufvudprodukter äro kanel och kaffe. I det grunda sundet mellan Ceylon och fasta landet fiskas perlor. — Utanför Malabar ligga de talrika *Lakkadiverna* och *Malediverna*, rika på kokosnötter.

Af **lydstaterna** äro de vigtigaste:

Kasjmir, ytterst i NV., bekant för sin sjalväfnad.

Radsjputernas land, S. om Pendsjab, innefattar många småstater, somliga omgifna af Indiska öknerna.

Mahratternes trenne riken, SO. om det föregående.

Nizams rike, i midten af Dekan, med hufvudstaden *Hyderabåd* (hei) på Golkondas diamantplatå och byn *Ellùra* med beundransvärda grott-tempel.

Riket *Mysore* (meisur) i södra Dekan.

2. Bortre Indien

(40 t. qv. mil, 25 mill. inv.)

har i motsats till Främre Indien till en stor del undgått Europeernes herravälde. Det indelas i:

1. De **Britiska besittningarne**, hvilka sträcka sig längs östra sidan af Bengaliska viken (*Britiska Birma*) och dessutom omfatta staden *Malakka*.

2—4. De **Indokinesiska staterna**, nämligen *Birma*, *Siam* och *Annam*.

5. De **Franska besittningarne** eller *Nedre Kotkin-Kina*. Såsom skyddsstat lyder under Frankrike *Kambodsja*.

6. De **oafhängiga Malajstaterna** på *Malakka*.

Bortre Indien bebos af flere folkstammar, hvilka bilda en öfvergång från Hinduerna till Kineserna och derföre blifvit kallade *Indokineser*. De stå på en lägre bildningsgrad än Hinduerna och Kineserna; de bekänna *Buddha-religionen*, hvilken i mycket öfverensstämmer med den braminska, men dock icke har kastindelning.

I de **Britiska besittningarne** ligga utom *Malakka* städerna *Akyab*, *Pegu* och *Rangùn*. Den sistnämnda är genom sin förträffliga belägenhet uti Iravaddis deltaland en vigtig handelsstad. — *Akyab* är för rishandeln en af de vigtigaste hamnar på jorden.

I **Birma** är *Mandalay* hufvudstad, i **Siam** *Bangkok* vid Menam, i **Annam** *Hue* vid hafvet. — *Bangkok* är Bortre Indiens största stad med $\frac{1}{2}$ mill. inv. För att icke lida genom flodens öfversvämningar, är staden dels byggd på höga pålar, dels flytande på bamburör.

I de **Franska besittningarne** ligger *Saigòn* i Mä-kongs deltaland.

3. Den Indiska öflocken

(37 t. qv. mil, 30 mill. inv.)

omfattar öarne från Bortre Indien till Australiens fastland och Nya-Guinea, samt till Formosa. Den indelas i:

1. De **Holländska besittningarne**, hvilka omfatta hufvudmassan af dem och inalles hafva en storlek af 30 t. qv. mil med 20 mill. inv.

2. De **Britiska besittningarne**, bland hvilka *Pulo-Pinang* och *Singapor* invid halfön Malakka samt ön *Labuan* invid Borneo.

3. De **Portugisiska besittningarne**, hvilka äro en ringa lemning af Portugals f. d. vidsträckta kolonier, och bestå endast af några små områden på de Små Sundaöarne.

4. De **Spanska besittningarne**, nämligen *Filippinerna*.

5. De **oafhängiga delarne**, hvilka ligga spridda bland de europeiska besittningarne.

Invånarne på Indiska öflocken äro till största delen *Malajer*, hvilka utgöra en egen folkrace. De flesta äro ociviliserade, och nästan endast Javaneserna (dsja) hafva någon bildning. Malajerna äro till största delen muhammedaner.

I följd af öarnes rikedom på naturprodukter äro de europeiska besittningarne af mycken vikt. Detta gäller isynnerhet om de holländska besittningarne, der handeln med kryddor m. m. lemna en stor vinst.

Af de **Holländska besittningarne** är *Java* den viktigaste, och derifrån utföres en mängd kaffe („Javakaffe“) och socker. Hufvudstad på ön är *Batavia* med 60 t. inv. Förut var denna stad mycket osund, emedan Holländarne hade byggt den efter sitt sätt med kanaler i

gatorna; men sedermera har man igenfyllt kanalerna, hvarigenom staden blifvit sundare.

Af de **Britiska besittningarne** äro *Pulo Pinang* och *Singapor* viktiga såsom handelsstäder, *Labuan* genom sin rikedom på stenkol. Vid *Singapor* delar sig den stora indiska sjöhandelsvägen i två grenar, till Kina och till Australien.

Af de **Spanska besittningarne** är ön *Luzon* mycket fruktbar. Från hufvudstaden *Manila* (150 t. inv.) utförras i mängd socker, tobak, Manila-hampa m. m.

Kinesiska riket

(200 t. qv. mil, öfver 400 mill. inv.)

är det största på jorden näst efter det Ryska och det Britiska samt det folkrikaste bland alla. Huru stor folkmängden är vet man icke med säkerhet; men till 400 mill. torde den kunna uppskattas och „hvar tredje människa på jorden är således en Kines“. Det är dock endast det egentliga Kina, som har så stor folkmängd, mångenstädes 20 t. människor på qv. milen. Landet är öfverbefolkadt, hvarföre många döda sina barn och många tusende bo på skepp och timmerflottar. Rikets öfriga delar hafva hvardera endast några få mill. invånare.

Det **egentliga Kina** är icke allenast den del af riket, som beherrsakar de öfriga; det är också den enda del, som har politisk betydighet och som är sätet för den kinesiska *kulturen*. Denna kultur är högst egenomlig, emedan Kineserna förakta allt, som icke är kinesiskt; den är tillika mycket gammal, och kompassen, porslinet, krutet och boktryckerikonsten hafva varit kända mycket tidigare i Kina än i Europa. Kinesernas förakt för allt främmande har emellertid vållat ett stillastående

hos dem, och deras kultur står derföre i allmänhet på en mycket lägre grad än Europeernes.

Befolkningen i Kina hör nästan uteslutande till en enda stam, den *kinesiska*. Af andra folk finnas endast några mill. *Mantsjuer*, hvilka äro det herrskande folket; men de hafva till språk och seder sammansmält med Kineserna.

Emedan landet är så tätt befolkadt, måste Kineserna arbeta strängt för att kunna lifnära sig. *Jordbruket* är så utveckladt, att största delen af landet är så odlad, som man annorstädes odlar en trädgård. De viktigaste varor och kulturväxter äro ris, Kinesernas hufvudföda, *the*, hvilket både förbrukas och utföres i mängd, och bomull. *Boskapsskötseln* är deremot mindre utvecklad, emedan Kineserna endast hafva få lastdjur och icke sätta stort värde på mjölk, smör eller ost; endast svin hållas i mängd. Bland andra djur må fjäderfä och fisk („artificiel fiskafvel“) samt silkesmasken nämnas. Silkesodlingen gifver en så stor afkastning, att hälften af allt silke, som jorden producerar, anses vara kinesiskt. *Bergsbruket* står icke högt, men landet framalstrar dock alla slags nyttiga mineralier. *Industrin* är i vissa riktningar mycket framstående, och allaredan från gamla tider hafva Kineserna varit bekanta för sina lackerade arbeten, sidentyger, tusch, porslin o. s. v.

Inrikes *handeln* är af stor betydenhet och befrämjas mycket genom de segelbara floderna och kanaler, bland hvilka *Kejsarekanalen*. Utrikes *handeln* var länge inskränkt till Kanton och Maimatsjin, men numera hafva många hamnar blifvit öppnade för utlänningar. *Utförseln* består isynnerhet af *the* och silke, *införseln* af opium från Indien.

Religionen hos den största delen af Kineserna är

en slags Buddhaism, kallad *Fos lära*. Kejsaren och nästan alla förnäma följa *Konfutses lära*, som hvarken har prester eller afgudabilder och isynnerhet gifver en mängd moraliska lefnadsreglor; kejsaren är lärans högste patriark. Kristendomen har hittills vunnit endast få bekännare i Kina.

Upplysningen är egendomlig. Kineserna hafva nämligen icke något alfabet, utan begagna ett särskildt tecken för hvart ord. Tecknens antal är 50 t., hvaraf dock endast 4—5 t. förekomma i de vanliga böckerna. Så mycket märkligare är det, att en stor mängd Kineser kunna läsa och skriva. Kineserna sätta mycket värde på kunskaper, och deras embetsmän, Mandarinerna, måste underkasta sig stränga förhör. De pröfvas dock endast i den kinesiska forntidens författare.

Regeringsformen i Kina är oinskränkt monarkisk; men kejsaren, hvilken kallas „himmelens son“, „folkets fader och moder“ o. s. v., måste dock rätta sig efter gammal sed.

Under senare tid har Kina begynt träda ur sin orörlighet. Europeerne hafva åtskilliga gånger öfvervunnit den usla kinesiska krigshären, och i många år hafva i sjelfva landet funnits mäktiga upprorspartier. Likasom Kineserna i sin tid förgäfves sökte försvara landet mot Mantsjuerna genom den nu förfallna „kinesiska muren“, på samma sätt har det nu gått dem med de „rödhåriga barbarerne“ (Engelsmännen).

Städerna äro i följd af landets täta befolkning af utomordentlig betydenhet. Minst 4 af dem, bland hvilka Kanton, hafva 1—2 mill., och 6, hvaribland Tientsin, Peking, Nanking och Hankow, hafva $\frac{1}{2}$ —1 mill. inv. Omkring 40 städer hafva öfver 100 t. inv.

De mest kända städerna i Kina äro: *Kanton*, *Sjanghai* och *Tientsin* vid hafvet, *Nanking* och *Hankow*

inne i landet vid Jangtsekiang och *Peking* inne i landet mot N.

Kanton har under de senare åren förlorat i betydelse, emedan Europeerne nu hafva tillträde också till andra hamnar. Nära *Kanton* ligga: ön *Hongkøng*, som blifvit afträdd till Engelsmännen, och halfön *Makao*, som tillhör Portugiserna.

Sjanghai är numera förnämsta sjöhandelsstaden i Kina. — *Nanking* är känt genom sitt porslinstorn (numera förstördt) samt sina siden- och bomullstyger. — *Hankow* är i följd af sitt läge en medelpunkt för Kinas handel. — *Peking*, rikets hufvudstad, består egentligen af två städer, den kinesiska och den mantsjuiska. I den senare är kejsarens palats med dess massa af byggnader, trädgårdar o. s. v. beläget. Stadens invånareantal har på senare tider betydligt nedgått.

Till egentliga Kina räknas äfven öarne *Hainan* och *Taivan* eller *Formosa*.

De **Kinesiska biländerna** äro *Tibet*, *Mongoliet* och *Mantsjuriet*.

Dessa länder bebos af nomader, hvilka i hvarje af dessa länder kunna belöpa sig till några få millioner. Der finnas derföre endast få städer, såsom *Lhassa* i Tibet och *Maimatsjin* i *Mongoliet*.

Nästan alla invånarne äro *Buddhaister*. I Tibet kallas den buddhaistiska religionen *Lamaism*, enligt hvilken presterna, kallade Lamaer, anses för gudar, som antagit människogestalt. De två förnämsta Lamaerna i Tibet kallas *Dalai-Lama* och *Bogdo-Lama*. — Tibet har nästan blott en egentlig stad, men deremot 3 t. kloster.

Lilla-Buchariet,

förut beroende af Kina, har nu deraf gjort sig oberoende. Invånarne, bofasta *Bucharer* och nomadiserande *Turkiska* stammar, äro muhammedaner. Förfärdigade städerna äro *Kasjgar*, emirens säte, och *Jarkand*, hvardera med 60 t. inv. De äro viktiga handelsstäder vid karavanvägen mellan Öst- och Vest-Asien. — Hit hör äfven en del af *Dsungariet*.

Korea

är nästan obekant, emedan Europeer ej få beträda landet. Förhållandena i landet torde ej skilja sig från de kinesiska.

Japanska riket.

(7 t. qv. mil, 33 mill. inv.)

Likasom Kina har Japan länge varit tillslutet för främmande, och endast Holländarne jemte Kineserna fingo besöka en enda hamn. Numera hafva dock flere främmande magter tvungit Japaneserna att öppna några hamnar.

Japan har emottagit sin kultur från Kina och de japanesiska förhållandena likna därför mycket de kinesiska. Riket styres af en furste, kallad *mikado*.

Landets *odling* är lika långt framskriden som Kinas och *utförsvarorna* äro desamma. *Religionen* är buddhaistisk och *upplysningen* är långt framskriden. I motsats till Kineserna hafva Japaneserna längesedan förskaffat sig kunskap om Europeernes framsteg och använda denna kunskap.

De mest kända städerna i Japan äro *Jedo* och *Miako*, begge på ön Nippon, och *Nagasaki* på en sydligare ö.

Jedo har 700 t., *Miako* 400 t. inv. — *Nagasaki* är känt såsom den enda hamn, till hvilken Holländarne förut fingo komma.

Beroende af Japan äro *Ijukju*-öarne.

AFRIKA

omgifves af Medelhafvet, Atlantiska hafvet och Indiska hafvet. Största delen ligger i heta zonen. Blott en liten del ligger i den södra tempererade zonen och en något större i den norra tempererade zonen.

Emedan Afrika har en högst ringa utvecklad kustbildning och nästan är i fullkomlig brist på segelbara floder, känner man så litet deraf, att en stor del af det inre är obekant. I de senare åren har man dock med framgång undersökt flere delar af det inre Afrika.

Man plägar indela Afrika i: 1. *Nilländerna*, hvilka omfatta Egypten, Nubien och Abessinien; 2. *Berberiet*, hvilket omfattar Tripoli, Tunis, Algeriet och Marokko; 3. *Saharà*; 4. *Sudàn*; 5. *Senegambien*; 6. *Öfre Guinea* eller *Guinea*; 7. *Syd-Afrika*, hvilket omfattar Nedre Guinea, Kaplandet och det öfriga Syd-Afrika; och 8. *öarne*.

Med afseende på **höjdförhållandena** trodde man i lång tid, att Afrika bildade två olika delar, nämligen det stora sydafrikanska höglandet i S. och det stora ökenlåglandet med Atlas i N. Numera har man dock funnit, att både i S. och N. finnas högländer och lågländer om hvarandra.

Syd-Afrika bildar ett bäcken af olika höjd, hvars kanter i Ö. och V. bestå af berg, hvilka än mer eller mindre närma sig hafvet, åt hvilket de, likasom åt det inre landet, mest sänka sig småningom. Bäckens kanter äro mest kända i *Kaplandet*, hvilket länge varit en europeisk koloni. Från det smala kustlandet inkommer

man öfver bergskedjan *Zwartevelde* (feld) på en högslätt, *Karro*, och derifrån åter till en bergskedja, *Nieuweveld*. Innanför den sistnämnda ligger en stor öken, *Kalahari*, likasom ett sydafrikanskt Sahara. — Till sina norra inre delar är Syd-Afrika högst ofullkomligt känt. Midt på Syd-Afrikas östra sida reser sig den högsta hittills kända bergstoppen i denna verldsdel, nämligen *Kilima-ndsjaro*, 17,500 fot (5,700 m.) hög och betäckt af evig snö.

Från Syd-Afrika fortsättas kustbergen in i det *mellersta Afrika* dels mot Ö. och dels mot V. Mot Ö. ligger *Abessiniens högländ*, hvilket når till 14 t. fot (4,500 m.) och på flere ställen har evig snö. Från detta högländ nedstiger man genom trapplandet *Nubien* i flere afsatser till *Egyptens* lågländ. — Från Syd-Afrika mot V. sträcka sig *Kongbergen*, hvilka i N. begränsa Guineavikens kustland. — Mellan Abessinien och Kongbergen ligger *Sudan*, hvilket dels är högt, dels lågt. Nord-östra delen är ett vidsträckt bergland af anseelig höjd.

Södra delen af *Nordafrika* bildas af det 100 t. qv. mil stora ökenlandet *Saharà*, hvaraf det egentliga Sahara ligger mot V. och det Libyska Sahara mot Ö. I V. sträcker sig Sahara ända till Atlantiska hafvet och bildar der düner af 400 fots (130 m.) höjd. I N. går öknen ända till den Stora Syrten. På några sträckor i N., t. ex. i nejden af Siva, är öknen lägre än hafvet. Man har trott förr att hela Sahara vore ett lågländ; men så är det icke. Man har tvärtemot funnit några delar vara så högt belägna, att „invånarne kläda sig i pelsar om vintern“. Man har likaledes funnit, att de vattenrika fläckar, hvilka kallas *oaser* (boningar), på många ställen ligga så tätt som „fläckarne på en panterhud“. Några af dessa oaser äro icke synnerligen fruktbara och hafva endast få träd (dadelpalmer och akazieträd); andra hafva deremot stora skogar samt till och med sädesfält (hvete, durrah).

Ofantliga sträckor af Sahara äro dock öde och bestå af stenöknar, bland hvilka de höglända kallas *Hamàda*, eller af lös sand, hvilken af Smum sättes i en hvirflande rörelse och ofta begrafver hela karavaner. De urgamla karavanvägarne skulle icke vara tänkbara, om der icke funnes många oaser. Bland oaserna må nämnas: *Biled el Dsjerid*, d. ä. dadellandet, hvilket ligger längs sydranden af Atlas, *Fessàn* i midten och *Siva* (f. d. Zeus Ammons oas) mot Ö. Såsom den viktigaste af alla oaser kan man betrakta sjelfva *Nildalen*, hvilken är beboelig, emedan den genomströmmas af Nilen. Den begränsas af de låga *Libyska* och *Arabiska bergen* och är på många ställen endast två mil bred. Vid Medelhafvet vika de nämnda bergen åt sidan och lemna rum för det fruktbara *Nildeltalandet*. — Afrikas nordrand bildas till en stor del af berg. Ö. om den Stora Syrten ligger *Barkas högländ*. Längre mot V. ligga *Atlasbergen*, hvilkas högsta del, *Höga Atlas* i Marokko, når 11 t. fot (3,600 m.) och nästan ständigt är betäckt af snö.

Af **öarne** har *Bourbon* en verksam vulkan. *Teneriffa*, har likaledes en vulkan, *Pico de Teyde*, hvilken reser sig brant till en höjd af 11,500 fot (3,700 m.) och i lång tid ansågs vara det högsta berget på jorden.

Afrikas jord gömmer utan tvifvel stora mineraliska skatter. Såsom de viktigaste må nämnas: guld (guldstoff), jern, koppar, diamanter och salt.

Floderna i Afrika äro icke af stor betydighet, emedan de äro föga segelbara. Såsom de viktigaste af dem kunna nämnas: *Senegal*, *Gambia*, *Niger*, *Kongo* eller *Zaire* och *Oranje*, hvilka utfalla i Atlantiska hafvet; — *Zambese*, hvilken rinner till Indiska hafvet; — och *Nilen*, hvilken rinner till Medelhafvet.

Sanegal, *Gambia* och *Niger* upprinna alla på Kong-

bergen. *Kongo* och *Zambese* upprinna i närheten af hvarandra. *Kongo* är en af jordens vattenrikaste floder. *Zambese* bildar ett stort vattenfall, *Victoriafallet*.

Nilen är Afrikas märkligaste flod. Allaredan i gamla tiden var det en gåta, hvarifrån denna flod kommer, och först i de sista åren har man fått en närmare kännedom om dess öfre lopp. En af Nilens hufvudarmar, *Bahr el Abiäd*, d. ä. hvita floden, kommer från två stora insjöar, nämligen *Ukereve* (Victoria-Njansa) och *Mvutan* (Albert-Njansa), hvilka tillsammans med andra sjöar ligga i trakten omkring eqvatorn. Under sitt lopp mot N. upptager den Hvita floden *Bahr el Asrak*, d. ä. blå floden, hvilken kommer från Abessinien och genomrinner sjön *Tsana*, och dernäst en annan abessinisk flod, *Atbara* eller *Takazzè*. Derefter upphöra alla tillflöden och *Nilen* rinner 200 mil utan att få någon tillväxt, icke ens genom regn eller snö. — I sitt nedre lopp bildar *Nilen* det berömda *Delta*, hvilket är en af jordens fruktbaraste trakter. Fruktbarheten förökes genom de årliga, storartade öfversvämningarna, hvilka äro en följd af „sommarregnen“ vid öfre *Nilen*. I september månad har öfversvämningen nått sin största höjd (20 till 30 fot), och hela deltalandet, endast med undantag af dammarne och andra högt liggande delar, står då under vatten. — *Nilen* är med innemot 900 mils längd Gamla världens längsta flod.

Bland sjöar i Afrika må utom de redan nämnda märkas sjön *Tsad* i Sudan samt *Tanganjika*, *Njassa* och *Ngami* i Syd-Afrika.

Klimatet i Afrika är varmare än i någon annan verldsdel. I många trakter råder en förfärlig hetta, och i Öfre Egypten t. ex. kan man koka ägg genom att lägga dem i den af solen upphettade sanden. Derjemte är i Afrika *fuktigheten* ganska ringa, såsom i Sa-

hara och Nilländerna, der regnet är mycket sällsynt (man har sagt, att det aldrig regnar i dessa trakter, men så förhåller det sig icke), och i Sydafrika. Dessa delar af Afrika höra derföre också till de „regnlösa trakterna.“ Afrikas tropiska delar hafva dock en betydlig regnmängd, hvilken, såsom öfverallt i troperna, faller under sommarmånaderna medan det alldeles icke regnar i de öfriga månaderna.

Växtriket i Afrika är i följd af den ringa fuktigheten endast föga utveckladt. Endast på få ställen påträffar man en så yppig växtlighet som uti Indien eller Sydamerika.

I det tropiska regnbältet finnas stora *skogar*; i Sahara äro stora sträckor alldeles utan växter. Af sädeslagen är durrah betecknande för Afrika. — De växtalster, hvilka Afrika utför, äro endast få, och såsom de viktigaste kunna nämnas palmolja från Guinea, dadlar och gummi från Nordafrika samt bomull från Egypten.

Djurriket i Afrika utmärker sig genom sin rikedom på *stora arter*. Af däggdjur finnas sålunda lejonet, stora tjockhudar, antiloper, giraffen, zebran o. s. v.; af fåglar strutsen och af amfibier krokodilen. Det sydliga Afrika bildar ett stort jagtområde med en ofantlig mängd jagtbara djur. Sydafrikanska resande hafva sett antilophjordar af 40 t. stycken, och det hvimlar af elefanter, noshörningar o. s. v. Af de *alster*, hvilka Afrika lemnar åt verldshandeln, äro elfenben och hudar också viktiga.

De flesta afrikanska husdjur äro desamma som annorstädes på jorden. Såsom en egen form må dock *dromedaren* nämnas, i hela Nordafrika det viktigaste husdjuret och ensam i stånd att upprätthålla förbindelsen på karavanvägarne. Benämningen „öknens skepp“ är derföre träffande för detta djur. I Syd-Afrika be-

gagnas oxen icke allenast som dragare, utan också som riddjur.

Folkmängden i Afrika kan icke bestämmas med någon säkerhet, emedan så många delar äro obekanta. De beräkningar, hvilka blifvit gjorda, sväfva mellan 50 och 300 mill.

Afrikas **infödingar** höra till 3 särskilda racer, nämligen Semiterne i Nordafrika, Negrerne i mellersta Afrika och största delen af Sydafrika, och Hottentotterne ytterst i S.

Semiterne i Afrika likna till det yttre Indoeuropeer; men de flesta af dem äro dock till färgen mörka. *Negrerne* äro svarta, hafva krusigt hår och tjocka läppar. *Hottentotterne* äro brungula och deras hår bildar tofvor.

Utom dessa folk finnas här och der i Afrika Indoeuropeer, men icke i stor mängd.

Med afseende på **religionen** kan Afrika indelas i 3 delar.

Det *muhammedanska* Afrika omfattar Nordafrika (Araberne), vestra Sudan och en stor del af städerna längs Sydafrikas östra kust.

Det *hedniska* Afrika omfattar nästan hela den öfriga delen af Afrika. De hedniska religionerna i Afrika hafva en mycket olika utveckling; några folk hafva nästan intet begrepp om ett högre väsende, andra hafva deremot mera utvecklade föreställningar, ehuru de äro fetisdjyrkare.

Det *kristna* Afrika omfattar Nilländerna; men den dervarande kristendomen är mycket urartad och är nu endast en blandning af vidskepelse och toma kyrkobruk. Europeerne hafva hittills icke varit lyckliga i sina bemödanden att utbreda kristendomen i Afrika.

Afrikas länder äro i *politiskt* afseende icke strängt begränsade. Till och med Egypten, hvilket dock mest liknar en europeisk stat, har icke bestämda gränser.

Nilländerna.

Egypten (omkring 10 t. qv. mil, 5 mill. inv.) är ett lydland under Turkiet, men är nästan oafhängigt. Det styres af en „vicekonung“, hvilken tillika beherrska Nubien och Kordofan.

Invånarne äro *Kopter*, efterkommande af de gamla Egypterne, och *Araber*. Dessa sistnämnda inträngde i det 7:de århundradet i Egypten och det öfriga Nord-Afrika, och sedan den tiden hafva de varit det herrskande folket öfver största delen af dessa länder. Egypten har, under detta århundrade gjort stora framsteg. Landet är utmärkt väl beläget för handeln, och denna kommer utan tvifvel att stiga mycket, nu sedan Sueskanalen blifvit fulländad; genom sin jordmån är det mycket tjenligt för åkerbruk.

Egypten indelas vanligtvis i 3 delar, nämligen *Nedre Egypten*, *Mellersta Egypten* och *Öfre Egypten*.

I *Nedre Egypten*, hvilket omfattar Nilens delta, ligga landets vigtigaste *städer*, såsom *Alexandria*, *Rosette* och *Damiette* längs kusten, och *Kairo* vid början af deltalandet. Kairo, Afrikas största stad, har 350 t., Alexandria 200 t. inv.

Kairo är Egyptens hufvudstad och utmärker sig genom sina många praktfulla moskéer. — *Alexandria*, hvilket anlades af Alexander den Store, var i lång tid ett säte för världshandeln, och är nu Egyptens vigtigaste handelsstad.

Vid den nyss fulländade Suéskanalen ligga den nyligen anlagda staden *Port Saïd* vid norra ändan och *Sués* vid södra ändan.

I *Mellersta* och *Öfre Egypten* ligger icke någon betydande stad, hvaremot dessa delar utmärka sig genom sin mängd af ruiner. Nära Kairo äro de stora *Pyramiderna* belägna, af hvilka den största är omkring 520 fot (170 m.) hög (således 30 fot högre än Strassburger Münster), och den ofantliga *Sfinxen*, af hvilken endast hufvudet framsticker ur sanden. — I *Öfre Egypten* finnas, vid byarne *Luxor* och *Karnak*, vidsträckta ruiner af Egyptens gamla hufvudstad *Thebae*.

Nubiens beboeliga delar äro små, emedan Nildalen i en stor del af landet är mycket smal. Invånarne kallas *Nubafolket*.

De vigtigaste *städerna* äro *Kartum* vid föreningen af Bahr el Asrak och Bahr el Abiad, samt *Sennâr* vid Bahr el Asrak.

Abessinien utgjorde förr ett kristet rike, som styrdes af den såkallade „Negus“; men detta rike har blifvit upplöst. Invånare äro dels *Abessinier*, dels *Gallas*. En känd stad i Abessinien är *Gondar*.

Berberiet

var i århundraden en skräck för Europa, i det att „Sjörfvarstaternas“ skepp gjorde handeln osäker. Förhållandet är nu annorlunda, sedan Fransmännen intagit Algeriet. De särskilda Berberstaterna hafva endast ringa betydelse; Tripoli och Tunis stå under turkisk öfverhöghet, Algeriet är en fransk koloni, och endast Marokko är oafhängigt.

Invånarne i dessa vidsträckta länder äro icke talrika. De bestå isynnerhet af *Berber*, hvilka uti många trakter nästan äro svarta, och af invandrade *Araber*. På många ställen bo blandningar af Berber och Araber, hvilka af Europeerne kallas *Morer*. En stor mängd af dem lefva som nomader.

Tripoli styres af en turkisk pasja. Det består af det *egentliga Tripoli*, *Barkas högländ* och *oasen Fessàn*.

De viktigaste städerna äro *Tripoli* vid hafvet, och *Mursùk* i Fessan, hvilka båda äro af betydighet, emedan de ligga vid en af de viktigaste karavanvägarne från kusten till det inre Afrika.

Tunis är endast 4—5 t. qv. mil stort, men är ganska väl befolkadt. Det styres af en *bej*, som blott till namnet lyder under Turkiet. Viktigaste staden är *Tunis* med 150 t. inv. Nära invid finnas de få lemnin-garna af *Kartago*.

Algeriet styrdes ända till 1830 af en *dej*, men är numera en *fransk* besittning.

De viktigaste städerna äro *Bona*, *Algier* och *Oran* på kusten, och *Constantine* i det inre landet. Algier har 60 t. inv.

Marokko styres af en sultan. De viktigaste städerna äro *Fes* (100 t. inv.), *Meknès* och *Marokko* inne i landet samt *Tanger* (sjør) på kusten. — *Tanger* är känt såsom de europeiska konsulernas säte. — Vid Gibraltarsundet ligger *Ceuta* (tsjc-u), hvilken stad jemte flere andra tillhör Spanien.

Sahara

omfattar en mängd riken; men kunskapen om dem är mycket ringa, och om hela det Libyska Sahara vet man nästan intet.

Invånarne i det egentliga Sahara kallas *Tuàreger* och i det Libyska Sahara *Tibuer*. De lefva till största delen som nomader eller genom plundring af karavaner. Öknen är mycket rik på salt.

Sudan

har fått detta namn af Araberna, hvilka kalla landet *Biled es Sudan*, d. ä. de svartas land. Europeerne kalla

Sudan också Nigritien. Bland de *Negerfolk*, hvilka bebo Sudan, må isynnerhet märkas *Fellàtaerne*, som hafva underkufvat stora landsträckor.

De viktigaste riken i Sudan äro: *Timbuktu* med den namnkunniga staden af samma namn vid gränsen af öknen, *Sökoto* med staden *Kano*, *Bornu* med staden *Kuka*, *Vadaj* och slutligen *Dar Fūr* och *Kordofūn*.

Senegambien

har fått sitt namn af floderna Senegal och Gambia. *Fransmännen* ega flere tusen qv. mil i detta land. Deras hufvudort är *S:t Louis* (sänglui).

Guinea

omfattar i det inre landet flere Negerriken, bland hvilka *Asjanti* och *Dahome*. Det sistnämnda har fått en sorglig ryktbarhet genom furstarnes menniskooffer och slafjagter samt den af qvinnor bestående lifvakten.

Kusten indelas vanligtvis af Europeerne i flere delar, såsom *Sierra Leone*, *Pepparkusten*, *Elfenbenskusten*, *Guldkusten* och *Slafkusten*. Bland Europeerne hafva Engelsmännen de viktigaste besittningarne, såsom isynnerhet kolonin *Sierra Leone*, anlagd för befriade Negrer. En annan koloni af samma slag som *Sierra Leone* är *Liberia*, grundad af Nordamerikanare. *Liberia* är en sjelfständig republik.

Syd-Afrika.

Nedre Guinea sträcker sig mot S. ända till de af Hottentotterna bebodda trakterna och består af många länder. De viktigaste af dessa äro *Kongo*, *Angòla* och *Benguèla*. *Portugiserne* hafva viktiga kolonier i dessa trakter.

Kaplandet egdes förr af Holländarne, men tillhör

nu Britiska riket. Infödingarne äro dels äkta *Hottentotter*, dels *Bosjesmän*; de sistnämnda stå särdeles lågt och draga i små hopar omkring i landets sämsta delar. Af *Hottentotter* och *Europeer* finnes en blandningsrace, kallad *Griqua*.

Kaplandet är den vigtigaste delen af Sydafrika och utför mycket ull och säd. Det berömda „Kapvinet“ odlas isynnerhet vid *Konstantia*, nära Kapstaden.

Den vigtigaste staden i Kaplandet är *Kapstaden* med 30 t. inv. Den ligger vid foten af Taffelberget och är af stor vikt såsom förfriskningsort för Ostindiefarare.

NO. om Kaplandet ligga den engelska kolonin **Natal** vid kusten samt **Oranje-flods-republiken** och **Trans-Vaalska republiken** i det inre landet. Dessa republiker äro grundade af nederländska kolonister, de såkallade „Boers“ (burs), d. ä. bönder, hvilka utvandrat från Kaplandet och Natal. — Oranje-flodens område är rikt på diamanter.

Bland infödingarne i dessa trakter må *Kaffrerne* och *Betsjuanerne* nämnas.

På Syd-Afrikas **östkust** hafva Portugiserne flere kolonier i *Mosambik* och *Sofala*. — Araberne hafva upprättat ett sjelfständigt rike, sultandömet *Sansibar*, hvars hufvudstad af samma namn är Öst-Afrikas förnämsta handelsstad och har 60 t. inv.

På den trekantiga halfön N. om eqvatorn bo *Somalier*, det enda Negerfolk, som idkar sjöfart. — V. om dem bo de vilda *Gallas*.

Öarne

invid Afrika äro till en del europeiska besittningar.

Af de **vestafrikanska öarne** äro *Azorerna*, *Madeira* och *Kapoverdiska öarne* portugisiska, hvaremot *Canariska*

öarne äro spanska, *Ascension* och *S:t Helena* engelska besittningar.

Ascension och *S:t Helena* äro ensliga klippor, men de äro af vigt såsom förfriskningsorter för sjöfarare. *S:t Helena* är tillika känt såsom förvisningsort för Napoleon I, som bodde i *Longwood* (vud). — De öfriga öarne äro med undantag af Kapoverdiska öarne mycket fruktbara. Canariska öarne lemna nu isynnerhet cochenille, och Madeira nu mera socker än vin.

Af de östafrikanska öarne är *Madagaskar* den viktigaste. Jemte Borneo och Nya Guinea hör den till jordens största öar. *Madagaskar* är till en stor del okänt, och invånarne, de såkallade *Madegasserna*, anses vara en blandning af Negrer och Malajer.

Af *Maskarenhas-öarne* ega Fransmännen *Bourbon*, hvaremot Engelsmännen ega *Mauritius*.

Alla dessa öar äro högst bördiga på socker och kaffe m. m.

AMERIKA

omgifves af Norra Ishafvet, Atlantiska hafvet och Stora oceanen. Det sträcker sig genom alla zoner med undantag af den södra kalla.

Amerika är den bäst kända af de främmande verldsdelarne, emedan det har många segelbara floder, hvilka lätta tillträdet till det inre.

Man indelar Amerika i följande delar: 1. *Grönland*, som lyder under Danmark; 2. Det *Britiska Nord-Amerika*; 3. De *Nordamerikanska Förenta staterna*; 4. Fristaten *Mejico*; 5. *Central-Amerika*, hvilket omfattar fem fristater, nämligen *Guatemala*, *San Salvador*, *Honduras*, *Nicaragua* och *Costa Rica*; — vidare 6—14. fristaterna *Venezuela*, *Columbia* (f. d. Nya Granada), *Ecuador*, *Pe-*

rù, Bolivia, Chile (tsji), *Argentina* eller *La Plata-staterna*, *Paraguag* och *Uruguay*; — slutligen 15. kejsaredömet *Brasilien*, 16. *Guyana-kolonierna*, 17. landskapet *Patagonien*, och 18. *Vestindien*.

Mejico, Central-Amerika och alla de sydamerikanska fristaterna utgjorde i sin tid det såkallade „Spansk-Amerikanska fastlandet.“

Med afseende på **höjdförhållandena** består Amerika af ett väldigt bergsystem i V. och dessutom af några lägre berggrupper, hvilka genom stora lågland äro skilda från hvarandra och från det vestliga bergsystemet.

Det vestliga bergsystemet, som med ett gemensamt namn blifvit kalladt *Andesbergen* eller *Cordillererna* (dilje), sträcker sig från Eldlandet till Beringssund och afbrytes endast på några ställen i Central-Amerika. *Andesbergen* hafva en längd af 2 t. mil och äro den längsta bergskedja på jorden.

I **Sydamerika** skiljas *Andesbergen* endast genom ett mycket smalt kustland från hafvet. De utmärka sig genom sin stora smalhet och derigenom att de bilda flere kedjor, hvilka gång efter annan förena sig i en fjällknut och omsluta högslätter, kallade *Puna*. Bland fjällknutarna må isynnerhet märkas *Cuzco's* och *Pasto's*, bland högslätterna *Titicaca's* och *Quito's*, 12 t. och 9 t. fot (3,900 och 2,900 m.) höga. Mot N. tilltaga *Andesbergen* i bredd och utsända mot NO. *Venezuelas bergland*. De sydamerikanska *Andesbergen* äro mycket höga, och såsom de ansenligaste fjällspetsarne kunna nämnas *Aconcagua* i Chile, 21 t. fot (6,800 m.), *Soràta* i Bolivia, öfver 23 t. fot (7,600 m.), och *Chimborazo* (tsjim) vid Quito, 20 t. fot (6,400 m.).

Genom en låg landtrygg stå *Andesbergen* i förbindelse med *Guyanas högland*. Genom en annan, ofta afbruten landtrygg stå de i förbindelse med det 1—2 t.

fot (300—650 m.) höga, särdeles vidsträckta *Brasilianska högländet*. Guyanas och Brasiliens högsta bergstoppar äro omkring 8 t. fot (2,600 m.) höga.

Mellan de tre nämnda bergmassorna i Sydamerika ligga vidsträckta lågländer, nämligen *Pampas* omkring Platafloden, *Selvas* omkring Amazonfloden och *Llanos* (lja) omkring Orinoco-floden. Dessa lågländer hafva på grund af sin växtlighet ett olika utseende: *Pampas* och *Llanos* äro grässlätter, hvaremot *Selvas* äro betäckta med urskogar.

I **Central-Amerika** sänka sig Andesbergen på flere ställen så djupt, att lågländer uppkomma, hvilka leda från Stora oceanen till Atlantiska hafvet. Af dessa lågländer är det öfver *Panamà-näset* det mest bekanta, och man har der anlagt en jernväg. — *Vestindien* ser ut som en del af Central-Amerika, hvilken genom naturrevolutioner blifvit derifrån skild. De flesta af de Vestindiska öarne äro bergiga och vulkaniska.

I **Nordamerika** äro Andesbergen mycket bredare än i Sydamerika, och de bilda tillika i det hela taget icke någon sammanhängande massa. Längst i S. ligger *Mejico's högslätt*, af 7 t. fots (2,300 m.) höjd. På denna högslätt finnas flere höga bergstoppar, bland hvilka *Orizaba* (sava) är inemot 17 t. fot (5,500 m.). *Mejico's* högslätt genomdrages i N. af *Sierra Madre* eller de så kallade *Central-Cordillererna*. — N. om *Mejico's* högslätt ligger den *Stora Bassinen* eller *Utah* (juta), hvilken i nyaste tiden har fått en sorglig ryktbarhet, i det att Mormonerna förlagt sitt jordiska paradiset till den dervarande *Stora Saltsjön*. Ö. om *Stora Bassinen* ligger en bergskedja, som kallas *Rocky Mountains* (moventens), och V. om densamma en annan bergskedja, kallad *Sierra Nevada*. Båda dessa kedjor fortsättas ända till ytterst i N.; *Sierra Nevada* genom *Kaskadbergen* och *Nordame-*

rikanska Sjöalperna. Sjöalperna hafva i N. den höga spetsen *S:t Elias*, 14 t. fot (4,600 m.).

Genom en låg landtrygg stå de nordamerikanska Andesbergen i förbindelse med *Alleghany-bergen* (gäni), hvilka ligga vid Nordamerikas östra kust. De nå en höjd af 6 t. fot (2,000 m.) och sträcka sig icke alldeles till kusten, så att vid denna ligger ett smalt lågland.

S. om landtryggen ligga de låga *Mississippi-slätterna*, hvilka svara mot Pampas i Sydamerika och likasom dessa äro beväxta med gräs. De nordamerikanska grässlätterna kallas *Prairier* (prä) eller *Savanner*. V. om Mississippis lågslätter höjer sig landet småningom, blir allt ofruktbarare och bildar slutligen den höglända *Stora Amerikanska öknen*. — N. om landtryggen ligga de såkallade *Hudsonsbay-länderna*, hvilka sänka sig ned emot Ishafvet. Längs sidorna begränsas Hudsonsbayländerna af högre sträckningar, såsom mot V., der Rocky Mountains ligga, och mot Ö., der Labrador består af låga berg. En stor del af Hudsonsbayländerna är öde och består af tundror.

Andesbergen äro särdeles rika på *vulkaner*, och längs hela vestkusten af Amerika sträcker sig derföre en vulkankedja. I Central-Amerika finnas 30 vulkaner.

Med afseende på *mineralprodukter* är Amerika rikare än någon annan verldsdel. I Andesbergen finnes *guld* och *silfver* i ofantlig mängd (guldet i Californien upptäcktes 1848 och framkallade „den californiska guldfiebern“); Mejico och Peru äro särdeles rika på silfver; Brasilien är känt genom sina diamanter. Alleghanybergen hysa mycket jern och bly samt framför allt stenkol. Kollagren i Nordamerikas Förenta stater intaga en yta, hvilken är 12 gånger större än de britiska. Deras areal är lika stor som de Britiska öarnes. De be-

arbetas dock långtifrån så mycket som de britiska kol-lagren. Af stor vikt äro också de i de senaste åren upptäckta ådrorna af *bergolja* i Nordamerikas Förenta stater.

Floderna i Amerika äro af långt större betyd-
het än i de öfriga verldsdelarne, blott med undantag af
Europa. Betecknande för de flesta floderna i Amerika
är det, att de utfalla i hafvet Ö. om verldsdelen, och til-
lika att vattendelaren mellan dem är obetydlig.

I **Sydamerika** rinner ingen enda betydlig flod åt
V., och åt N. rinner endast *Magdalena-floden*. Åt Ö.
rinna deremot tre stora floder, af hvilka enhvar genom-
strömmar sitt lågland, nämligen *Rio de la Plata* genom
Pampas, *Amazon-floden* eller *Marannon* (ranjon) genom
Selvas, och *Orinoco* genom Llanos.

La Plata-floden upprinner under namnet *Paraná*
i Brasiliens högland. Parana upptager från höger *Pa-
raguay* och vid utloppet från venster *Uruguay*, hvarefter
mynningsviken kallas La Plata. Denna mynningsvik bil-
dar ett grundt farvatten, hvilket är lika bredt som En-
gelska kanalen.

Amazon-floden upprinner i Andesbergen i Peru och
är redan vid sitt inträde i låglandet en betydlig ström.
Bland dess bifloder må nämnas: *Ucayali* från Andesber-
gen i Peru, *Madeira* från Bolivias alpland, *Tocantins*
från Brasiliens högland och *Rio Negro* från N. Ehuru
Amazon-floden icke är jordens längsta flod, är den dock
den största på jorden, emedan man för att beräkna en
flods storlek bör fästa sig äfven vid andra förhållanden
än längden, nämligen vattenområdet och regnmängden.*)

*) Amazonfloden är kanske 800 mil lång och har ett om-
råde af 125 t. qv. mil, Mississippi är öfver 900 mil lång och
har ett område af 70 t. qv. mil. Amazonflodens område har
sannolikt en årlig regnmängd af mer än 100 tum (2,700 millim.),
Mississippi-slätterna af 40 tum (1,000 millim.).

Vid sitt utlopp delar sig floden i två hufvudgrenar, af hvilka den norra är lika bred som Finska viken mellan Helsingfors och Reval. Amazonfloden bildar en motsats till Nilen såtillvida, att den såsom en tropisk flod emottager regn och uppsväller liktidigt under hela sitt lopp. Under öfversvämningstiden stiger den ända till 50 fot (16 m.) och förvandlar landet vidt och bredt till en sjö.

Orinoco upprinner i Guyanas högland och rinner i en båge (likasom Niger och Bahr el Asrak). Särdeles märkligt är Orinocos och Amazonflodens inbördes förhållande, i det att Orinoco genom *Casiquiare* (kiare) är förenad med Rio Negro, så att det icke finnes en vattendelare mellan de två stora floderna. Orinoco bildar vid sitt utlopp ett stort deltaland.

Nordamerika har tre icke obetydliga floder, hvilka rinna åt V., nämligen *Colorado*, som utfaller i Californiska viken, *Columbia* eller *Oregon*, som flyter ut i Stora oceanen, och *Jukon*, som utfaller i Kamtsjatka-hafvet.

I Mejico-viken utfalla *Rio del Norte* eller *Rio grande* och *Mississippi*; i S:t Lawrence-viken *S:t Lawrence-floden*, i Hudsonsviken *Severn* och *Nelson*, samt i Norra Ishafvet *Stora Fiskfloden* och *Mackenzie-floden*.

Mississippi uppstår genom två floder, nämligen *sjelfva Mississippi*, hvilken upprinner ur en mängd små sjöar på landthöjden mellan Cordillererna och Alleghany, och *Missouri* från Rocky Mountains. Bland de floder, hvilka utfalla i Mississippi, må nämnas *Arkansas* från Cordillererna och *Ohio* (hejo) från Alleghany. Mississippi bildar vid utloppet ett sumpigt deltaland, hvilket framtränger allt längre och har ogenomträngliga snår af vass. — *S:t Lawrence-floden* har oaktadt sin ringa längd en betydlig vattenmassa, emedan den bildar afloppet för den *Canadiska sjögruppen*, hvilken har en storlek af 4,500 qv. mil eller hälften af Östersjön. Denna

sjögrupp består af *Öfre sjön*, *Michigan* (mitsjigänn), *Huron* (jürönn), *Erie* (iri) och *Ontario*. Mellan Erie och Ontario är vattenfallet *Niagara* (nejägara), hvilket har en höjd af 160 fot (52 m.) och är det största vattenfall på jorden.

Hudsonsbay-ländernas vattendrag äro utomordentligt talrika, och allestädes är landet betäckt med ett nät af floder och sjöar. Bland dessa sjöar må nämnas *Winipeg*, hvilken utfaller genom floderna *Nelson* och *Severn*, samt *Stora Slafsjön* och *Stora Björnsjön*, hvilka utfalla genom Mackenziefloden.

Klimatet i Amerika är mycket olika, och man finner i denna verldsdel alla värmezoner med undantag af den södra kalla. I allmänhet är dock Amerika *kyligare* och *fuktigare* än de öfriga verldsdelarne. När man jämför värmegraden på orter under samma breddgrad i Nordamerika och den midt emot liggande delen af Gamla världen, finner man också en betydlig olikhet. I Amerika finnas emellertid också delar med en *hög värme*, och detta gäller om de lägre delarne af den heta zonen. I dessa trakter är också på många ställen en regnmängd af 2—300 tum (5—8 t. millim.).

Likasom Amerika har alla värmezoner, så har denna verldsdel också alla **växtzoner** med undantag af den södra polarzonen. Växterna utmärka sig tillika, i motsats till Afrikas, genom sin stora yppighet.

Uti *heta zonen* hafva Amerikas växter en större yppighet än annorstädes, och detta gäller isynnerhet om landet kring Amazonfloden, der värme och fuktighet i hög grad äro rådande. Här finnas också de yppigaste *urskogar* på hela jorden. Man skulle tro, att en urskog kan förekomma i tempererade klimat, men det är oriktigt; ty en sådan kan endast finnas i tropiska länder. Det, hvarigenom en urskog utmärker sig, är nämligen den stora mängden af trädslag; de bilda

sålunda en motsats till våra skogar. Träden i en urskog äro tillika oftast så höga, att våra största träd kunna finna skydd under deras kronor. Ett utmärkande drag hos urskogens träd är också, att de äro rika på blommor, och att mellan dem slingra sig massor af praktfulla slingerväxter (lianer), hvilka tillika betäcka marken, som saknar våra gräsmattor. I de alldeles torra trakterna, t. ex. på högslätterna, träda jättestora cactusväxter i skogsträdens ställe. — Utanför den heta zonen finnas i *Nordamerika* stora skogar; men detta är ingalunda fallet i *Sydamerika*.

Amerika är hemmet för mångfaldiga växter, hvilka lemna viktiga *produkter*, såsom majs, potates och caoträd (till föda), tobak och coca (till lyx), kinaträd (till läkemedel), mahognyträd (till träarbeten) o. s. v. Bland odlade *växter* må nämnas t. ex. tobak och socker i Vestindien, kaffe i Brasilien och Vestindien, maté (ett slags the) i Paraguay, samt bomull och ris. Majs och ris utgöra isynnerhet brödfödan; men allaredan under samma bredd som Sydengland upphör en regelbunden sädesodling i Nordamerika. I de varma delarna äro bananer och maniok af stor vikt.

Djurverlden i Amerika är särdeles rik. I motsats till Afrika finnes det dock endast mycket få stora däggdjur, såsom t. ex. bisonoxen i Nordamerika. Amerikas nordligaste delar hafva en mängd pelsdjur och bilda det tredje stora jagtområdet på jorden.

Med afseende på *husdjuren* må man märka, att infödingarne i Amerika före Columbi upptäckt icke hade något tamt idisslande djur med undantag af lamadju-ret; hästen och svinet voro för dem obekanta. Europeerne införde dock snart sina husdjur, och dessa finnas nu öfverallt i Amerika. Förvildade hästar, åsnor och hornboskap hafva så förökats på Llanos och på

Pampas, att deras hudar, ben och horn afgifva vigtiga utförsvaror.

Folkmängden i Amerika kan, då landet är så väl känt, med temlig säkerhet beräknas till 85 mill.

Amerikas ursprungliga *invånare* höra till två olika racer, nämligen Eskimåerne i polartrakterna och Indianerne i de öfriga delarne.

Eskimåerne stå långt tillbaka i kultur och lefva öfverallt som jägare och fiskare (Grönländarne äro Eskimåer). *Indianerne* erhöilo detta namn af Columbus, emedan han trodde sig vara kommen till Indien och icke till en ny verld. Många Indianer äro af kopparröd färg („rödskinn“); men några af dem äro svarta, gula, till och med hvita.

Amerikas ursprungliga invånare äro icke så talrika som de *invandrade*. Bland de invandrade folken må isynnerhet nämnas Engelsmännen, några romaniska folk och Negerne.

Engelsmännen besatte efterhand de östliga delarna af de Nordamerikanska fristaterna, och de hafva derifrån utbreddt sig öfver största delen af Nordamerika. Allestädes, der de framträngt, hafva de bibehållit sitt språk och sina sedvanor, och engelskan är också det viktigaste språket i största delen af Nordamerika.

Af de romaniska folken i Amerika äro *Spanjorerne* de viktigaste. De bo spridda i hela det fordna Spanska Amerika; spanska språket är af så mycket större vikt, som Spanjorerne hafva blandat sig med den infödda befolkningen.

En stor del af invånarne i det fordna Spanska Amerika är af blandad race och har ett slags europeisk civilisation.*) Folk af engelsk börd blanda sig sällan

*) Såsom de mest kända *blandningsracerna* i Amerika må

med Indianerne, och den indianska befolkningen i Nordamerika har derföre efterhand utdött eller blifvit trängd till trakterna på andra sidan om Mississippi.

Efter Spanjorerne äro *Portugiserne* det viktigaste romaniska folket i Amerika, i det att Brasilien bebos af dem. *Fransmännen* bo deremot endast i Nedre Canada, i Louisiana och på några af de Vestindiska öarne.

Negrerne hafva efterhand utbredd sig i alla de varmare delarne af Amerika. Förr voro de öfverallt slafvar; men nu äro de fria, utom i Brasilien och de spanska besittningarne.

Grönland.

(20 t. qv. mil, 10 t. inv.)

Såvidt man känner är Grönland uppfyllt af höga, snöbetäckta berg, hvilka vid östra kusten nå en höjd af mer än 13 t. fot (4,200 m.). Klimatet är så hårdt, att säd icke kan odlas. På många ställen finnes dock en frodig gräsväxt.

Vestra kusten är här och der bebodd, hvaremot östra kusten är obebodd. Grönländarne, jordens nordligaste folk (till 78° n. br.), lefva af skäl- och hvalfångst. Några orter på vestra kusten egas af *Danmark*.

Huru långt Grönland sträcker sig mot N. vet man icke. NV. om Grönland ligger *Grinnell-land*, det nordligaste bekanta land på jorden (till 84° n. br.).

Det Britiska Nord-Amerika

omfattar allt land från Grönland och de forna Ryska

nämnas: *Mestizer* (blandningar af Indoeuropeer och Indianer), *Mulatter* (af Indoeuropeer och Negrer), *Qvarteroner* (af Indoeuropeer och Mulatter). *Kreoler* kallas alla infödde af romanisk härkomst.

besittningarne ända till de Nordamerikanska Förenta staterna, och består af: 1. *Polarländerna*, 2. *Canada-väldet* och 3. *New-Foundland*.

Polarländerna äro af föga värde, emedan de endast bebos af Eskimåer och icke engång äro besatte af Engelsmännen.

Canada-väldet består af *Canada*, *Nya Brunsvig*, *Nya Skotland*, *Manitoba*, *Hudsonsbay-länderna* och *Britiska Columbia*.

Canada är den viktigaste delen af hela Canada-väldet. Det framalstrar mycket säd och har ofantliga skogar. Landet indelas i *Öfre* och *Nedre Canada* (efter läget vid S:t Lawrence-floden). I Nedre Canada är befolkningen öfvervägande fransk. De mest kända städerna äro *Quebec*, trähandelns, och *Montreal* (reäl), pelshandelns hufvudplats. Quebec är tillika den Britiska general-guvernörens säte.

Manitoba, S. om sjön Winipeg, vid Red-River-floden.

Hudsonsbay-länderna, hvilka omfatta största delen af det Britiska Nordamerika (bl. an. halfön *Labrador* och *Nya Wales*), äro af vikt för sin rikedom på pelsdjur. För jagtens och handelns skull hafva små fästen blifvit byggda här och der i landet.

Britiska Columbia, beläget V. om Cordillererna, är af vikt för sin rikedom på guld. Det omfattar äfven *Vancouvers-ön* m. fl. öar.

New-Foundland har betydighet för den stora, derutanföre belägna sandbanken, vid hvilken Engelsmännen, Fransmännen och Nordamerikanarne idka den största kabeljofångst på jorden.

Till de Britiska besittningarne höra äfven *Bermudas-öarne*, belägna långt ut i Atlantiska hafvet.

Förenta staterna

(170 t. qv. mil, 39 mill. inv.)

hafva under en lång tid fått en väsentlig tillökning i *folkmängd* genom utvandringar från Europa, och man finner derföre i dessa stater en tillväxt, som man icke känner till i Europa (i detta århundrade har befolkningen i Förenta staterna stigit från 5 till 39 mill.).

I följd af invandringen äro **invånarne** af olika härkomst; men den engelska nationaliteten har dock öfvervigten öfver de andra. Detta gäller isynnerhet om de nordöstra staterna, hvilkas befolkning nästan uteslutande består af „Yankes“ (jänkis). Bland invandrarne under de senare åren utgöra Tyskarne och Ireländarne den största delen. Skandinaver finnas $\frac{1}{4}$ mill. Indianernes antal är obetydligt och minskas allt mer och mer.

Likasom i moderlandet stå de flesta **näringarne** på en mycket hög ståndpunkt. I de östligare trakterna, hvilka här närmast omtalas, kan landet med afseende på *jordbruket* indelas i två delar. Mot N. odlas isynnerhet hvete och majs, hvaraf mycket utföres till Europa, och mot S. bomull, som är Förenta staternas viktigaste utförsvara, och ris („*Carolinaris*“); tobak odlas mångenstädes. I sammanhang med denna skilnad mellan de nordliga och sydliga staterna stod ett viktigt förhållande; ty i södern funnos slafegare med 4 mill. Negrer och Färgade. — Den stora landsträckan V. om Mississippi är ännu i allmänhet föga uppodlad.

Boskapsskötseln är af mycken vikt, och i många trakter har man uppdrifvit svin- och fårskötseln så högt, att mycket kött och ull utföres till Europa. *Fisket* är likaledes af stor vikt. Från hvalfångsten hafva Nordamerikanarne nästan utträngt alla andra folk. *Bergsbruket* (i Alleghany och Californien m. fl. stater) är så

ansenligt, att guld, silfver, qvicksilfver och petroleum äfvenledes äro viktiga handelsvaror.

Förenta staternas *industri* är i flere riktningar så betydande, att den öfverträffar de europeiska staternas, och detta gäller isynnerhet om skeppsbyggeriet och om tillverkningen af många slags maskiner (t. ex. symaskinen). Den egentliga fabriksverksamheten står mycket lägre, emedan arbetslönerna äro höga, och mycket fabriksvaror införas derföre från Europa; men deremot byggas t. ex. hela hus på fabriksvis. *Handeln* står också utomordentligt högt, och handelsflottan är den största näst efter den engelska. Också inrikes handeln är betydande. Den befrämjas mycket genom jernvägar och de många ångfartyg, som befara Mississippi och andra floder, kanalerna och de stora sjöarne. En af jordens viktigaste handelsstäder är New-York.

Märkligast bland jernvägarne är *Pacific-banan*, hvilken förbinder New-York med San Francisco; bland kanalerna *Erie-kanalen*, från Hudson-floden till Eriesjön.

I Förenta staterna är fullkomlig **religionsfrihet**. Religionen betraktas såsom icke varande statens sak och presterna få alldeles ingen lön af staten. Der finnas många religionssektter och nya uppstå ständigt (Mormonerne). Mest utbredda äro protestanterne och bland dessa baptisterne och metodisterne. — *Allmogens upplysning* står högt, och det första, hvartill vid ett nybygge plats utses, är alltid kyrkan och skolan; största delen af allmogen kan också läsa och skriva. För *vetenskapen* göres i allmänhet icke mycket, och detsamma är fallet med *konsten*. Hågen är i allmänhet vänd åt det materiella och ett jägtande efter snabb vinning.

Den **politiska författningen** har varit ett mönster, hvarefter en mängd andra amerikanska staters författning, likasom också den i Schweiz, blifvit bildad. För-

enta staterna, äfven kallade *Unionen*, bilda ett förbund af republiker, som består af förbundsdistriktet *Columbia* och 38 stater, utom 10 territorier (territorierna styra icke sjelfva sina angelägenheter). Gemensamma för alla stater äro *generalkongressen*, som består af 2 kamrar, *presidenten*, som väljes på 4 år, och förbundsdistriktet *Columbia* med staden *Washington*, der kongressen och presidenten hafva sitt säte. I många år har herrskat enighet i Förenta staterna; men slaffrågan framkallade ett fyraårigt krig, hvilket slutades med söderns underkufvande och slafveriets afskaffande.

Staterna äro följande:

På östra kustterrassen 17 „Atlantiska stater:“ *Maine* (män), *New-Hampshire* (nju-hempsjir), *Vermont*, *Massachusetts* (tsju), *Rhode-Island* (ejländ), *Connecticut*, *New-York* (nju), *New-Jersey* (nju-dsjersi), *Pennsylvania*, *Delaware* (wä), *Maryland* (märiländ) och förbundsdistriktet *Columbia*, alla i N.; — samt *Öst- och Vest-Virginia*, *Nord- och Syd-Carolina*, *Georgia* och *Florida*, alla i S.

I S. 4 „Golfstater“: *Alabama*, *Mississippi*, *Louisiana* och *Texas* (tesjas).

I midten af landet 14 „Central stater“: *Tennessee* (si), *Kentucky* (töcki), *Ohio* (ohejo), *Indiana*, *Michigan* (mitsjigän), *Illinois* (nöis) och *Wisconsin*, alla Ö. om *Mississippi*; — samt *Minnesota*, *Iowa* (ejowä), *Nebraska*, *Missouri*, *Kansas*, *Arkansas* och *Colorado*, alla V. om *Mississippi*.

Ytterst i V. 3 „Pacific-stater“: *California*, *Oregon* och *Nevada*.

Territorierna i „fjerran vestern“ äro: *Arizona*, *Nya Mejico*, *Indian*, *Utah*, *Wyoming*, *Dacota*, *Montana*, *Idaho*, *Washington* (våsjingen) och *Aljaska* med *Aleuterna* m. fl. öar (f. d. Ryska Nordamerika).

Städerna i Förenta staterna utmärka sig till en

stor del genom den hastighet, hvarmed de framskridit. Flere bland dem voro för 20 år sedan endast en samling af blockhus, och hafva nu 50—100 t. inv. De största äro New-York med 1½ mill., Philadelphia med 700 t. och Chicago med 400 t. inv. Boston, Baltimore, New-Orleans, Cincinnati och S:t Louis hafva 200—300 t. inv.

I **Massachussets** ligga *Boston* och *Lowell*, i **New-York** *New-York*, *Albany* och *Buffalo*, i **Pennsylvania** *Philadelphia* och *Pittsburg*, i **Maryland** *Baltimore*, i **Öst-Virginia** *Richmond* (ritsj) och i **Syd-Carolina** *Charleston* (tsjar).

New-York, vid Hudsonflodens mynning, utmärker sig genom sina många praktbyggnader, är en verldshamn och har det största antalet fartyg af alla orter på jorden. Staden är genom den mest storartade jernbro för- enad med förstaden *Brooklyn*. — *Albany* och *Buffalo* ligga vid hvar sin ända af Erie-kanalen. — *Philadelphia*, vid Delavare-floden, grundades af qväkaren William Penn och är ännu hufvudsätet för qväkarne i Amerika. Staden är berömd för sina undervisnings- och välgörenhetsanstalter, och har tillika den största bokhandel i Amerika. Verldsberömda äro dess lokomotivfabriker. — *Pittsburg*, vid Ohio, kalladt „rökstaden“, är Unionens vigtigaste stad för jernindustri och stenkolshandel. — *Baltimore* är en af Unionens förnämsta handelsstäder.

Washington, vid Potomak-floden, har ett betydligt omfång, men endast 100 t. inv. Bland dess byggnader må nämnas kongressens församlingshus, det praktfulla „Capitolium“. — *Richmond* och *Charleston* äro kända från sista kriget.

I **Louisiana** ligger *New-Orleans* (nju-orlins), i **Ohio** *Cincinnati*, i **Illinois** *Chicago*, i **Missouri** *S:t Louis* (säng lui) och i **California** *San Francisco*.

New-Orleans ligger osundt på Mississippis delta och gula febern härjar derföre ofta i denna stad. Har

den största bomullsutförseln. — *Cincinnati*, vid Ohio, kallas „vesterns drottning“, men äfven „porkopolis“ såsom jordens största svinmarknad. — *Chicago*, vid Michigan, drifver den största spanmålshandel på jorden. I denna stad råkas 17 jernvägar, hvilka alla gå genom sädesrika trakter. — *St Louis*, vid Mississippi, är medelpunkt för flodfarten i det inre landet. — *San Francisco* bestod intill 1848 endast af några få hus; men sedan man upptäckt guldet, tillströmmade en massa menniskor och staden har nu 150 t. inv. Belägen vid den guldrika Sacramento-flodens utloppsvik, är staden förnämsta handelsplatsen på Nordamerikas vestkust.

Uti territorierna Montana och Wyoming finnes den såkallade *Nationalparken*, med en mängd heta källor, af hvilka den största öfverträffar sjelfva Geysir.

Det fordna Spansk-Amerikanska fastlandet.

Dessa vidsträckta länder utgöra många stater med republikansk författning efter Förenta staternas mönster. Oaktadt ett halft århundrade förflutit sedan lösryckningen från moderlandet, äro dessa stater långtifrån till lugn komna, och ständigt inträffa regeringsombyten. De olika staterna erbjuda för öfrigt många likheter.

Befolkningen är i de flesta staterna endast ringa och utgör från omkring 200 t. till omkring 2 mill. (Mexiko har dock 9 mill.). *Invånarne* äro af spansk eller blandad härkomst, isynnerhet Mestizer, och hufvudspråket är det spanska. Indianerne anses utgöra omkring hälften af befolkningen. *Näringarne* stå lågt, emedan man icke nog begagnar de gynsamma naturförhållandena. *Religionen* är katolsk och i de flesta staterna kan det icke vara något tal om folkupplysning. — Den jernväg, som nu är under arbete och leder från Callao till när-

heten af Ucayali, kommer att blifva af stor vikt för kommunikationen tvärsigenom Sydamerika.

Af de *städer*, hvilka nedanföre nämnas, hafva hufvudstäderna omkring 50—150 t. inv. Störst är Mejico med 200 t. inv.

I **Mejico** ligga *Veracruz* på östra och *Acapulco* på västra kusten; på högslätten ligga *Guanajuato*, *Mejico* och *Puèbla* (vla).

Veracruz är förnämsta sjöstaden. — *Mejico* är hufvudstaden och en af Amerikas praktfullaste städer. — *Puèbla* är landets andra stad. — *Guanajuato* har likasom flere andra städer på högslätten rika silfvergrufvor, hvilka tillsammans gifva mer silfver än hela den öfriga jorden.

Central-Amerikas största stad är *Guatèmala*. I dess närhet resa sig en vattenvulkan och en eldvulkan.

Engelsmännen ega i Central-Amerika kolonin *Hondùras*, som är rik på mahognyskogar.

I **Venezuela** ligga hufvudstaden *Caràcas*, på en högslätt, och dess hamn *La Guayra*; i **Columbia** *Panamà* vid kusten och hufvudstaden *Bogotù* på en högslätt; i **Ecuador** hufvudstaden *Quito* (khitå) på en högslätt och sjöstaden *Guayaquil*; i **Perù** *Cuzco* och *Pasco* på högslätten, samt hufvudstaden *Lima* med dess hamn *Callao* (kaljåå) vid kusten; i **Bolivia** hufvudstaden *La Paz* och *Potosì* på högslätten; och i **Chile** hufvudstaden *Santiago* i det inre landet och *Valparaiso* vid kusten.

Quito ligger under eqvatorn, på en högslätt med evig vår, omgifven af 11 snöbetäckta berg, bland hvilka den förfärliga vulkanen *Cotopaxi*. — *Cuzco* är Incaernas gamla hufvudstad, med många lemningar, som påminna om en högre kultur. — *Pasco*, beläget 13,400 fot (4,300 m.) öfver hafvet, har rika silfvergrufvor. — Utanför *Callao* ligga *Guano-öarne*. — *La Paz* ligger vid sjön *Titic*

caca. — *Potosì* hade förr rika silfvergrufvor. — *Valparaiso* är förnämsta sjöhandelsstaden på Sydamerikas västra kust. V. om Valparaiso ligger öflocken *Juan Fernandez*, känd genom Alexander Selkirk („Robinson“).

I **Argentina** ligger *Buenos Ayres* vid La Platas mynning, i **Paraguay** *Asuncion* vid floden Paraguay, och i **Uruguay** *Montevideo* vid La Platas mynning; allt hufvudstäder.

Buenos Ayres och *Montevideo* idka en storartad handel med ull, hudar och kött; — *Asuncion* utför maté.

Kejsaredömet Brasilien,

(150 t. qv. mil, 12 mill. inv.)

en f. d. portugisisk koloni, har i motsats till de forna spanska kolonierna bestått utan synnerliga skakningar. Författningen är konstitutionel.

Invånarne äro dels Portugiser, dels af blandningsracer och Negrer. Nästan endast kusten är bebodd, och inne i landet finnas blott här och der Indianer. *Hufvudspråket* är portugisiska och *religionen* katolsk. *Produkterna* äro af samma slag som i andra tropiska länder, och nämnas må isynnerhet kaffe („Brasiliekaffe“) och diamanter.

Städerna af betydighet ligga alla vid kusten, såsom hufvudstaden *Rio Janeiro* (dsja) med 400 t. inv., *Bahia* med 150 t., och *Pernambuco*.

Rio Janeiro utmärker sig genom sitt natursköna läge, och omgifningarne äro fullströdda med sköna vilor. Dess handel med kaffe är den största på jorden. — *Bahia* är omgifvet af vidsträckta plantager, hvilka isynnerhet lemna socker.

Guyana

är vidsträckt, men endast den heta och osunda kusten har någon betydenhet. Landet är deladt mellan *Engelsmän*, *Holländare* och *Fransmän*. — Hufvudprodukten är socker.

Patagonien

är ofruktbart och glest befolkadt. Argentina och Chile göra väl anspråk på herraväldet, men i verkligheten äro invånarne oberoende.

Falklands-öarne höra till Britiska riket.

Vestindien

är den del af Amerika, der de flesta europeiska folk hafva förvärfvat besittningar. Om dessa än äro små, så äro de dock af mycken vikt i följd af sin bördighet och det lätta tillträdet till hafvet.

Invånarne äro till största delen Negrer och Mulatter. Hvita finnas också, hvaremot de ursprungliga invånarne, *Caraïberna*, äro utdöda. *Produkterna* äro isynnerhet tobak (Habana), socker och kaffe.

Svenskarne ega *S:t Barthélémy*, **Danskarne** *S:t Croix*, *S:t Thomas* och *S:t Jean*, **Holländarne** några af de *Små Antillerna*, **Fransmännen** *Guadeloupe* och *Martinique*, **Spanjorerne** *Cuba* och *Puerto Rico*, oafhängigt är *Haiti*, — och **Engelsmännen** ega resten.

Cuba är Vestindiens största och bördigaste ö. Dess hufvudstad är *Habana* (vana) med 200 t. inv. I Habanas hufvudkyrka är Columbus begrafven. — *Haiti* egdes förr af Frankrike och Spanien. För närvarande bilda den fordna franska och den fordna spanska delen hvardera en fristat, som bebos af Negrer och Mulatter.

AUSTRALIEN.

Den femte verldsdelen består egentligen af två delar, af hvilka hvardera med rätta kan göra anspråk på namnet verldsdel. Den ena af dem är *Australlandet* (f. d. Nya Holland), och den andra *Austral-öarne*, hvilka åter bestå af de *närmare öarne* och de *fjermare öarne*. Dessa sistnämnda kallas också *Söderhafvets öar*, *Oceanien* eller *Polynesien*.

Fastlandet har i alla afseenden kontinentens prägel, hvilket deremot icke gäller om öarne.

Australiens fastland

var ända till för få år sedan en af jordens mest obekanta delar, i det att man icke kände deraf annat än kusterna. Nu har det emellertid lyckats att genomresa landet.

Australlandet utmärker sig genom sin ringa höjd. Längs östra kusten sträcker sig en bergrad, hvilken kallas *Blå bergen* och *Austral-Alperna* och i högsta delen når 7 t. fot (2,200 m.). Dylika berg, ehuru långtifrån så höga, finnas vid de öfriga kusterna. Om det inre har man fått veta, att det består af låga, mer eller mindre ökenaktiga stepper, hvilka här och der afbrytas genom låga berggrupper. Midt i fastlandet reser sig ett berg, hvilket efter sin upptäckare fått namnet *Stuarts Centralberg*.

Klimatet är kontinentalt. Det är mycket torrt i den del af Australlandet, som ligger utanför den heta zonen, och regnet faller också der i enstaka strida skurar. I följd deraf finnes der endast en betydande flod, nämligen *Murray*, som upprinner på östra bergraden och flyter åt SV.

Växterna äro högst egendomliga. Skogsträden ut-

märka sig nämligen genom sina styfva blad, hvilka äro stälda på kant, så att i de australiska skogarne icke finnes samma djupa skugga som i våra skogar. I allmänhet stå träden också långt från hvarandra, och skogarne med sin frodiga gräsväxt och sina många öppna platser likna derföre ljusa parker. Utmärkande för detta fastland äro äfven de såkallade *Scrubs*, d. ä. stora landsträckor, öfvervuxna med taggiga buskar. *Näringsväxter* hade Australlandet ursprungligen endast få; men nu hafva europeiska kulturväxter blifvit införda och de trifvas ypperligt.

Djuren äro likaså egendomliga. Med undantag af en vild och tämd hundart, kallad Dingo, några gnagare och flädermöss, hade Australlandet ursprungligen inga andra däggdjur än pungdjur; Emu träder i stället för den afrikanska strutsen, en svart svan i stället för den hvita o. s. v. Af *tama djur* fanns intet med undantag af dingo, och vildbråd endast i ringa antal. Nybyggarna hafva infört de europeiska husdjuren, och isynnerhet fårskötseln är nu af särdeles vigt.

Folkmängden i det 140 t. qv. mil stora fastlandet utgör endast 1½ mill. Endast kusterna äro här och der bebodda, och hela det inre är så godt som obebodt. De få *ursprungliga invånarne* höra till en race, som kallas *Papuas* eller *Australnegrer*. De äro svarta, hafva krusigt hår och stå i afseende på själsförmögenheterna på en mycket låg ståndpunkt. De aftaga allt mer och mer, isynnerhet genom „eldvattnet“.

Hela Australlandet tillhör England; men endast några delar äro koloniserade. Engelsmännen indela de af dem besatta landsträckorna i 5 kolonier, nämligen *Queensland* (kvins) och *Nya Syd-Wales* mot Ö., *Victoria* och *Syd-Australia* mot S. och *Vest-Australia* i V. Här-till kommer ännu *Nordterritoriet* i N.

Hufvudnäringen i de flesta kolonierna är boskaps-skötsel. Utförseln af ull öfverträffar alla andra länders. I Victoria äro många invånare sysselsatte med gräfning af guld, hvilket i Australlandet först upptäcktes år 1851. De dervarande guldlagren höra till de mest gifvande på jorden.

I **Nya Syd-Wales** ligger *Sydney* (ni), i **Victoria** *Melbourne* (börn) och i **Syd-Australia** *Adelaide* (läd). *Sydney* har öfver 100 t. och *Melbourne* 200 t. inv. Man ser i dem samma lyx som i de europeiska hufvudstäderna. I båda städerna finnas också universiteter.

Tasmania liknar i de flesta afseenden fastlandet, invid hvilket det ligger. Det bildar en särskild engelsk koloni.

Austral-öarne.

De *närmare öarne* bilda likasom en förmur, som ligger utanför Australlandets kust. De likna alltså i detta afseende den stora östasiatiska öraden. Likasom denna örad äro de närmare öarne vulkaniska, och hela Stora oceanen är således omgifven af en ofantlig vulkan-krets. Den minst kända af dessa öar är den rika ön *Nya Guinea*. På densamma finnas berg, hvilka nå snö-gränsen. De torde vara de högsta i Australien, emedan ön ligger invid eqvatorn. Den dubbla ön *Nya Zeeland* har äfvenledes snöbetäckta berg. Den norra ön har derjemte en mängd heta källor invid den såkallade *Varma sjön*. Den södra ön genomdrages af de storartade *Sydalperna*, hvilka hafva en mängd glaciärer. Högsta fjällspetsen är *Mount Cook*, af mer än 12 t. fots (4,000 m.) höjd.

De *fjärmare öarne* skilja sig i många afseenden från de närmare öarne, isynnerhet i afseende på storleken. Alla de öflockar, hvilka bilda Oceanien eller Polynesien, bestå nämligen af en mängd små öar. Den

största af alla dessa öar är *Havaji*, 230 qv. mil. Också de fjernare öarne äro till en del vulkaniska. På *Havaji* finnes vulkanen *Mauna Roa*, en af de förfärligaste på jorden, 13 t. fot (4,200 m.) hög.

En motsats till dessa vulkaniska öar bilda *korallrefven*. De hafva uppkommit genom koralldjur, hvilka bygga från botten till så nära ytan, att de nås af solstrålarne. Dessa djur behöfva, för att kunna trifvas, rent, saltigt och mycket varmt vatten. Derföre förekomma de i allmänhet icke längre än 28° från eqvatorn. Man kan indela korallrefven i 3 slag: *kustref*, som finnas längs kusten, hvarifrån de äro skilda genom en smal och grund kanal; *vallref*, som ligga längre från kusten, ofta ända till 20 mil, och skiljas derifrån genom djupt vatten; *ringref* eller *atoller* omsluta en liten sjö eller lagun, som i allmänhet är i förbindelse med hafvet genom en eller flere kanaler. Det starka vågsvallet lösrycker korallerna från refvet och uppkastar dem, så att på refvet en ö uppkommer; vågorna uppkasta sedermera kokosnötter, hvilka gro i de lager, som bestå af uppkastad tång och fågelspillning; slutligen kommer människan och tager ön i besittning.

Klimatet på de australiska öarne är ett mycket mildt *hafsklimat*. Olikheten mellan årstiderna är så ringa, att klimatet kan betecknas såsom en ständig, sval sommar. Med afseende på *fuktigheten* äro de flesta öarne väl belägna, i det att de hafva tillräckligt regn. Endast några af dem lida af torka, såsom t. ex. Påskön, der invånarne vanligtvis dricka hafsvatten, blandadt med saften af sockerröret.

Växt- och djurverlden utmärker sig på de flesta öarne genom sin stora *fattigdom* på arter. Detta är en följd deraf, att hafvet hindrar spridningen. Såsom utmärkande växter må kokospalmen och brödfrukträdet

nämnas. På Nya Zeeland växa resliga furor och ett eget slags lin, starkare än det vanliga. Af däggdjur funnos vid Europeernes ankomst endast svin, ett slags råttor och dingo. Nu hafva europeiska husdjur blifvit införda och finnas på de flesta öarne. — På hafvet idkas ett ansenligt trepangfiske.

Af *mineralier* har Nya Zeeland guld i ymnighet.

Folkmängden på de australiska öarne utgör inalles 2—3 mill. *Infödingarne* indelas i två racer, nämligen Papuas och Malajer.

Papuas finnas på alla de närmare öarne med undantag af Nya Zeeland. *Malajer* finnas deremot på Nya Zeeland och i hela Polynesien. Dessa likna i allmänhet Indoeuropeerne, och ehuru hufvudfärgen är brun, äro många af dem nästan hvita. Bland egna bruk hos dem må nämnas *tatueringen* och *tabù*, hvilket sistnämnda består deri, att vissa saker äro heliga eller ej få vidröras af någon eller af vissa personer. Malajerne hafva mångenstädes antagit europeiska seder. Kristna missionärer hafva predikat evangelium för dem, europeisk klädedrägt har utträngt den ursprungliga och Sandwichs-öarne bilda till och med ett konstitutionelt konungarike, hvars hufvudstad är *Honolulu* på ön Oahu, Polynesiens enda stad. Dess hamn är en hufvudstation för hvalfångare.

Europeerne hafva gjort sig till herrar öfver många af de australiska öarne. **Spanjorerne** hafva tillegnat sig *Marianerna*, **Fransmännen** *Nya Caledonien* och *Marquesas-öarne* samt derjemte protektoratet öfver *Sällskaps-öarne* och *Låga öarne*, och **Engelsmännen** *Nya Zeeland*. Dessutom hafva **Nordamerikanarne** tillegnat sig några små öar, belägna S. om Sandwichs-öarne och till en del rika på guano.

Södra Polarländerna.

Medan fastlandet på norra halfklotet sträcker sig så högt åt N., att det upphör omkring den 70:de breddgraden, är förhållandet annorlunda på södra halfklotet. Afrika når nämligen endast till några och 30, Austral-landet med Tasmania till några och 40, och Amerika med Eldslandet till några och 50° br.

S. om fastlandet finnas emellertid landmassor åt sydpolen, hvilka blifvit kallade *Södra Polarländerna*. Till dem höra *Syd-Victorialand*, *Syd-Shetland* o. s. v.

Dessa länder hafva ett särdeles hårdt *klimat*, och isen upptinar derföre aldrig, till och med långt från polen. Ännu under 60° br., hvilket svarar mot bredden af Helsingfors, är kusten omgifven af ett sådant isbälte, att man icke kunnat uppnå landet. För drifisens skull är hafvet i Sydpolartrakterna mycket svårt att befara, och man har der icke kommit längre än till 78° br., under det man på norra halfklotet har kommit till öfver 82°.

Södra Polarländerna äro alldeles obebodda af *meniskor*, och *växterna* upphöra redan snart. Hafvet är deremot rikt på hvalar, och hvarje sommar begifva sig derföre många hvalfångare till dessa trakter, hvilka bilda det andra stora hvalområdet på jorden.

Endast här och der har man lyckats beträda landet. På afstånd har man sett en rykande vulkan, hvilken blifvit kallad *Mount Erebus* och har en höjd af 12 t. fot (3,800 m.).

Allmänna betraktelser.

Hafvet.

Hafvets djup är långtifrån lika öfverallt; det största djup, som man med säkerhet har nått, är omkring 1 mil.

Hafvets yta är deremot så jemn, att den anses vara lika öfverallt. Det är derföre också förklarligt, att man betraktar hafvets yta såsom utgångspunkten för höjdmätningar.

Hafsvattnet innehåller sannolikt alla grundämnen; men endast några af dem äro tillstädes i sådan mängd, att de med lätthet kunna uppvisas. Hafsvattnets salta smak är en följd af koksalt, och dess bittra smak af svafvelsyrad magnesia. Det har i allmänhet en *blå färg*, men på många ställen är det färgadt genom djur eller växter („Röda hafvet“, — Persiska viken eller „Gröna hafvet“, — Californiska viken eller „Purpurhafvet“).

Hafvets rörelse är trefaldig, nämligen vågrörelsen, tidvattnet och strömmarne.

Vågrörelsen är en följd af vindens tryck och verkar måhända knappt till 1 t. fots (300 m.) djup. På öppna hafvet nå vågorna en höjd af 16—32 fot; men i bränningarne vid kusten kunna de vara mycket högre.

Tidvattnet, d. v. s. ebb och flod, är isynnerhet en följd af månens dragningskraft. Äfven solen bidrager dertill. Det uppkommer endast på en mycket stor hafsyta. Flodvågen uppstår först i Stora oceanen och går derifrån genom Indiska och Atlantiska hafvet o. s. v. I omkring 6 timmar är det flod, och i omkring 6 timmar ebb. På det öppna hafvet stiger flodvågen endast några få fot, men i små fjordar och vikar kan den stiga mycket högre, t. ex. i Fundyviken 100 fot. I Bristol-

kanalen når den en höjd af 60 fot, vid Slesvigs vestra kust 10 fot och vid Östersjöns yttersta gräns endast 10 tum.

Hafsströmmarne äro en följd af flere förhållanden, bland hvilka hafvets värme är ett af de viktigaste. Man har fått kunskap om hafsströmmarne genom att undersöka hafvets värmegrad och genom åtskilliga drifprodukter. Bäst känd är den stora strömmen i *Atlantiska hafvet*. Från Guineaviken flyter en *Equatorialström* tvärsöfver Atlantiska hafvet och in i Caraïbiska hafvet; sedan den inkommit i Mejico-viken får den namn af *Golfströmmen* och rinner i nordostlig riktning tillbaka öfver Atlantiska hafvet. Den medför åtskilliga amerikanska drifprodukter till Europa, Island och till Nowaja Semlja, såsom drifved, mimosafrön o. s. v. Dess varma vatten är tillika af utomordentlig vikt, emedan det gör klimatet i vestra Europa och på en del af Island långt mildare, än man kunde vänta efter breddgraden. I norra delen af sitt lopp sammanträffar Golfströmmen med *Polarströmmar*, af hvilka den ena kommer från Sibirien och flyter längs Grönlands östra kust, och den andra kommer från Baffinsviken. Den sibiriska strömmen medför drifved af sibiriskt ursprung till Islands norra kust, och tillika stora massor drifis. Det är i följd af dessa kalla strömmar, som Islands norra kust är kall och Grönlands östra kust så godt som otillgänglig.

Också i de *andra världshafven* finnas dylika strömmar; men de äro icke så väl kända som Atlantiska hafvets. Uti Stilla hafvet finnes en ström, som motsvarar Golfströmmen. Denna ström, af Japaneserna för sin mörkblåa färg kallad *Kuro Siwo*, d. ä. svarta strömmen, gör klimatet på den högbergiga halfön Aljaskas södra kust så mildt, att t. ex. kolibrin der trifves, under det man finner hvalrossen på norra kusten, hvilken sköljes af en polarström.

Landet.

Jorden består sannolikt af en glödande het, flytande massa, hvilken är omgifven af en 40 mil tjock skorpa, och *vulkanerna* kunna betraktas som skorstenar, genom hvilka det inre står i förbindelse med ytan. Man räknar på jorden 326 verksamma vulkaner, af hvilka de flesta ligga i en krets längs Stora oceanen. De *egentliga vulkanerna* utstöta lava, vattenångor och luftarter. I allmänhet hafva de mer eller mindre formen af en kägla med en eller flere kratrar i toppen. Andra vulkaniska företeelser äro *gasvulkanerna*, hvilka endast utstöta gas („Hundgrottan“ vid Neapel, „Gift dalen“ på Java, båda med utbrott af kolsyra), — *dyvulkanerna*, hvilka utstöta dy („Island“, „Sicilien“), och de *heta källorna* („Geysir“, „mineralkällor“).

En följd af den vulkaniska verksamheten äro också *jordbäfningarne*, hvilka ibland hafva en ofantlig utsträckning; jordbäfningen 1755 omfattade öfver $\frac{1}{13}$ af jordens yta.

Landmassorna äro olika fördelade på jorden, i det att vestra halfklotet innehåller mycket mera vatten än det östra, södra halfklotet mera än det norra. Man kan finna flere *likheter* mellan de stora landmassornas fördelning och form. De två delar, af hvilka Amerika består, igenfinnas sålunda i Gamla verlden: Europa svarar mot Nordamerika, Afrika mot Sydamerika och Pyreneiska halfön mot mellersta Amerika. Samma förhållande upprepas också längre mot Ö., i det att Asien svarar mot Nordamerika, Australlandet mot Sydamerika och Indiska öflocken mot mellersta Amerika. En annan likhet erbjuda de stora landmassorna i sina sydliga delar, i det att de hafva en stor bugt på södra sidan (Guinea-viken) och tillika mot S. utlöpa i en trekantig

spets (Goda Hoppsudden, Sydkap och Kap Hoorn). Denna tillspetsade form igenfinnes hos många halföar, hvilka äro vända mot S., såsom Bortre Indien, Främre Indien, Arabien, de sydeuropeiska halföarne, äfven Grönland o. s. v.

Landmassorna på jorden hafva en mycket olika *kustbildning*. Mest inskuret är Europa, hvilket allenast består af halföar och öar, och dernäst Nordamerika. Endast obetydligt inskurna äro deremot Afrika, Austral-landet och Sydamerika. Det är naturligt, att Europa på grund af sin form har ett stort företräde framför de andra verldsdelarne.

Man plär säga: „Afrika är en kropp utan lemmar, Asien en kropp med lemmar, Europa en kropp med förherrskande lemmar“.

Man kan också finna likheter mellan dessa lemmar. Asiens halföar i S. påminna mycket om de tre sydeuropeiska halföarne. Bortre Indien och Turkisk-Grekiska halfön äro båda mycket inskurna och hafva båda en rik överld, som bildar öfvergången till en annan verldsdel. — Främre Indien och Italien äro mindre inskurna och hafva färre öar; men båda hafva en särdeles rik ö (Sicilien, Ceylon). Båda dessa halföar hafva derjemte i N. ett fruktbart lågland, rikt på städer. De bilda äfven en naturlig medelpunkt för en betydlig del af jorden. — Arabien och Pyreneiska halfön äro minst inskurna, och nästan utan öar. Båda äro isolerade och bilda genom sina naturförhållanden öfvergången till en annan verldsdel, Afrika, med hvilken de äfven varit politiskt förenade.

Hvad beträffar *höjdförhållandena*, så finnas i Amerika isynnerhet bergskedjor, i Afrika högslätter. I Asien finnas båda dessa naturformer, dock företrädesvis plåter, hvilka sträcka sig genom hela verldsdeln från

Arkipelagen ända till Mantsjuri. Bergskedjorna äro icke så mångfaldigt gestaltade som i Europa. I Asien är likasom i Amerika höglandet smalast i midten (Hindukusj, Panamanäset). Låglandet är i det förra beläget N. om höglandet, i det senare Ö. om höglandet.

Luften

omgifver jorden öfverallt till en höjd af 10 mil.

Med *klimat* förstår man de förändringar i luften, hvilka på ett käubart sätt inverka på våra organer. Man bör vid klimatet isynnerhet göra afseende på värmen, fuktigheten och vindarne.

Värmen aftager visserligen i allmänhet från eqvatorn till polerna; men många andra förhållanden kunna dock häri åstadkomma en förändring. *Isotermerna* gå temligen regelrätt i heta zonen; men utanför denna tilltager oregelbundenheten och den är störst mellan 40—50° n. bredd. *Årstiderna* i heta zonen äro två, i de tempererade zonerna fyra och i de kalla zonerna åter två. I de tropiska länderna är medeltemperaturen + 24 till 30° C., i Sydeuropa + 16 till 20°, vid Nordkap och under 60° s. br. 0°. Temperaturen hittills kända *extremer* äro + 68° C. i Sahara och — 58° C. i Jakutsk uti Sibirien.

Fuktighet finnes alltid i luften, ehuru den icke alltid är synlig. De i luften befintliga vattenångorna blifva nämligen först synliga vid *afkylning* och framträda då än som moln eller dimma, än som regn, snö eller hagel, och än som dagg eller rimfrost.

Regnmängden är störst i heta zonen, ehuru *regndagarnes* antal der är mindre än längre bort från eqvatorn. Nederbörden i heta zonen är nämligen hvar gång utomordentligt stor, ty „det regnar der i strålar och

icke i droppar“. I södra Finland (Åbo) är medeltalet af nederbördsdagarne om året omkring 150, i Sydeuropa kanske icke ens 100, vid eqvatorn 70—80. I de tropiska länderna har man på flere ställen iakttagit, att der på en dag faller mera regn än hos oss under ett helt år. Fullkomligt regnlösa äro Afrikas och Asiens öknar; i många trakter saknas till och med dagg, t. ex. i Sahara och i Persiens öken. Den största nederbörden har man funnit vid nedre Bramaputra: 600 tum (16,000 millim.)

I afseende på regnet delar man jorden i *regnbälten*:

1. *Sommarregnets bälte* omfattar heta zonen och har en regntid och en torr tid (under eqvatorn två regntider); regntiden inträffar, när solen står högst på himmeln. I Afrika ligger mot N. och S. ett „regnlöst bälte“, omfattande Sahara och Kalahari.

2. *Vinterregnets bälte* omfattar de varmare delarne af de tempererade zonerna (i Gamla verlden t. ex. Medelhafsländerna och Kaplandet), och regn faller der isynnerhet om vintern.

3. Det *under alla årstider fallande regnets bälte* omfattar det öfriga af de tempererade zonerna.

Snö faller icke i låglandet af den heta zonen, och till och med i det sydligaste Europa är snö okänd i låglandet. Man kan icke uppställa någon allmänt gällande regel för *snögränsens* höjd i de olika trakterna, och till och med under samma breddgrad ligger den på olika höjd. På Karakorum är dess höjd ända till 18 t. fot (5,800 m.), i Bolivia mer än 17 t. (5,500 m.), Himalaja 15—16 t. (4,800—5,200 m.), Quito 15 t. fot (4,800 m.) o. s. v. Uti trakter med kontinentalklimat är den högre, än uti trakter med hafsklimat, högre uti torr än fuktig luft; hvarjemte äfven det kringliggande landets beskaffenhet m. m. är af vikt.

Vindarne äro i den heta zonen mycket regelbundna. I *Atlantiska* och *Stilla hafvets* heta zon blåser ständigt en mild östanvind, kallad *passaden*. N. om eqvatorn är den nordostlig, S. om eqvatorn sydostlig. Denna passadvind medför svalka åt heta zonens öar och östliga kustländer. Sydostpassaden herrskar äfven på södra delen af Indiska hafvet, men på norra delen af detta haf träda de så kallade *monsunerna* i stället. Om sommaren blåsa de från SV. och om vintern från NO. De äro af en särdeles synbar verkan på Främre Indiens klimat, i det att Dekans vestra kust har sin regntid, när den östra kusten har sin torra tid, och tvärtom. På de Indiska öarne omvexla nordvestmonsuner (oktober till april) med sydostmonsuner.

Passaderna uppstå i följd af den olika temperaturen i de tropiska och polarländerna. Monsunerna framkallas genom den olika uppvärmningen af landet och hafvet under olika årstider. — Mellan båda passaderna är *vindstillans bälte*, fruktansvärdt genom tidtals inträffande, förfärliga åskväder och stormar.

Utanför heta zonen äro vindarne mycket ostadiga. I den norra tempererade zonen (Europa) äro de dock företrädesvis sydvestliga, i den södra företrädesvis nordvestliga. Säregna vindar äro *orkanerna*, hvilka isynnerhet förekomma i heta zonen, der de ofta åstadkomma fruktansvärda förödelse, och *ökenvindarne*.

Luftens tryckning är störst nere vid hafsytan och aftager uppåt; barometern begagnas derföre till höjdmätningar. *Luftens elektricitet*, som framkallar blix och åska, bryter starkast fram i heta zonen; i de kalla zonerne inträffa blix och åska högst sällan.

Växtriket.

Den viktigaste grunden till växternas utbredning på jorden bör sökas i klimatet. De olika *växtzonerna* stå derför också i ett bestämdt förhållande till de klimatiska zonerna. Man kan särskilja följande växtzoner:

1. Den *tropiska zonen* går från eqvatorn till vändkretsarne. Växtriket uppträder der med en utomordentlig yppighet och mångfald („urskogar“), och de odlade växterna finnas likaledes i stor mängd.

2. De *subtropiska zonerna* gå på norra halfklotet till 34° (Nordafrika) och på södra halfklotet till 40° br. (Tasmania). Yppigheten och mångfalden äro långtifrån så stora som i den tropiska zonen; men der finnes dock en mängd arter. Många tropiska växter, såsom t. ex. palmer och bamburörarter, förekomma i denna zon.

3. De *tempererade zonerna* gå till 63° n. och 56° s. br. (till Trondhem och Kap Hoorn). I den varmare delen deraf (Sydeuropa) finnas några tropiska växter, och skogarne utgöras af ständigt grönskande löfträd. I den kallare delen deraf utgöras skogarne af löfträd (mellersta Europa) eller barrträd (Finland). Utmärkande för den kallare delen äro de vackra gräsmattorna, som vi se på våra ängar och som ej finnas i de heta länderna, der alla växter äro höga och yppiga.

4. *Polarzonerna* sträcka sig så långt åt polerna, som växter der öfverhufvud förekomma. En skarp motsats eger här rum genom tillvaron af eller bristen på skog.

På grund af värmens aftagande uppåt bör man märka de olika *höjdzonerna* eller *regionerna*. Man kan uti ett tropiskt bergland, såsom t. ex. Quito, på en mycket kort tid göra en botanisk vandring genom alla växtzoner, svarande mot en vandring från eqvatorn till po-

lerna. På ett högt berg intager enhvar af dessa höjdzoner omkring 2 t. fot (650 m.). *)

Kulturväxterna äro mycket talrika, och man räknar, att endast i de europeiska trädgårdarne odlas omkring 2,500 arter. Man kan indela kulturväxterna i 3 grupper, nämligen näringsväxter, beklädnadsväxter och lyxväxter.

Näringsväxterna bestå isynnerhet af örter, och endast ganska få trädslag höra dit. De viktigaste näringsväxterna äro *sädesslagen*, af hvilka kornet når till 70° (det nordligaste Norge) och hafren nästan lika långt åt N., rågen till 67° (Finland) och hvetet till 62° (det sydliga Norge). Företrädesvis tropiska sädesslag äro majs och ris, af hvilka det förra i Central-Europa triffes ända till 52°, det senare till 45° (Poslätten). Bland andra näringsväxter må *potates* nämnas, som på norra halfklotet odlas från Grönland ända till den tropiska zonen. I stället för *potates* odlas i heta zonen *jams*, *batater* o. s. v.

Bland träd, som lemna näringsämnen, hvilka begagnas som bröd, må nämnas: *brödfruktträdet* på Söderhafvets öar, *dadelpalmen* i Nord-Afrika och *pisangen* öfverallt uti heta zonen. Till näringsväxterna kan man också räkna *sockerröret* från alla tropikländer, och *hvitbetan* från mellersta Europa.

Beklädnadsväxter äro t. ex. *bomullsväxten*, som odlas i många tropikländer, och till och med i Syd-Europa, samt *linet* och *hampan*, hvilka isynnerhet fås från Ryssland.

Lyxväxterna lemna berusande drycker, såsom *vin-*

*) I världshafvet kan man, på grund af värmens aftagande nedåt, särskilja *djupregioner*, med olika växter och djur. Växter tyckas dock saknas i de största djupen.

rankan från mellersta och södra Europa, eller närande drycker, såsom *kaffeträdet*, *thebusken* från Kina och Japan samt *cacaoträdet* från Amerika. Andra lyxväxter äro t. ex. *tobaken*, isynnerhet från Amerika, *opiumsväxten* (vallmo), från orienten, och *kryddväxterna*, isynnerhet från Indiska öflocken.

Menniskan.

Då man så litet känner *folkmängden* i Kina och Afrika, kan man icke med säkerhet säga, huru många menniskor inalles finnas på jorden. Man plägar i allmänhet antaga, att jorden är bebodd af inalles 12—1300 mill. menniskor, hvaraf Europa har 300, Amerika 85 och Australien 4 mill.

Man hänför menniskorna till olika *racor*.

Indoeuropeiska racen sträcker sig från Indien öfver Iran och nästan öfver hela Europa; dessutom bebos stora sträckor af Amerika och af Australlandet mest af denna race.

Semitiska racen bebor sydvästra Asien och hela Nord-Afrika (i Europa finnas Judar öfverallt, men isynnerhet i de polska länderna).

Turanska eller *mongoliska* racen bebor det nordliga och östliga Asien samt en liten del af Europa.

Negrerne bebo mellersta och södra Afrika, och *Hottentotterna* de sydligaste trakterna af Afrika.

Malajerne bebo Indiska öflocken, Polynesien och Nya-Zeeland, *Papuas* Australlandet och nästan alla de närmare öarne.

Eskimåerne bo i de nordligaste delarne af Amerika, och *Indianerne* i de öfriga delarne af denna verldsdel.

Efter den *kulturgrad*, hvilken menniskorna innehafva, hänför man dem till 3 afdelningar. Lägst stå

jägare- och fiskarefolken; högre stå *nomaderna*, hvilka hafva lärt sig att tämja djur, men icke hafva fasta boningar; högst stå de *jordbrukande folken*, af hvilka några äro civiliserade, andra halfciviliserade.

Efter *religionen* indelas människorna i *monoteister*, hvilka dyrka en gud, och *polyteister* eller *hedningar* hvilka dyrka flere gudar. Monoteister äro de kristna, muhammedanerne och judarne; polyteister äro Brama-dyrkarne, Buddhaisterne o. s. v. Man kan antaga, att $\frac{1}{3}$ af människorna äro kristna, $\frac{1}{8}$ muhammedaner, $\frac{1}{200}$ judar och resten polyteister.

Om upptäckterna.

I gamla tiden skaffade sig isynnerhet *Fenicierne* kännedom om en stor del af den Gamla verlden, och senare var detta också fallet med *Grekerna* („Alexander den Store“, „geografen Ptolemäus om Nilens källor“). Om Amerika hade gamla tidens folk icke någon kunskap.

Den första upptäckten af Amerika skedde genom *nordboar*. År 983 kom Erik Röde till Grönland, och år 1000 kom hans son Leif den Lycklige till „Vinland det gode“ eller trakterna vid Boston och New-York.

Inemot slutet af 15:de århundradet begynte „*upptäckternas tidsålder*“. Sedan Bartolomeu Diaz 1487 seglat omkring Goda Hopps-udden, upptäckte den store Columbus den 12:te oktober 1492 Amerika. Vasco da Gama fann sjövägen till Indien, Cabral kom till Brasilien, Cortez till Mejico och Pizarro till Perù. Från 1519—1522 gjorde Magalhaens (galjangs) den första resan omkring jorden.

I det 16:de och 17:de århundradet foro Engelsmännen Davis, Hudson och Baffin upp till Nord-Amerikas polartrakter för att finna *Nordvestpassagen*. I

vårt århundrade sträfvade Parry och John Ross till samma mål; sedan Franklin försvunnit, lyckades det 1850 Mac Clure att i N. komma omkring Amerika. I den nyaste tiden har man, ehuru förgäfvets, sökt att framtränga till nordpolen.

I det sistlidna århundradet gjorde Engelsmannen James Cook tre stora resor på *Stora oceanen*. Han upptäckte bland annat Nya Sydwailes och kom till det af Dansken Bering (1741) upptäckta sundet. Också på *Södra Ishafvet* företog Cook undersökningar, och dessa undersökningar hafva i vårt århundrade blifvit mycket utvidgade af James (dsjäms) Ross. Cook dödades 1779 på Sandwichsöarne.

Under vårt århundrade har man utfört många resor i det inre *Afrika*. Skotländaren Mungo Park har undersökt Nigerns lopp, Tysken Barth Sahara och Sudan, Skotländaren Livingstone Zambese och Sydafrika, och Engelsmannen Speke (spik) den ena stora Nilsjön.

Åren 1861—62 har *Australlandet* blifvit genomrest af Stuart och Burke.

